

Spør av Marx?

- en sammenlikning av Cappelens *Norges historie* (1976-80) og Aschehougs *Norgeshistorie* (1994-98).

En masteroppgave av Mari Lund Arnem, våren 2011. Institutt for arkeologi, konservering og historie, Universitetet i Oslo.

Forord

Denne mastergradsoppgaven hadde ikke blitt til hvis det ikke var for en rekke mennesker som har hjulpet meg underveis. Først vil jeg takke Jan Eivind Myhre som har vært veileder for denne oppgaven. Hans Olav Lahlum fortjener også en stor takk for å ha lest gjennom oppgaven og kommet med gode innspill til endringer og nye ideer. Jeg vil også takke foreldrene mine for språkhjelp, og Olav Magnus Linge som har lånt meg det jeg har trengt av bøker og som har oppmuntret meg underveis.

Som bidrag til det faglige innholdet har jeg vært så heldig at jeg har kunnet bruke levende kilder. Derfor vil jeg takke Ole Jørgen Benedictow og Sølvi Sogner som stilte opp og lot seg intervju. Jeg vil også takke Gro Hagemann for en kort, men hjelpsom telefonsamtale.

Mens jeg skrev på hovedkapittelet til denne oppgaven fikk jeg vite at Ottar Dahl hadde gått bort. Jeg vil bruke dette forordet til å uttrykke min respekt for historikeren som skrev boka som inspirerte meg til å skrive denne oppgaven. *Historisk materialisme: Historieoppfatningen hos Edvard Bull og Halvdan Koht* er en inspirerende, kort bok basert på Dahls hovedoppgave og utgitt i 1951. Og den ga meg ideen til denne oppgaven.

Mari Lund Arnem,
11.05. 2011

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1 – Spor av Marx - side 5

1.1 Hva skal jeg lete etter i disse historieverkene? - Side 5

1.2 Det faglige grunnlaget – side 6

1.3 Gjeldende teori – side 7

1.4 Problemstilling – side 11

1.5 Kilder og metode – side 12

Kapittel 2 – Det teoretiske grunnlaget – side 17

2.1 Det teoretiske grunnlaget – side 17

2.1.1 Forordet til *Kritikk av samfunnsøkonomien* – side 17

2.1.2 *Det kommunistiske manifest* – side 18

2.1.3 *Kapitalen og Grunnriss til kritikk av samfunnsøkonomien* – side 19

2.1.4 Historiske tekster – side 20

2.2 Historisk materialisme på norsk – side 20

2.2.1 Halvdan Koht og Edvard Bull den eldre – side 20

2.2.2 Historiegenerasjonen på 1930-tallet – side 21

2.2.3 Fra 1960 til 1980 – side 22

2.2.4 De unge lovende - side 22

2.3 Marxistisk teoriutvikling i Norge – side 23

2.3.1 Teoriutvikling hos Koht og Bull – side 24

2.3.2 Nordiske faglige debatter – side 24

2.3.3 Jon Elster – side 24

Kapittel 3 – Analyseverktøy – side 26

3.1 Innledning til kapittelet – side 26

3.2 Klasse – side 27

3.3 Basis og overbygning – side 30

3.4 Produktivkrefter, produksjonsforhold og produksjonsmidler - side 31

Kapittel 4 – Et innblikk i de to verkene – side 34

4.1 Cappelen – side 35

4.1.1 Om å skrive en Norgeshistorie – side 35

4.1.2 Oppbygning og inndeling – side 37
4.1.3 Forfatterne – side 38
4.2 Aschehoug – side 42
4.2.1 En ny norgeshistorie – side 43
4.2.2 Oppbygning og inndeling – side 45
4.2.3 Forfatterne – side 48
Kapittel 5 – Sammenlikning og analyse – side 52
5.1 Introduksjon til kapittelet – side 52
5.2 Hva skal jeg gjøre? – side 52
5.3 Klasse – side 54
5.4 Basis og overbygning – side 65
5.5 Produksjonsforhold, produksjonsmidler og produktivkrefter – side 75
5.6 Kilder – side 79
Kapittel 6 – Konklusjon – side 82
6.1 Innledning – side 82
6.2 Hva finnes av spor etter marxistisk inspirasjon i de to verkene? – side 82
6.3 Hvilket verk er mest påvirket? – side 86
6.4 Hva er igjen av marxismen? – side 87
Kilder – side 90
K.1 Primærkilder – side 90
K.2 Muntlige kilder – side 91
K.3 Andre skriftlige kilder – side 91
K.4 Bilder – sider 92
K.5 Nettadresser – side 92

Kapittel 1 - Spor av Marx

I løpet av de første dagene i 2011 oppstod det en debatt i Norge med utgangspunkt i Aschehougs *Norgeshistorie*. Statsminister Jens Stoltenberg påstod i sin nyttårstale at Norge hadde vært et av Europas fattigste land i 1911 mens vi nå, 100 år seinere er et av verdens rikeste land.¹ Påstanden var hentet blant annet fra bind 10 i Aschehougs *Norgeshistorie, Et splittet samfunn*, skrevet av historiker Knut Kjeldstadli og utgitt mellom 1994 og 1998. I veldig mange norske hjem står en slik 12-binds serie med Norges historie, mer eller mindre velbrukt. Historieverket fra Aschehoug hadde et opplag på 25 000. I ganske mange andre norske hjem står det en liknende serie, gitt ut på Cappelen forlag fra 1976 fram til 1980, og seinere i et nyopplag i 1991. At statsminister Jens Stoltenberg tok utgangspunkt i nettopp en slik norgeshistorie er neppe tilfeldig – en norgeshistorie får ofte status som et leksikalt verk. Slik blir det å skrive en norgeshistorie et stort formidleransvar. Disse verkene finner veien inn i skoleoppgaver, som fasit i quizkonkurranser, i historieundervisning på norske ungdomskoler og nå også inn i statsministerens nyttårstale. De blir en del av vår felles bevissthet – vår felles historie. Derfor er det interessant å se at også disse verkene blir gjenstand for debatt og faglig kritikk i media. For disse 12 bindene er jo ikke skrevet i et vakuum, de er skrevet i en historisk og samfunnsmessig kontekst. De er skrevet av noen av våre fremste historikere, historikere med ulike interessefelt, ulik faglig påvirkning og ikke minst ulike ideer om hva historie er og skal være. Og det er nettopp dette som jeg finner interessant med norgeshistorier, de er en del av vår kollektive bevissthet, men de er ugjenkallelig skrevet av enkeltpersoner, innimellom flere, som har sine egne historiske kjepphester, har skaffet til veie sine egne kilder og som presentere stoffet på en unik måte. Derfor er det nettopp Cappelen og Aschehougs to norgeshistorier som skal stå i sentrum for denne masteroppgaven.

1.1 Hva skal jeg lete etter i disse på historieverkene?

Jeg har valgt å skrive en historiografisk masteroppgave, med tema den materialistiske historietradisjon, også kjent som marxistisk historieskriving. I denne oppgaven vil jeg prøve å finne spor etter marxistisk påvirkning i norsk historieskriving. Det skal jeg gjøre ved å analysere to verk, Cappelen's *Norges historie* og Aschehougs *Norgeshistorie*. Det blir mitt utgangspunkt for å kunne trekke konklusjoner knyttet til moderne norsk historieskriving. Historisk materialisme hadde sitt høydepunkt i norsk historieskriving med erklærte marxister som Halvdan Koht og Edvard Bull den eldre på 1920- og 30-tallet, og med en oppblomstring

¹ http://www.dagbladet.no/2011/01/03/nyheter/jens_stoltenberg/historie/14922906/ (30.03.2011)

på slutten av 1960- og 70-tallet. Jeg vil se om det er noe igjen av Marx' historiesyn i norsk historieskriving etter at den historiske materialismen som metode ble mindre populær fra slutten av 1970-tallet. I den anledning vil det være interessant å undersøke om marxistiske begreper fremdeles er utbredt innen historieforskning, og også om marxistisk vektlegging av økonomien som basis for historien, som Marx kanskje ville sagt det; produksjonsforholdene, gjør seg gjeldende selv etter den historiske materialismens nedgang som rådende teoretisk grunnlag. Jeg vil forsøke å belyse det teoretiske grunnlaget, og den nyere diskursen rundt materialistisk historieskriving.

I oppgaven vil jeg først gjennomgå og gi en kort presentasjon av det teoretiske grunnlaget, og knytte den historiske materialismen som teoretisk rammeverk opp mot moderne norsk historieforskning. Ut fra denne gjennomgangen vil jeg trekke fram en del begreper og forståelsesmønster som jeg seinere vil bruke til å analysere to eksempler på moderne norsk historieskriving for å se om det finnes trekk av marxistisk vektlegging eller forklaringsmodeller.

1.2 Det faglige utgangspunktet

I mitt arbeid tar jeg utgangspunkt i Karl Marx' egne historiske tekster så vel som mer moderne tolkninger av hans historiesyn. Dette kommer til å danne det teoretiske grunnlaget for oppgaven, og for hvilke språklige eller emnemessige markører jeg skal velge for å analysere de utvalgte tekstene seinere i oppgaven.

Av Marx' egne tekster tar jeg utgangspunkt i den teksten som klarest gir et innblikk i den historieoppfatningen han forfektet, forordet til *Kritikk av samfunnsøkonomien*. I tillegg kommer jeg til å se på deler av *Den tyske ideologi*, samt deler av hans egne historiske tekster, slik som *Louis Bonapartes attende brumaire*. Oppgaven vil prøve å belyse Marx' forfatterskap, det inkluderer også *Det kommunistiske Manifest*. Siden *Det kommunistiske Manifest* er et langt mer polemisk enn historisk skrift kommer jeg ikke til å legge mye vekt på dette verket. I arbeidet med disse originaltekstene vil det være viktig for meg å støtte meg på andre tolkeres forståelse av tekstene, som et supplement til mine egne tolkninger. Dette legger grunnlaget for min forståelse av historisk materialisme som teori.

Av moderne tolkninger av Marx vil jeg bruke *Karl Marx's Theory of History – a defence* av G. A. Cohen og til artikler fra E. Hobsbawms *On history*. Også *Hva er igjen av Marx* og

Making sense of Marx, begge av Jon Elster, kommer til å bli benyttet for å legge et teoretisk grunnlag for oppgaven. For å få en forståelse av hvor sterkt den historiske materialismen har stått, og hva som er blitt fremhevet innen den historiske materialismen i norsk historie, vil jeg også ta utgangspunkt i Ottar Dahls *Den historiske materialismen: historieoppfatningen hos Edvard Bull og Halvdan Koht*, og tekster fra *Marxism och historieforskning – Föredrag från Nordiska fachkonferensen för historisk metodlära i Gotby, Åland, 8-10 maj 1972*. Jeg vil også bruke Ottar Dahls *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre* og artikler fra Jan Eivind Myhres *Mange veier til historien – Om historiefagets og historikernes historie* som grunnlag for en mer allmenn diskusjon om utviklingen innen norsk historieskriving. Underveis i arbeidet kommer jeg også til å benytte meg av andre tekster, slik som artikler fra historiografiske samlingsverk.

Det jeg har beskrevet over blir det teoretiske og oversiktsmessige grunnmuren for oppgaven, men ikke en betydelig del av selve prosjektet. For å gjennomføre selve prosjektet kommer jeg til å sette meg inn i de to siste store norgeshistoriene, Cappelens *Norges Historie* utgitt fra 1976 til 1980 med Knut Mykland som redaktør og Aschehougs *Norgeshistorie* utgitt fra 1994-1998 med Knut Helle som hovedredaktør. Det er disse verkene som står i sentrum for min masteroppgave og skal være utgangspunktet for analysene jeg kommer med, og ikke minst de konklusjonene jeg trekker fra dette prosjektet.

1.3 Gjeldende teori

Karl Marx var en betydningsfull filosof som har påvirket sosiologien og økonomien, så vel som historieforskningen. Hans tanker har lagt grunnlag for store teoretiske debatter, for revolusjoner og for frigjøring. Av Marx' sine teorier er det den historiske materialismen, altså et marxistisk historiesyn, som virkelig har slått igjennom. Hans teorier om historie har blitt debattert av det som regnes som sosialismens/sosialdemokratiets ideologer, fra Vladimir Lenin til Karl Kautsky og til og med Josef Stalin, men også av moderne historikere og samfunnsforskere. Debatten fra 80-tallet og frem til i dag har vært preget i hovedsak av analytiske marxister, der G.A Cohen, J. Elster, E. Wright, A. Prezworski og J. Roemer har vært de mest fremstående. Blant historikere innenfor den anvendte materialistiske historiskrivning regnes briten E. Hobsbawm som en av de mest betydningsfulle.

Den historiske materialismen er et teoretisk grunnsyn som er blitt brukt til å tolke historie over hele verden. I Norge ble denne metoden først benyttet av norsk universitetshistorikere,

herunder Halvdan Koht og Edvard Bull fra rundt 1910.² Hva denne metoden går ut på belyses i neste kapittel. Karl Marx kom aldri med en fullstendig historieteori, og den historiske materialismen er hentet ut fra ulike deler av ulike verk han skrev. På bakgrunn av hans skrifter og tolkninger gjort i etterkant er det likevel mulig å skille ut noen hovedtrekk. Et viktig element er forståelse om at all historie er historien om klassekamp, og at denne klassekampen er den direkte drivende kraften i historien³. Dette er det synet som blir presentert i *Det kommunistiske manifest*. Videre er det en forståelse av at alle samfunn, og derfor all historie, kan forstås innen for rammene av en basis og en overbygning. Til basisen regner Marx den totale sum av produksjonsforhold som danner det økonomiske grunnlaget for samfunnet, mens til overbygningen regner han rettsoppfatning og staten.⁴ Hva som tilhører eller ikke tilhører overbygningen, har vært et stort diskusjonsspørsmål for historiske materialister. Videre står tanken om produktivkreftenes drivende kraft i historien sentralt, slik det er presentert av G. A. Cohen i kapittelet *The primacy of the productive forces* i *Karl Marx' theory of history – a defence*. Tanken om at det er produktivkreftene, som ligger under samfunnets basis, som driver fram endringer i produksjonsforholdene, og dermed samfunnets sosiale form, er derfor også et avgjørende trekk i den historiske materialismen. Dette er også et av hovedpunktene i forordet til *Kritikk av samfunnsøkonomien*. I grove trekk kan man altså si at en materialistisk historieoppfatning baserer seg på et klassefokus, med det økonomiske grunnlaget som utgangspunkt for historieforståelsen. Herunder er eierskapet til produksjonsmidlene og produktivkreftene i samfunnet to viktige hovedtermer.

Karl Marx var i sin studietid påvirket av den tyske filosofen Hegel, og da mest den retningen innen Hegels filosofi som ofte kalles unghегelianerne. Dette preget har aldri helt forlatt tenkningen hans, selv om det ikke alltid er like framtrедende.⁵ For mange tolkere av Marx har det betydd at man har prøvd å forstå Hegel for å forstå Marx, særlig fordi Marx benytter en såkalt dialektisk metode hentet fra Hegel, og som han senere viderefедler til en marxistisk dialektikk.⁶

Dialektikk kan forklares med at man går til ett ytterpunkt, og uten skritt for skritt å analysere for eksempel en historisk situasjon for å finne ut hva som er feilaktig og hva som er riktig,

² O. Dahl, *Historisk materialisme*, side 16

³ G. A. Cohen, *Analytical Marxism*, side 21

⁴ K. Marx, Forordet til *Kritikk av Samfunnsøkonomien*, hentet fra *Verker i utvalg 2*, side 216-217

⁵ J. Elster, *Hva er igjen av Marx?*, side 15

⁶ Ibid, side 51

altså hva som må forkastes og hva som kan beholdes, for så å gå til det motsatte ytterpunktet. Det hele ender noenlunde avbalansert fordi man i det tredje trinnet ender i et slags mellompunkt mellom de to ytterpunktene. Hegel forklarte dette ved å kalle de tre stadiene tese, antitese og syntese, eller også posisjon, posisjonens negasjon og negasjonens negasjon.⁷ Dialektikkens funksjon er å forklare utvikling i historien, altså at man går fra et ytterpunkt til et annet for så å ende i en syntese av de to ytterpunktene. Terroren under den franske revolusjon er blitt brukt som et dialektisk eksempel fordi man kan gå tilbake å se utviklingen fra en borgelig revolusjon over til et terrorvelde for så å ende opp som et slags kongedømme med et større demokratisk innslag.

Hegels dialektikk har senere blitt kritisert, men er å finne i andre former i flere av Marx sine tekster. En svært god kritikk av dialektikken kan vi finne i Simone de Beauvoirs *Det annet kjønn*. Marx prøvde seg på det man seinere har betegnet som den deduserende dialektikk, der han prøver, som Hegel i sin dialektikk, å definere en rekke kategorier. Disse kategoriene, presentert i en av hans først bøker, *Grunnriss til kritikk av samfunnsøkonomien*, for enkelhets skyld kalt *Grundrisse*, er definert i rekkefølgen: produkt – varer - bytteverdi – penger – kapital – arbeid.⁸ Beklageligvis forklarer Marx aldri sammenhengen mellom disse begrepene, selv om han i *Grundrisse* poengterer at han senere vil returnere til spørsmålet. Den dialektikken vi i dag regner som marxistisk er i stor grad Friedrich Engels verk, det var han som introduserte de dialektiske lovene. Den marxistiske dialektikken har vært et stort problem for senere historiske materialister og andre Marx-tolkere. Det problematiske er å forklare hvordan motsetninger driver historien framover uten å se konkret på de forskjellige motsetningene.

Innen studier av den historiske materialismen råder det uklarhet om denne historiske fortolkningsmetoden er en helhetlig teori eller en metode.⁹ Skille her vil være av stor betydning fordi en metode kan være fruktbar i flere sammenhenger, selv om noen er mer fruktbare enn andre, mens en teori skal være etterprøvbar. En teori må kunne forklare sammenhenger og være konsistent, det behøver ikke en metode. Denne distinksjonen kan være interessant, men det må også bemerkes at Marx selv ikke omtalte sin historieoppfatning som en teori, og at han etterlot seg kun et fåtall tekster om denne oppfatningen. Blant disse er

⁷ Ibid, Side 46-47

⁸ J. Elster, *Hva er igjen av Marx*, side 52

⁹ J. Elster, forordet til *Karl Marx verker i utvalg 2*, side 10

forordet til *Kritikk av samfunnsøkonomien* kanskje den viktigste, og denne teksten måler kun to sider. Ottar Dahl er i sin behandling av den historiske materialismen opptatt av å forklare de begrepene han bruker, som historisk grunnsyn og historieoppfatning.¹⁰ Han problematiserer, som Elster i forordet til Karl Marx' *Verker i utvalg 2*, nettopp dette forholdet mellom teori og metode, og er opptatt av å vise at disse begrepene må reserveres for "særlig omfattende typer av historiske utsagn og teorier".¹¹ Elster omtaler i det før nevnte forordet den historiske materialismen som Marx' generelle historiefilosofi. Ut fra Marx' egen omtale om historieoppfatningen han skapte, kan vi merke oss at han sjelden brukte ordet teori om det historiske grunnsynet han forfektet, og at dette grunnsynet neppe fortjener betegnelsen teori om vi skal stille strenge krav til et presist og enhetlig språk, etterprøvbarhet og fullstendig verdinøytralitet.¹² Likevel blir dette historiske grunnsynet sett på av historiske materialister og av tolkere som noe mer enn kun en metode og nettopp som et grunnsyn eller en generell historiefilosofi.

I denne oppgaven vil jeg ta utgangspunkt i Ottar Dahls begrepsbruk og omtale av den historiske materialismen, her brukt synonymt med marxistisk historieskriving, som en historieoppfatning eller et historiesyn. Dette har jeg valgt fordi dette begrepet viser til historisk materialisme som en forståelse av hvordan man skriver og forsker innen historiefaget, en framstilling som passer langt bedre for denne oppgaven enn begrepene metode eller teori. I tillegg er det, som vi har sett i dette avsnittet, vanskelig å kategorisere historisk materialisme som en teori.

Norsk materialistisk historieforskning i oppblomstringen i 1970-åra har til forskjell fra sammenlignbare land som Danmark og England ikke vært preget av teoretisk debatt. Derfor kan vi til en viss grad si at marxismen i snever forstand ikke fikk like stort innpass i norsk historieforskning som i andre land.¹³ Med snever forstand mener jeg her at en rendyrket marxisme ikke slo igjennom, til forskjell fra en mer utvannet, men breiere forståelse. Likevel er Norge et av de landene der en breiere forståelse av Marx' historiesyn fikk gjennomslag, dette godt hjulpet av nestorer som Halvdan Koht og Edvard Bull. Klasseforhold og arbeiderklassens historie kom i fokus, og har vært en viktig gren siden 1970-årene. Tanken om å gi undertrykte grupper og usynlige grupper en plass i historien dukket også opp med den

¹⁰ O. Dahl, *Historisk materialisme*, side 10

¹¹ Ibid, side 11

¹² J. Elster, Forord til *Karl Marx verk i utvalg 2*, side 10

¹³ J. E. Myhre, *Mange veier til historien – om historiefagets og historikernes historie*, side 75

politiske radikaliseringsen på 1970-tallet, som et ledd i å emansipere glemte og usynlige grupper. Særlig i denne tradisjonen kan vi trekke frem bindestrekshistorier som kvinnehistorie. Men kanskje viktigere for å kunne si at marxismen i breier forstand holdt bedre stand i Norge enn mange andre steder, er fokuset på det økonomiske grunnlaget for samfunnet i norsk historieforskning på 1970-tallet.¹⁴ Det er dessverre vanskelig å si hvorfor det er blitt slik, men Norge skiller seg ut i europeisk sammenheng med tanke på at vi hadde et langt mindre historisk miljø og derfor ikke så stort rom for ulike ideologiske utgangspunkt for historieskrivingen. I tillegg har norsk historieforskning vært preget av en sein profesjonalisering og ikke minst en sein utvikling av institusjoner, slik som universiteter.

1.4 Problemstilling

Den materialistiske historieskrivingen har vært essensiell for utviklingen av historiske og samfunnsfaglige teorier i Norge, det kan vi blant annet se ved å undersøke antallet marxistiske teoretikere eller se på studentenes engasjement rundt dette historiske grunnsynet. En av verdens ledende tolkere av Marx og av den materialistiske historieoppfatningen er nettopp nordmannen Jon Elster. Jon Elster er ikke først og fremst historiker, men har kommet med mange viktige bidrag til teoridebatten knyttet til historisk materialisme. Svært mange av dagens forskere, og dermed bidragsyterne i de to verkene jeg har valgt meg ut, har en bakgrunn enten som studenter under marxistisk inspirerte professorer eller som en del av det radikaliserende universitetsmiljøet på slutten av 1960- og begynnelsen av 1970-tallet. Det er derfor trolig at disse historikerne har blitt preget av den historiske materialismen som historisk metode, uavhengig om de selv har benyttet seg av denne metoden eller ikke.

Min problemstilling baserer seg derfor på en hypotese om at et marxistisk tematikkvalg, og en marxistisk forståelse av det økonomiske grunnlaget som basis for historisk utvikling er utpreget i norsk historieskriving, også etter radikaliseringsen på 1970-tallet. I denne oppgaven vil jeg undersøke om denne hypotesen er riktig ved å analysere to moderne norgeshistorier. Jeg har valgt å arbeide ut fra en todelt problemstilling. Min hovedproblemstilling for denne oppgaven er: *hva er igjen av den historiske materialismen i norsk historieskriving etter marxismens høydepunkt på 1970-tallet, da antallet uttalte norske materialister gikk ned? Og kan vi finne spor etter marxistiske/materialistiske fortolkninger og ideer selv hos moderne ikke-marxister?*

¹⁴ Ibid, side 75

Under denne problemstillingen vil det være særlig interessant å finne ut om det er tematikken fra den materialistiske historieskrivingen som er blitt videreført av seinere historikere, eller om det er ordvalget som preges av ideer fra marxismen. Jeg ønsker å vite ut hva som står igjen av den breiere marxistiske historieskriving. Det er interessant å finne ut hvorfor det som eventuelt har blitt stående fremdeles er i bruk, enten det er snakk om tematikk, ordvalg eller forståelsesmønstre. Og ikke minst hvorfor det som eventuelt bærer preg av marxistisk påvirkning ikke inngår som en del av et større teoretisk rammeverk, men som enkeltstående levninger fra et grunnsyn som lenger ikke var det dominerende.

1.5 Kilder og metode

I denne oppgaven kommer jeg til å bruke to grupper kilder. Først har jeg satt meg inn i det teoretiske grunnlaget for den historiske materialismen, både gjennom originaltekster av Karl Marx og gjennom ettertidens tolkninger av ham. Denne gruppen kilder benyttes for å skaffe meg et begrepsapparat og en forståelse av temaet å ta utgangspunkt i. Ut fra dette materiellet vil jeg ta med meg begreper og historiske tolkninger som jeg senere skal bruke for å prøve å spore rester av en materialistisk historieoppfatning i nyere norske historieverk. Disse kommer til å være den andre gruppen kilder, de kildene som skal analyseres i søken etter marxistisk historieoppfatning, eller mangel på sådan.

I utvelgelsen av bokkilder er det viktig å sette ned en del kriterier før utvelgelsen. For å kunne vise en eventuell nedgang i bruken av marxistiske begreper og et materialistisk rammeverk må jeg finne et sammenlikningsgrunnlag der jeg enten kan se en utvikling over tid hos en gruppe forfattere, eller i et større verk skrevet av en gruppe forfattere. Jeg må med andre ord velge ut fra muligheten til sammenlikning.

Jeg vil i denne oppgaven undersøke om denne forestillingen om at marxismen i breiere forstand har holdt stand i Norge holder mål. For å få dette til vil jeg også sammenlikne verk fra en tydelig marxistisk inspirert periode med verk fra en periode der marxismen ikke stod like sterkt. Det interessante med en marxistisk historieskriving er jo nettopp det at marxismen ikke bare er et teoretisk rammeverk utviklet for historiefaget, men en ideologisk retning med stor politisk gjennomslagskraft. Det kan være vanskelig å skille marxismens politiske historie, og utviklingen av marxistiske strømninger i samfunnet fra bruken av en materialistisk historieskriving innen historiografien. Dette kan vi se ved å for eksempel følge de utpregede

første historiske materialistene innen norsk historieforskning, Halvdan Koht og Edvard Bull d.e.

Min problemstilling er basert på at det har vært en nedgang i bruken marxistiske begreper og marxistisk rammeverk fra 1970-tallet og frem til i dag. Derfor er det naturlig å velge verk der jeg har et sammenlikningsgrunnlag fra 70-tallet og fremover. Det gir meg følgende valgmuligheter; enten å følge historikere som skrev på 70-, 80- og 90-tallet, og som gjerne er aktive også i dag, eller å bruke Cappelens norgeshistorie fra 1970-tallet som sammenlikningsgrunnlag for Aschehougs norgeshistorie som ble utgitt på 1990-tallet. Jeg kan også velge Samlagets serie *Norsk historie* som ble gitt ut i flere utgaver fra 1958 fram til i dag.¹⁵ Men dette verket er i hovedsak et læreverk, og ikke en kommersiell norgeshistorie slik de to andre er. Alle mulighetene jeg har vurdert byr på en rekke metodologiske og praktiske utfordringer.

For å kunne spore endringer er det viktig å ha noe å sammenlikne med. Det er også viktig at man har en god operasjonalisering av det prosjektet man har satt seg fore å utføre. Derfor har en stor del av arbeidet mitt med å finne kilder til dette prosjektet bestått i å vurdere hvilke historieverk det er hensiktsmessig å analysere. Valget av nettopp det radikaliserende 70-tallet har jeg gjort fordi det er den perioden der man kan forvente at den historiske materialismen hadde størst utbredelse. I denne perioden var det en økt radikaliserende av norske studenter, og herunder også historiestudenter og historikere. Dette var tiåret da Marx' tekster ble tilgjengelige i samlet form på norsk for første gang, samlet i Pax-serien *Karl Marx verker i samling* med to norske forskere, Jon Elster og historiker Einhart Lorentz, som redaktører. Samtidig utkom det flere bøker om marxisme og Marx' skrifter. Det ble også holdt nordiske historikerkonferanser, slik som den på Åland i 1972, som hadde nettopp et marxistisk metodologisk tema. Foredragsserien fra denne konferansen er interessant for meg å bruke i denne oppgaven.

For å dekke begge perioder må jeg derfor enten velge en eller flere forfattere som har skrevet historiske verk både på 70-tallet og i tiårene etter, eller historiesamlinger som kan være naturlige å sammenlikne. Dette kan enten være bøker av ulike historikere om samme tema skrevet henholdsvis på 70-, 80- og 90-tallet eller samlinger skrevet på 70-tallet som

¹⁵ J. V. Sigurdsson, *Norsk historie 800-1300*, 2009, hentet fra serieoversikten

sammenlikningsgrunnlag for en liknende samling skrevet på enten 80-, eller 90-tallet. Selv om det ville vært interessant å velge og følge en eller flere forfattere eller et tema over tid er det likevel sammenlikning av de to store norgeshistoriene som peker seg ut for meg. Norge er i så måte veldig interessant siden vi har en, til forskjell fra våre naboland, helt spesiell tradisjon med norgeshistorier for et ikke-vitenskapelig marked.¹⁶ I Norge finner vi altså samlede norgeshistorier rundt om i de tusen hjem på en helt annen måte enn vi finner liknende historieverk utbredt i andre skandinaviske eller europeiske land. I tillegg er disse norgeshistoriene skrevet av et titalls kjente historikere, med oppfølging fra redaktører og fra forlaget. Det er derfor mulig å anta at disse norgeshistoriene er relativt representative for forskning og formidling innen norsk historie i den tidsperioden de er skrevet.

Cappelen ga ut sin norgeshistorie fra midten av 1970-tallet, med 1976 som startpunkt og 1980 som endepunkt for førsteutgivelsen. Aschehougs kom ut fra midten av 90-tallet, fra 1994 til 1998. Cappelen er redigert av Knut Mykland, mens Aschehoug hadde en redaksjon med Knut Helle som hovedredaktør og Knut Kjeldstadli, Even Lange og Sølvi Sogner som medredaktører. Her finner vi bidrag fra et knippe ulike forfattere med ulike bakgrunn, men også under mandat fra forlagene. Det er derfor trolig at disse verkene også gjenspeiler noe mer enn bare historikernes bakgrunn. Å se etter spor av marxisme der man ut fra samfunnsdebatten skulle forvente at nettopp alt som kunne minne om kommunisme eller ideologi fra det forgangene Sovjet ble uglesett, kan derfor være en interessant øvelse. I arbeidet har jeg fått innsyn hos Nasjonalbiblioteket, der bindene og noen av notatene fra arbeidet med Cappelen-serien ligger. Hos Aschehoug gir de fremdeles ut norgeshistorien, med et nytt jubileumsopplag så seint som i 2005, så her har det vært vanskeligere å få tilgang. Derfor har jeg til å behandle innledningene nøye opp mot hverandre, i tillegg til at jeg kommer til å vektlegge korte forfatterbiografier for å bli kjent med bidragsyterne. Jeg kommer også til å benytte meg av bakgrunnsintervjuer med bidragsytere for å få et innblikk i hvilke føringer som ble lagt og hva som ble vektlagt fra redaktørens side.

Jeg har i den anledning intervjuet Ole Jørgen Benedictow, som skrev bindet *Norges nedgang 1448-1536* i Cappelen-serien og Sølvi Sogner, forfatter av bindet *Krig og fred 1660-1780* og en av medredaktørene i Aschehoug-serien. Vider har jeg hatt en telefonsamtale med Gro Hagemann om hennes bind *Det moderne gjennombruddet 1870-1905* i Aschehoug-serien. Jeg

¹⁶ F. Sejersted, *Historiefagets fortellinger*, Nytt Norsk Tidsskrift 4/1995, side 316, Oslo 1995.

har også prøvd å få kontakt med Ståle Dyrvik, Kåre Lunden og Francis Sejersted. Sejersted hadde ikke mulighet til å la seg intervjuer fordi han var på reise, de andre har ikke svart på mine henvendelser. Jeg har også vært i kontakt med forlagene for å undersøke muligheten for å intervjuer forlagskonsulenter som har arbeidet med disse verkene. Forlagskonsulenten ved Cappelen-utgivelsen har gått bort, og ingen av dem som arbeidet med prosjektet arbeider lenger for Cappelen Damm forlag. Forlagskonsulenten ved Aschehoug har nylig gått av med pensjon, og svarte ikke på mine henvendelser.

For å kunne gjennomføre dette prosjektet må jeg velge meg ut en rekke markørord eller tema, som jeg kan følge i de forskjellige verkene. En viktig del av arbeidet vil derfor være å prioritere hensiktsmessige markører. En av de mest grunnleggende, men også viktigste kommer sannsynligvis til å være vektleggingen av økonomi. Her skal jeg til å ta utgangspunkt i en enkel gjennomgang av innholdsfortegnelser og kapitteloppdelinger der jeg ser på om økonomiske forhold blir behandlet som første tema eller om det er mindre vektlagt. Det kan også bli aktuelt å gå inn i noen av kapitlene for å se hvordan økonomiske spørsmål bli omtalt og behandlet. Her kan det være at jeg støter på problemer med tanke på at økonomisk historie som sådan var lite populært blant marxistiske eller marxistisk inspirerte historikere. Årene fra 1970 og fremover var også preget av en framvekst i politisk historie og sosialhistorie, med de såkalte bindestrekshistoriene som viktige elementer. Om økonomi legges frem som første del av et kapittel eller om det økonomiske grunnlaget fremheves, blir derfor en viktig i denne delen av analysen.

Andre markører vil være ord som klasse, overklasse, arbeiderklasse, klassekamp, klassemotsetninger og bevissthet, og videre produktivkrefter, produksjonsforhold og produksjonsmidler. Siden det ikke vil være hensiktsmessig å legge til grunn en streng marxistisk tolking, altså ikke en dogmatisk forståelse av Marx' egen fremstilling, kommer jeg til å måtte bruke disse ordene som markører for en materialistisk arv eller forståelse uten å nødvendigvis gå dypere inn i forfatterens motiv for å velge nettopp disse ordene eller dette fremstillingsmønsteret. Siden noen av disse markørordene, særlig klasse, også brukes i en ikke-marxistisk form, kommer jeg til å vektlegge gjennomgang av markørordene og selvfølgelig gå inn i bruken av disse begrepene. Den siste kategorien det vil være viktig å behandle, er om det finnes spor av en basis og overbyggnings-tankegang eller forståelse. Altså om historikere deler samfunnet inn i en økonomisk/næringsrettet basis og en rettslig/statlig overbygning.

I dette åpningskapittelet har jeg presentert prosjektet jeg har arbeidet med, og hvorfor jeg har valgt nettopp dette prosjektet. I det neste kapittelet kommer jeg til å belyse det teoretiske grunnlaget for historisk materialisme og påvirkningen denne metoden har hatt på norsk historieforskning.

Kapittel 2 – Det teoretisk grunnlaget

2.1 Det teoretiske grunnlaget

Den historiske materialismen som metode innen historieskriving stammer som kjent fra de historiske skriftene til Karl Marx og har ofte blitt knyttet opp mot et marxistisk politisk syn. Innenfor norsk historieforskning har historisk materialisme som teori vært en viktig del av det forrige århundrets historieforskning. I dette kapitlet skal jeg først redegjøre for den historiske materialismen som teori, for så å se på utbredelsen denne teorien har hatt i Norge.

2.1.1 Forordet til *Kritikk av Samfunnsøkonomien*

Forordet til verket *Kritikk av samfunnsøkonomien*, utgitt i 1850 under Marx' eksil i England, er blant teoretikere verden over anerkjent som utgangspunktet for den historiske materialismen. Dette forordet er en kort tekst, om lag to sider lang, der Marx presenterer et sammenhengende historiesyn som til en viss grad korresponderer med korte avsnitt om historieforståelse som vi finner i *Det kommunistiske manifest* og andre av hans tekster. Det spesielle med nettopp forordet til *Kritikk av samfunnsøkonomien* er at den presenterer den grunninndelingen av samfunnsklassene som siden har blitt betraktet som grunnlaget for en marxistisk historieoppfatning.

Forordet diskuterer to viktige aspekter ved Marx' empiriske historieteori. Teorien er på den ene siden en generell teori som tar for seg hvordan produksjonsmåter utvikler seg strukturelt, og hvordan den interne dynamikken utvikles.¹⁷ Men kanskje like viktig; den er også en teori om hvordan tidligere samfunns produksjonsmåter fordeler seg historisk. Marx presenterer asiatiske, antikke, føydale og moderne borgelige produksjonsmåter som ”progressive epoker av den økonomiske samfunnsformasjon”.¹⁸ Kort beskrevet deler han fortiden inn i fire epoker, der tre hovedepoker, den antikke, den føydale og den moderne/kapitalistiske produksjonsmåten har fått mesteparten av fokuset i seinere tolkninger av Marx' oppdeling. Under navnene antikk, føydalt og moderne skjuler det seg en beskrivelse av produksjonsmåtene, eller kanskje snarere produksjonsforholdene, nemlig slaveriet, livegenskapet og lønnsarbeidet.¹⁹ Nettopp denne inndelingen av historien ut fra eiendomsforhold er det som preger den materialistiske historieskrivingen jeg vil komme

¹⁷ J. Elster, *Hva er igjen av Marx?*, side 121

¹⁸ K. Marx, Forord til *Kritikk av samfunnsøkonomien*, side 215

¹⁹ J. Elster, *Hva er igjen av Marx?*, side 121

tilbake til seinere i dette kapittelet. Marx selv har gjennom sine historiske verk i hovedsak vært beskjeftiget med den siste epoken, den vi i dag kjenner som kapitalismen.

Det andre momentet som er interessant i *Forordet* er at Marx gjør en klar deling av samfunnet i en basis og en overbygning. Dette trekket er kanskje det de fleste i dag forbinder med en materialistisk historieoppfatning. Marx hevder at det er produksjonsforholdene, altså eiendomsformer og teknologien som blir brukt, som er basisen for et samfunn, og at denne basisen fordrer ulike overbygninger. Han skriver videre at ”måten man produserer det materielle liv på betinger den sosiale, politiske og åndelige livsprosess i det hele tatt.”²⁰ Med andre ord legger Marx her fram en idé om at det er de økonomiske strukturene som styrer hvilket styresett, altså det åndelige og juridiske nivået, et samfunn har. Om man følger denne logikken sier han i forordet til *Kritikk av samfunnsøkonomien*, at et middelaldersamfunn krever et styresett av føydalherrer, mens et moderne kapitalistisk samfunn krever et borgelig demokrati.

2.1.2 Det kommunistiske manifest

Marx’ forfatterskap var delt og innbyrdes lite integrert. Det betyr at de teoriene han framsatte knyttet til historisk utvikling, ikke er å finne i én tekst. I utgangspunktet kan vi skille mellom tre ulike fortolkninger hos Marx, fortolkningen som presenteres i *Det kommunistiske manifest*, den fortolkningen vi finner i det tidligere omtalte *Forordet* og fortolkningene vi møter i de to svært omfattende verkene *Grunnriss til kritikk av samfunnsøkonomien* og *Kapitalen*.²¹

Det kommunistiske manifest åpner med å slå fast, rett etter den berømte fortalen, at all historie om samfunn til i dag er historien om klassekamper.²² Videre ramser han opp ulike motsetningsforhold gjennom historien. Denne oppramsingen faller inn i om lag samme kategorier som delingen av de ulike samfunnsepokene som han skisserer i *Forordet*, men det legges mer vekt på kampen mellom undertrykte og undertrykkere i stedet for utviklingen av produktivkreftene. Her forklarer han også framveksten av et borgerskap, og utviklingen av ulike klasser/motsetningsforhold fra antikken til det borgelige kapitalistiske samfunnet. Denne gjennomgangen er grov og overfladisk, men gir likevel et godt bilde av Marx’ forståelse av den historiske utviklingen. I *Det kommunistiske manifest* er forståelsen av at borgerskapets

²⁰ K. Marx, Forordet til *Kritikk av samfunnsøkonomien*, side 215

²¹ J. Elster, *Hva er igjen av Marx?*, side 122

²² K. Marx, *Det kommunistiske manifest*, side 224

utvikling fører med seg tilsvarende politiske framskritt sentral.²³ Marx beskjeftiger seg her i hovedsak med sin samtidighet, slik han også gjør i flere av de historiske tekstene han har skrevet. Det viktige i framstillingen vi finner i *Det kommunistiske manifest* er todelingen av de motstridene klassene innenfor det moderne, borgelige kapitalistiske samfunn, altså borgerskapet og proletariatet. Denne todelingen er viktig for forståelsen av hvilke krefter som driver historien framover innenfor en marxistisk teoretisk tilnærming, men er også en deling som mange historikere innenfor denne metoden har slitt med. Disse to store motstridende klassene kan gjøre det vanskelig å inkludere andre klasser. Samfunnsklasser som bønder eller håndverkere/småborgere blir vanskelig å inkludere i en historisk kamp om man skal følge Marx' påstand om at all historie er klassekamp. Det er fordi han her framstiller de kjempende klassene, proletariatet og borgerskapet, som de dominerende i historien.

2.1.3 Kapitalen og Grunnriss til kritikk av samfunnsøkonomien

Kapitalen, et trebinds verk om økonomi og samfunn, regnes etter hans død som Karl Marx' hovedverk. *Grunnriss til kritikk av samfunnsøkonomien* er et tilsvarende stort verk utgitt for første gang i Moskva i 1941 og derfor vanskelig tilgjengelig for vestlige forskere før en østtysk utgave kom ut i 1953.²⁴ Disse verkene er en blanding av en rekke tanker hos Marx, men det viktige for den historiske materialismen er hans arbeid med økonomisk historie. I disse verkene presenterer Marx en tredje forståelse av historien; nemlig den at historien er en prosess der isolerte produsenter begynner å handle med hverandre. Først produserer de for bytte og deretter produserer de for et overskudd.²⁵

Denne inndelingen er igjen en form for tredeling av historiske epoker, som også er fremtredende i andre tekster som omhandler historiesyn. Produksjon for et marked for et overskudd, slik vi kjenner det innenfor kapitalismen, sammenfaller med de produktivkreftene og produksjonsforholdene som blir beskrevet i *Forordet*, og delingen mellom de ulike historiske epokene; her kan man spore en deling i det antikke samfunnet; bytte/salg uten marked, det føydale samfunnet; økt produksjonsdeling, og kapitalismen med produksjon for et overskudd. Disse tre ulike innfallsvinklene som Marx presenterte i sine verk gjør det vanskelig for forskere å finne ut om dette var tre ulike teorier eller om dette var ment som tre ulike innfallsvinkler til samme hovedsyn. Siden Marx ikke etterlot seg noen form for

²³ K. Marx, *Det kommunistiske manifest*, side 225

²⁴ J. Elster, *Hva er igjen av Marx?*, side 17

²⁵ J. Elster, *Hva er igjen av Marx?*, side 122

sammenfatning eller oppsummering av sitt forfatterskap er det også vanskelig å finne ut om han selv hadde en oversikt over ulikhetene mellom disse tre hovedretningene eller om han ikke så disse i sammenheng.²⁶

2.1.4 Historiske tekster

De mer teoretiske tekstene til Marx kan være vanskelige å tolke, særlig på grunn av det manglende sammenfallet mellom de ulike synsvinklene som blir presentert. Karl Marx ga selv ut et utvalg forskjellige historiske tekster som i så måte kan være til hjelp for å legge grunnlaget for en tilnærming til den historiske materialismen. Av disse tekstene er kanskje *Louis Bonapartes attende brumaire* det sentrale historiske verket. I tillegg kommer *Den tyske ideologi*, utgitt etter Marx' død. Det er i denne teksten at den historiske materialismen framstår i sin mest utviklede form²⁷, og kan derfor være et viktig grunnlag for hva denne teorien innebærer i tillegg til de teoretiske verkene.

2.2 Historisk materialisme på norsk

Innen norsk historieskriving har historisk materialisme som metode og teori vært omdiskutert og benyttet av ulike historikere fra begynnelsen av det 20. århundre. Likevel er det en stor variasjon i tematikk og områder som har interessert historikere som har benyttet, eller blitt inspirert av den historiske materialismen som historisk metode. Det er likevel nyttig å merke seg at denne historieteorien, og de historikerne vi forbinder med den i stor grad også er knyttet til det politiske grunnsynet som vi forbinder med Marx.

2.2.1 Halvdan Koht og Edvard Bull den eldre

Halvdan Koht (1873-1965) og Edvard Bull den eldre (1883-1932) regnes som pionerer innen norsk historisk materialisme. Kohts forfatterskap favner vidt og over mange ulike tema, både tidsmessig og stedsmessig. Som hovedområder vil man regne sagatiden og det 19. århundrets norske historie. Forfatterskapet er preget av Kohts politiske tilknytning, som i hans ungdom betydde tilknytningen til partiet Venstre. Denne tilknytningen preget Kohts historiske framstilling selv etter han ble aktiv i Arbeiderpartiet. Den er også i samsvar med de sosialistiske ideene som var grunnlaget for arbeiderbevegelsen, og dermed en årsak til at han

²⁶ J. Elster, *Hva er igjen av Marx?*, side 123

²⁷ J. Elster, *Hva er igjen av Marx?*, side 16

utviklet seg til å bli en materialistisk historiker. Det betyr at han gjennom hele sitt forfatterskap var preget av det nasjonale og demokratiske aspektet Venstre hadde lagt grunnlaget for i norsk politikk.²⁸ Halvdan Koht var også utenriksminister i Johan Nygaardsvolds regjering i perioden 1935 til november 1940.

Edvard Bull den eldre hadde også et politisk engasjement innen arbeidebevegelsen, blant annet som utenriksminister i den første arbeiderpartiregjeringen, Hornsrudregjeringen i 1928. Hans forfatterskap er også preget av hans virke som middelalderhistoriker, og som Koht bruker han et språk, og har et syn på samfunnet og sammenhenger i historien som er helt klart materialistiske. Sammen introduserte disse to historikerne klassebegreper og produksjonsformer som grunnlaget for samfunnsutvikling og ikke minst klassekamp i middelalderen i norsk historie.²⁹ Sønnen Edvard Bull den yngre (1919-86), som også ble historiker, var en viktig del av den marxistiske utviklingen i Norge. Både Bull den eldre og Koht er som nevnt de første som gjennomgående bruker klassebegrepene i sine historiske analyser. Dette er et trekk som følger oss fram til i dag, der klasse, uavhengig av hvilke kriterier som blir lagt til grunn, er et begrep og et tema som brukes mye i norsk historie.³⁰ De var begge pionere ikke bare som historiske materialiser, men innen utviklingen av historiefaget i Norge. Mens Koht aldri vendte tilbake til universitetet etter inntoget i politikken var Edvard Bull d.e. en aktiv norsk historiker tilknyttet Universitetet i Oslo fram til sin død i 1932.

2.2.2 Historikergenerasjonen fra 1930-tallet

Fra 1930-tallet og utover regner man en ny gruppe til de materialistiske historikerne. Pionerene var gått bort eller blitt en del av i statsapparatet, og nye krefter kom til i historiefaget. Historiefaget var under endring. Det ble en breiere rekruttering til faget og sterkere organisering, institusjonalisering og differensiering av faget. I denne sammenheng er det hensiktsmessig å sette et skille rundt 1930.³¹ De historiske materialistene som kom inn som unge forskere og studenter fra 1930 må derfor regnes som en egen generasjon innen den historiske materialismen i Norge.

²⁸ O. Dahl, *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre*, side 231

²⁹ O. Dahl, *Historisk materialisme*, side 42

³⁰ J. E. Myhre, *Mange veier til historien*, side 75

³¹ O. Dahl, *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundret*, side 271

Denne epoken i norsk historieforskning er knyttet opp til det man ofte kaller ”Gerhardsen-epoken” i norsk historie, fra 1945 til rundt 1960. Flere av de aktive historikerne var også politisk knyttet til arbeiderbevegelsen, hvis ideologi dermed stemte overens med det historiske grunnsynet de hadde. Det var i denne perioden utvidelsen av historiefaget og en materialistisk inspirert deling, med fokus på blant annet sosialhistorie, begynte å utvikle seg. Til denne generasjonen kan man regne blant andre Arne Odd Johansen, Andreas Holmsen og Edvard Bull den yngre, og historikerne knyttet til den såkalte Mot dag – gruppen.³²

2.2.3 Fra 1960 til 1980

Den neste generasjonen historikere er igjen preget av en utvidelse av historiefaget, både i antall studenter og i antall nye forskningsområder. De nye fagfeltene som bør trekkes fram er ikke-europeisk historie og historie inspirert av samfunnsfagene. Men kanskje det mest sentrale for utbredelsen av historisk materialisme er den generelle fagteoretiske debatten som blomstrer opp, i tillegg til påvirkningen fra den teoretiske og politiske radikalismen som preget universitetemiljøene på 1960 og 1970-tallet.³³

Utvidelsen av faget følger til en viss grad tanker som man ofte knytter til den politiske, men også den historiske, materialismen. Både nye områder, slik som Afrika, og nye grupper, slik som innvandrere og kvinner, ble inkludert i historiefaget i denne perioden. Denne utviklingen kan knyttes til en „historie nedenfra-tradisjon“ som ofte blir forbundet med den historiske materialismen. Den preger den neste generasjonens utvikling av historiefaget. „Historie nedenfra“ er ikke i utelukkende en materialistisk historietilnærming, men det er i all hovedsak grupper som arbeidere og husmenn som har fått sin historie fortalt gjennom slike prosjekter. Blant denne generasjonens fremste historiske materialister regnes Per Maurseth og Jon Elster³⁴. I tillegg har nok de store debattene, som vi kommer tilbake til under teoriutvikling i Norge, preget denne generasjonen i stor grad.

2.2.4 De unge lovende

Uttrykket „de unge lovende“ er brukt av Ottar Dahl i *Norsk historieforskning i det 19. og 20. Århundret*. Dette uttrykket viser til de som i dag sitter som professorer og universitetsansatte. Selv om de kanskje ikke kan regnes som de unge lovende lenger, må de regnes som en av de

³² O. Dahl, *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundret*, side 271, 275

³³ Ibid, side 291

³⁴ Ibid, side 326

mest marxistisk inspirerte generasjonene, om man bruker begrepet i vid forstand.³⁵ Blant annet bruker denne generasjonen i likhet med den foregående klassebegreper i sin analyse av historien i tillegg til å ha en særlig opptatthet av klasseforhold, samfunnets økonomiske grunnlag og arbeiderklassens politiske rolle. Disse historikerne bygger videre på arven fra Halvdan Koht og Edvard Bull d.e.³⁶ Som eksempler kan vi nevne Knut Kjeldstadli, Gro Hagemann og til en viss grad Sølvi Sogner. Kjeldstadli må nok regnes blant denne generasjonens fremste marxistisk inspirerte historikere, selv om det er vanskeligere å kategorisere dagens aktive historikere. Han har særskilt arbeidet innenfor arbeiderbevegelsens historie i tillegg til å ha skrevet norsk innvandringshistorie.³⁷ Han har også vært en av redaktørene for ,og skrevet et av bindene i, Aschehougs *Norges historie* som jeg har valgt ut som grunnlag for denne oppgaven. Alle de tre historikerne jeg har trukket fram her har vært med i arbeidet med Aschehougs *Norges historie*. To som medredaktører, og alle tre som bidragsytere.

Det må også nevnes at denne generasjonen er med på å vide ut historiefaget i enda større grad enn den generasjonen som arbeidet før dem. Stadig nye hvite flekker på det norske historiske kart ble fargelagt. Herunder vil det være viktig å fremheve sosialhistoriens utbredelse, med alle de bindestreksretningene som fikk sin utbredelse under 1980-tallet.³⁸ Til disse bindestrekshistoriene kan vi regne historien til hittil historieløse grupper, slik som kvinner, samer og innvandrere. Denne utvidelsen må regnes som en del av et politisk prosjekt, gjennom å gi nye grupper historie, men også som et ledd i en kulturhistorisk tilnærming. Et av de mest kjente marxistiske verkene om den engelske arbeiderklassen, *The Making of the English Working-Class* (1963), av den britiske historikeren E. P. Thompson, har nok vært en inspirasjon for denne generasjonen i tillegg til den forrige. Dette verket er kjent for å bringe en kulturell og sosialhistorisk forståelse av arbeiderklassen på banen, noe som siden har vært populært innen bindestreks- og sosialhistorien i Norge. Thompson foreleste også i Norge på begynnelsen av 1980-tallet.

2.3 Marxistisk teoriutvikling i Norge

Norge har ikke i stor grad vært et foregangsland for de store debattene rundt den historiske materialismen, men en viss teoridebatt og teoriutvikling har foregått også her. Jan E. Myhre

³⁵ J. E. Myhre, *Mange veier til historien*, side 75

³⁶ Ibid, side 75

³⁷ <http://www.hf.uio.no/iakh/om-instituttet/ansatte/vit/kkjeldst.xml> (26.05.2010)

³⁸ J. E. Myhre, *Mange veier til historien*, side 79

hevder i sin artikkel *I historiens hus er det mange rom. Noen hovedtrekk i norsk historieforskning 1970-1995*, nettopp at vi her i Norge i liten grad har vært påvirket av marxistisk lære i snever forstand, og at vi dertil har hatt liten teoretisk debatt knyttet til historisk materialisme. Likevel finnes det noe norsk teoriutvikling og debatt som vi skal se nærmere på.

2.3.1 Teoriutvikling hos Koht og Bull

De store pionerene Halvdan Koht og Edvard Bull d.e., var hovedsaklig ikke teoretikere. De kan ikke regnes som historiefilosof, men som foregangsmenn gjennom sitt arbeid og forskning.³⁹ Da er det heller Ottar Dahls korte bok *Historisk materialisme. Historieoppfatningen hos Edvard Bull og Halvdan Koht* som kan gi oss et innblikk i teoriene bak forskningen til disse to pionerene. Boka er bygget på Dahls hovedoppgave ved Universitetet i Oslo i 1951. Boka gjør rede for hovedpunktene i den materialistiske historieoppfatningen disse historikerne utviklet, og oppsummerer dermed det teoretiske grunnlaget de etterlot seg.

2.3.2 Nordiske faglige debatter

I 1972 ble det den åttende Nordiske fagkonferansen i historisk metode i Godby avholdt i Årland i Sverige. Temaet for denne konferansen var nettopp marxisme og historisk forskning, og flere norske historikere deltok på denne konferansen. I etterkant av konferansen ble foredragene utgitt som det åttende volumet i serien *Studier i historisk metode*. Det var den faglige debatten forut for denne konferansen, knyttet til de metodiske utfordringene marxismen representerte, som førte til at dette ble tema for konferansen.⁴⁰ Fra norsk side er det Jon Elster og Ottar Dahl som deltar som foredragsholdere. Elster bidro med et foredrag om dialektikk og Dahl med et foredrag som tar opp i seg sentrale problemfelter innenfor politisk-historisk forskning.⁴¹ Denne konferansen skapte debatt i etterkant, med en debatt gående i *Historisk tidsskrift* i 1974 og 1975.⁴²

2.3.3 Jon Elster

Den store faglige debatten knyttet til historiske materialisme i Norge har uteblitt. Likevel har norske forskere bidratt i den internasjonale debatten. Den fremste her er Jon Elster. Elster er

³⁹ O. Dahl, *Historisk materialisme*, side 12

⁴⁰ O. Dahl, *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundret*, side 326

⁴¹ O. Dahl, *Marxisme og politisk-historisk analyse*

⁴² O. Dahl, *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundret*, side 326

docteur ès lettres fra Sorbonne universitetet i Paris, og han ble doktor nettopp med en avhandling om Marx. Siden har han vært beskjeftiget med analyser av Marx' skrifter og debatter knyttet til historisk materialisme.⁴³ Han har blant annen gitt ut det som må regnes som grunnbøker innen forståelse av marxistisk tenkning, slik som *Making sense of Marx* (1986), som siden har blitt utgitt i et kortere norsk format under tittelen *Hva er igjen av Marx?* (1988). Han har også deltatt i en ganske inngående debatt om nettopp historisk materialisme og marxisme med den amerikanske forskeren G.A. Cohen, forfatteren av blant annet *Karl Marx' theory of History: a defence* (1978). Debatten har vært knyttet opp til Cohens bok. Innenfor norsk historie må det nevnes at Elster har vært ledende innen arbeidet med å få Karl Marx' skrifter oversatt til norsk. Som en av to redaktører for serien *Karl Marx Verker i utvalg*, utgitt på Pax forlag 1970, har han satt sammen et utvalg av Marx' tekster og skrevet forordet til bindet om den materialistisk historieoppfatningen. Der kommer han også med teoretiske bemerkninger til Marx' tekster. Han var en av redaktørene bak utgivelsen av PaxLeksikon, et lettere marxistisk inspirert oppslagsverk. Elster er ikke først og fremst historiker, han er samfunnsforsker, men bidraget til teoriutvikling og analyse innen historisk materialisme er så viktig at han likevel må regnes med i denne gjennomgangen.

Det norske bidraget til det teoretiske grunnlaget bak den historiske materialismen har kanskje ikke vært så stort. Teorier knyttet til historisk materialisme og debattene rundt denne historieoppfatningene har ikke bare gått i Norge, men verden rundt. Det teoretiske grunnlaget presentert her bør derfor være stort nok til å få en forståelse av hva dette historiesynet dreier seg om. Problemet er bare at ulike forskere legger ulike tolkninger til grunn, også for de samme begrepene.

Dette kapittelet har vært en presentasjon av det historiografiske grunnlaget i Norge og det teoretiske utgangspunktet for historisk materialisme. Hva som ligger i begreper som klasse, basis og overbygning og de ulike begrepene knyttet til produksjon, og hva jeg kommer til å ta utgangspunkt i for mine analyser, blir behandlet i neste kapittel.

⁴³ O. Dahl, *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundret*, side 326

Kapittel 3 - Analyseverktøy

3.1 Innledning

I dette kapittelet kommer jeg til å presentere og problematisere de analyseverktøyene jeg har valgt meg ut. For å gjennomføre en analyse av to store historieverk, er jeg avhengig av noen analyseverktøy som kan hjelpe meg i arbeidet. Siden jeg ser etter marxistisk påvirkning hos forfatterne er det mange ting jeg kan undersøke. For eksempel kan jeg lete i oppsettet eller måten de ulike forfatterne skriver på. Jeg kan lese avsnitt opp mot hverandre og se hvordan de er strukturert og ikke minst hvilket fokus forfatteren har valgt. Jeg kan gjennomgå kildene, vurdere forfatterne som er valgt ut fra om de er kjente som marxistisk inspirerte historikere. En annen mulighet er å velge ut et eller to bind og sammenlikne dem. Det er mange ulike tilnærmingsmåter, og jeg skal benytte meg av flere av de metodene jeg har presentert her. Men for å effektivt lese gjennom og analysere et 14-binds og et 12-binds verk, må jeg i tillegg definere enkle markører jeg kan bruke for å gjøre arbeidet lettere.

Jeg valgt ut noen begreper som skal være mine rettesnorer i dette arbeidet. Analysen av to så store verk blir mer konkret om jeg baserer den på noen utvalgte begreper. Derfor er følgende ord mine markørord: *klasse, herunder alt som omhandler klasse (arbeiderklasse, klassekamp, klassebevissthet o.l), basis og overbygning, produksjonsforhold, produksjonsmidler og produktivkrefter.*

Jeg har altså tre ordkategorier jeg leter etter. Den første omhandler sosiale strukturer i samfunnet, og ikke minst hvem som er agenter i historien. Den andre gruppen vektlegger økonomi og hvordan man ser på de økonomiske drivkreftene bak historien. Den siste kategorien består av klart marxistiske begreper som omhandler den konkrete produksjonen.

Uheldigvis for mitt arbeid er ikke alle disse begrepene rene marxistiske begreper. Derfor vil jeg gå inn i de ulike teoriene bak disse begrepene for å se om noen av dem kan brukes på andre måter enn det jeg leter etter, og i så fall, hvordan jeg kan skille mellom en marxistisk påvirket bruk av et begrep og en bruk som ikke er direkte marxistiske. For å greie ut om dette må jeg først finne ut hva historiske materialister legger i disse begrepene, så vil jeg undersøke om andre bruker disse begrepene og på hvilken måte før jeg vil lage noen retningslinjer for hvordan jeg kan si med en viss sikkerhet at disse begrepene blir brukt på en marxistisk måte.

Jeg har valgt to sett med begreper, ett knyttet til Marx' oppfatning om at all historie er historien om klassekamp som han framsetter i *Det kommunistiske manifest*, og det andre synet som kommer fram blant annet i forordet til *Kritikk av samfunnsøkonomien*, nemlig at historie omhandler endringer i de underliggende økonomiske drivkreftene. Markørordene mine håper jeg favner såpass vidt at jeg får med meg disse to ulike marxistiske retningene og kan se hvilken av disse to retningene som har vært mest i bruk i disse verkene. Det kan tenkes at en historiker med et materialistisk grunnsyn ikke bruker disse begrepene som jeg har valgt meg ut. Derfor kommer jeg som nevnt også til å se på hvorvidt de ulike historikerne vektlegger materielle drivkrefter i historien som avgjørende for utviklingen. Om en historiker gjør dette, kan det være et tegn på marxistisk påvirkning selv om hun ikke bruker noen av de andre markørene jeg har valgt ut.

3.2 Klasse

Under klasse kommer jeg til å inkludere alle begrep som har ordet klasse i seg. Det betyr klasse, arbeiderklasse, overklasse, middelklasse, herskerklasse/herskende klasser, underklasse, klassekamp, klassefellesskap, klassebevissthet, klassehat, klassemotsetninger og klasseinteresser. Noen bruker også begrep som mellomklasse, samfunnsklasse og kjøpmannsklasse. I tillegg vil jeg se på bruken av uttrykk som patrisiat (bypatrisiat) og bourgeoisie.

Klasse er ikke i seg selv et marxistisk begrep. I samfunnsfagene og innen historie brukes klasse uten at det betyr noe mer enn en samfunnsgruppe eller ulike sosiale lag. Mange historikere vegrer seg for å bruke begrepet klasse om eldre samfunn fordi begrepet ikke var i bruk i samtiden. Men det er selvfølgelig ikke bare derfor noen historikere velger andre begreper enn klasse. Likevel er klasse uløselig knyttet til Karl Marx og den påvirkningen han har hatt på historieforskningen, så vel som samfunnsvitenskapen. Derfor er klasse et godt markørord for meg. Problemet er bare bruken av begrepet, og i hvilken forstand begrepet blir brukt. Mitt mål er finne marxistisk påvirkning, og klasse i seg selv er ikke en marxistisk påvirkning, men et inndelingsbegrep. Klasse som begrep stammer fra det latinske ordet avdeling, og brukes til å gruppere alt fra organismer, til skoleelever og samfunnslag. For at noe skal framstå som en klasse må det ha visse felles kjennetegn, skal vi følge definisjonen i *Bokmålsordboka (1993)*. Det er dermed mange ting man kan betegnes som en klasse uten at det er av interesse. Jeg må belage meg på å finne klasse brukt flere ganger i begge verkene uten at det har noe som helst med det jeg leter etter å gjøre. Eksempelvis er det

vanskelig å skrive om skolevesenet uten å nevne klasse, men da blir spørsmålet om det er skoleklasser eller sosiale grupper det skrives om. Klasse i betydningen skoleklasse, skatteklasse eller aldersklasse forventer jeg å møte uavhengig av forfatterens historieoppfatning. Det interessante blir om de forfatterne som skriver om skoleklasser også skriver om klasseskiller i skolene. Uansett blir denne formen for klassebegrep sannsynligvis enkel å luke bort.

Langt vanskeligere blir det å skille mellom en marxistisk og en webersk tilnærming til klasse. Karl Emil Maximilian (Max) Weber (1864-1920) var tysker som Marx, og er anerkjent som en ledende forsker innen sosialvitenskapen. Som Marx var Weber særlig opptatt av politisk økonomi og sosiologi, og bruker begrepet klasse. Rent weberske historikere er det ikke mange av i norsk historieforskning⁴⁴, men hans klasseteori er likevel et alternativ til Marx' framstilling. Likevel har flere historikere vært inspirert av Webers klasseanalyser, og lagt dem til grunn i stedet for en marxistisk tolkning. Et eksempel på denne påvirkningen er Ole Jørgen Benedictow.⁴⁵ Det som kjennertegner en webersk klasseforståelse, er at klassene hos Weber ikke er faktiske grupper, men at klasse kun er en kategori eller en samling av individer som har mer eller mindre den samme økonomiske posisjonen i samfunnet. De som tilhører en klasse, er derfor ikke klar over hverandre eller har ingen forståelse av at de tilhører samme økonomiske posisjon, og kommer derfor ikke til å samle seg om felles interesser som springer ut av den økonomiske posisjonen de har.⁴⁶ Likevel hevder Weber at klassetilhørighet styrer mulighetene individene har i samfunnet (life chances), og han er heller ikke uenig med Marx' argument om at medlemskap/delaktighet i en klasse er bestemt av den posisjonen individet har i produksjonen. Men mens Marx hevdet at klassetilhørighet var knyttet til eierskap/forhold til produksjonsmidlene, mente Weber at det var forholdet til markedet som bestemte klasseposisjonen.⁴⁷ Spørsmålet blir derfor hvorvidt man selger eller kjøper arbeidskraft, og hva slags arbeid man ønsker å kjøpe eller selge. Dette skiller seg fra Marx' forståelse som er knyttet til eierskapsforholdene i samfunnet.

Videre er Marx og Weber uenige om hvordan klasse dannes og ikke minst om muligheten for å bruke klasse som grunnlag for kollektiv kamp. Marx hevdet tydelig i *Det kommunistiske manifest* at all historie er historien om klassekamp, og dermed at klasse var et kampfellesskap.

⁴⁴ N. Fulsås, *Norway: The strength of national history*, side 262

⁴⁵ Intervju med Ole Jørgen Benedictow 29.04.2001

⁴⁶ J. A. Hughes et. al., *Understanding classical sociology – Marx, Weber, Durkheim*, side 107

⁴⁷ Ibid, side 107

Gjennom det tok han det sosiologer kaller et realistisk standpunkt til klasse. Klassifisering er skapt som redskap for å fange opp skillelinjer som eksisterer i samfunnet uavhengig av teoretikernes oppfatninger. Derfor blir det viktig å definere hvilke skillelinjer som eksisterer for å kunne oppfatte klasse riktig, og dele inn i klasser på en tilfredsstillende måte. Weber på sin side innehar et teoretisk standpunkt til klasse. For ham er ikke spørsmålet om skillelinjer interessant, for mellom individer kan man ha nesten uendelig med skillelinjer. Derimot er klasse et viktig teoretisk redskap for å skape orden i den teoretiske tilnærmingen til samfunnet.⁴⁸ Slik oppstår det et stort skille mellom de to klasseforståelsene. Mens Marx omtaler klasse som et utgangspunkt for kollektive handlinger og som et fellesskap, så hevdet Weber at klasse er et teoretisk verktøy. Likevel anerkjennete Weber at medlemmer av samme klasse, altså mennesker med samme økonomiske posisjon i samfunnet, ved ulike anledninger i historien har samlet seg til kamp for felles interesser. Han forfektet at dette sjelden er ut fra en bevissthet om klassetilhørighet, men at individer med samme økonomiske interesser og som er i samme økonomiske posisjon, ofte reagere likt.⁴⁹ For Marx er klasseforholdene knyttet til eierskap, og til kjøp og salg av arbeidskraft. Derfor vil man finne marxistisk påvirkede historikere som omtaler arbeidsgivere som arbeidskraftkjøpere eller den arbeidskjøpende klassen, og arbeiderklassen som arbeidsselgere. Dette vil skille en marxistisk framstilling fra en webersk i forhold til klasse.

I følge Weber kan ikke forskjellene i samfunnet bare kan kategoriseres ut fra økonomiske forskjeller, og at dette også gjelder status. Status kan derfor også stamme fra ikke-materielle verdier, altså at folk bedømmer hverandre forskjellig og ser på individer ulikt ut fra helt andre ting enn økonomisk posisjon. Beundring og ærefrykt er derfor ikke betinget av klassetilhørighet. Weber opererer derfor også med begrepet statusgrupper (status groups), og hevder at individer ønsker fellesskap med andre som de anser for sine likemenn (og kvinner), og at de avviser andre som står lavere enn dem på den sosiale rangordenen. For Weber er altså denne rangordenen ikke økonomisk betinget, og man kan tilhøre statusgrupper selv om man ikke tilhører en økonomisk overklasse. Disse gruppene dannes ikke først og fremst gjennom livsmulighetene (life chances) som de ulike individene har, men gjennom livsstilen (lifestyle) de fører. For å oppnå høy status er ikke klasse nok, det er også personlige egenskaper og verdier som avgjør statusen til individer.⁵⁰

⁴⁸ J. A. Hughes et. alt, *Understanding classical sociology – Marx, Weber, Durkheim*, side 108

⁴⁹ Ibid, side 108

⁵⁰ Ibid, side 108

Norske historikere har blitt inspirert også av andre samfunnsforskere og sosiologer når det kommer til grupper og klasser i samfunnsordenen. Å vite om det er en webersk, en marxistisk eller en annen samfunnsforskers definisjon som er lagt til grunn når historikere bruker klassebegreper, kan derfor være vanskelig. De færreste oppgir nemlig dette underveis i teksten. Men det er naturlig å anta at det ikke bare er Marx som er inspirasjonen når klassebegrepet er blitt brukt. Å drøfte og ikke minst å problematisere hva slags klassebegrep som blir brukt vil derfor være en stor del av min analyse.

3.3 Basis og overbygning

De neste analyseverktøyene jeg har valgt meg ut er basis og overbygning. Dette er, heldigvis for meg, framtrepende marxistiske begrep som få andre bruker. Marx bruker disse begrepene i forordet til *Kritikk av samfunnsøkonomien*, der han omtaler samfunnets økonomiske grunnlag, basis, og den politiske og juridiske overbygningen. Disse ordene/begrepene er valgt ut i sammenheng med hverandre, for å undersøke om forfatterne opererer med den todelingen av samfunnet jeg ser etter. For å kunne undersøke nettopp dette kommer jeg til å inkludere vektlegging av økonomi, og en analytisk gjennomgang av kapittelinnstillingen.

I stedet for akkurat disse begrepene kan man bruke mange synonymer, som økonomiske grunnforhold eller det økonomiske grunnlaget. Det er likevel konteksten, og ikke de konkrete begrepene jeg ser etter. Grunnen til at nettopp basis og overbygning er så entydige materialistiske begreper er hva som er blitt lagt i disse begrepene. Å velge og bruke nettopp denne typen begreper vil være et tydelig tegn på en marxistisk påvirkning. Men siden det er nettopp det, og siden jeg bare ser etter spor av marxistisk påvirkning, er ikke denne indikatoren nok i seg selv. Jon Elster, med flere, har påpekt at teorien om at hva som foregår i samfunnets basis, altså innen økonomien, bestemmer hva slags politisk og juridisk samfunn man får, er feil.⁵¹ Dette er en sentral diskusjon innen marxistisk forskning. Jeg antar derfor at mange norske historikere vil unngå en slik framstilling rett og slett fordi det kan føre til funksjonelle forklaringsmodeller innen historieforskningen, slik Elster advarer mot i *Making sense of Marx* og i *Hva er igjen av Marx?*. Å forklare en hendelse eller utvikling ut fra enkle funksjonelle forklaringsmodeller er etter mitt syn bare dårlig historieforskning, uansett hva slags historieoppfatning man har. Elsters bøker om dette temaet ut etter at Cappelen's *Norges*

⁵¹ J. Elster, *Hva er igjen av Marx?*, side 131

historie var gitt ut. Likevel antar jeg at siden den marxistiske påvirkningen vi har sett i Norge ikke har et stort innslag av funksjonelle forklaringer, eller et stort innslag av inndeling i basis og overbygning, vil jeg finne lite av dette i begge verkene.

Ut fra disse tankene er nok basis og overbygning i en snever forstand, altså knyttet opp til bruken av nettopp disse ordene, ikke gode nok markører for meg. Historisk materialisme er jo basert på nettopp materialisme, det materielle grunnlaget for historien. Vektlegging av økonomi blir like viktig som bruken av disse begrepene. Selvfølgelig er det ikke bare enkelt å se på vektleggingen av økonomi. Økonomisk historie er ikke noe som kun har blitt skrevet av historiske materialister, kanskje særlig ikke av denne gruppen. Å vektlegge økonomi er vanlig hos mange historikere. I tillegg er økonomisk historie en viktig fagdisiplin som ikke er knyttet opp til historisk materialisme. Slik sett kan jeg forvente at mange av de bindene jeg skal undersøke vektlegger økonomi uten at det er på grunn av en marxistisk påvirkning.

Økonomi i seg selv er langt fra en marxistisk oppfinnelse. I norsk historieskriving er det heller ikke slik at historiske materialister har hatt enerett på å skrive økonomisk historie, heller tvert i mot. Derfor definerer jeg økonomisk vektlegging på et annet vis en økonomisk historie. For denne oppgavens del er det økonomiens forrang i framstillingen og forklaringsmodeller som kobler økonomisk endring eller utvikling med endringer i den overordende samfunnsstrukturen som er interessant. Drøftingene av økonomiens forrang i framstillingene vil derfor stå sentralt i analysen. Om jeg møter på historikere som har vektlagt økonomi uten å legge til grunn en inndeling av samfunnet i basis og overbygning, men som likevel ikke er generelle økonomiske historikere, kan det tyde på en mild marxistisk påvirkning.

3.4 Produktivkrefter, produksjonsforhold og produksjonsmidler

Igjen er begrepene jeg har valgt ut særegne marxistiske, og vi finner ikke igjen disse begrepene hos andre historieteoretikere. Det gjør disse begrepene egnet til min analysen, særlig siden dette er begreper som få eller ingen historikere ville brukt i vanvare eller unødig. Men produksjon kommer likevel til å stå sentralt i svært mange, om ikke alle, av de bindene jeg analyserer. Derfor er disse begrepene interessante.

En historiker som ikke har en utpreget marxistisk inspirasjon vil likevel behandle produksjon, om enn på en annen måte enn en historisk materialist. I stedet for produktivkrefter vil jeg derfor sannsynligvis finne begreper som arbeidskraft og naturressurser eller teknikk og

teknologi. Om en forfatter bruker begrepet produktivkrefter vil det være en svært tydelig indikator på en materialistisk påvirkning. Om en eller flere forfattere samler opp disse ulike faktorene, og kaller det produksjonsgrunnlaget eller andre liknende samlebegrep, kan det være en indikator for en mild marxistisk påvirkning. Siden produktivkrefter er et vanskelig og ofte omstridt begrep kan det være mulig at forfattere som ønsker å samle det historiske produksjonsgrunnlaget etter marxistisk modell vil gjøre dette uten å bruke dette relativt ukjente begrepet.

Produksjonsforholdene er også et ladet begrep i historieforskningen. En historiker som tar avstand fra en marxistisk fortolkning vil derfor bruke andre begreper som produksjonen eller produksjonsformer. Siden produksjonsforholdene også refererer til eierforholdene i samfunnet, er dette et langt bredere begrep enn produksjonsformer, selv om produksjonsformer også kan vise til om det er håndverksarbeid (ofte selveiende mestere og svenner) eller fabrikkarbeid (eiende kapitalister og lønnsarbeidere). Siden produksjonsforhold er et såpass vidt begrep hos Marx, omfatter jo dette begrepet eierforholdene i det historiske samfunnet så vel som bytteforholdene og selve produksjonen, er det også et begrep som blir viktig for meg i arbeidet med denne analysen. En ikke-marxist vil bruke langt flere ord og ikke minst må hun behandle samfunnet mer adskilt fra produksjonen enn hva en marxist vil gjøre. Ved å se på hvordan de ulike forfatterne behandler produksjonstemaet og næringsutviklingen kan jeg undersøke påvirkningen deres nærmere.

Det siste begrepet i rekken er produksjonsmidlene. Siden eierskap til produksjonsmidlene står sentralt hos marxister, og legger grunnlaget for klasseinndeling så vel som samfunnsforholdene, vil jeg anta at en materialistisk påvirket forfatter vil bruke dette begrepet. Dette er også et enklere begrep enn de to andre, som man trenger lite forkunnskap om marxistisk teori for å forstå. Likevel er dette et så spesielt begrep at få konservative/ikke-marxistiske historikere vil bruke det. I stedet vil man kunne bruke uttrykk som fabrikker, verksteder, jordbruksredskaper, maskiner og liknende. Jeg forventer altså å finne et tydelig skille mellom forfattere som bruker begrepet og dem som ramser opp ulike produksjonsmidler. Forskjellen mellom en forfatter som omtaler produksjonsmidler og dem som ikke gjør det blir derfor interessant i denne sammenhengen.

I dette kapitlet har jeg valgt ut, og drøftet bruken av de analyseverktøyene jeg legger til grunn for dette arbeidet. I det neste kapitlet kommer jeg til å se nærmere på de to historieverkene som er mitt kildegrunnlag.

Kapittel 4 – Et innblikk i de to verkene

De to verkene jeg har valgt meg ut er på samme tid både svært like og svært forskjellige. Faktagrunnlaget er det samme i en norgeshistorie– slaget på Stiklestad stod i 1030, uavhengig av hvem som presenterer historien. Men presentasjonen og fokuset kan man legge opp forskjellig. Er det bøndene som deltok i slaget som får oppmerksomhet, er det utviklingen i de nærliggende bygdene før og etter slaget, er det høvdingene, er det kirken eller er det de politiske konsekvensene som står sentralt. Å skrive historie er å forme fortiden for nåtiden; hva var viktig, hva var mindre viktig. De ulike bidragsyterne er med på å skrive to ulike og unike framstillinger av samme lands historie. Hva som vektlegges, hvilke kilder som brukes og ikke minst hvilken historieoppfatning og historieskriving de ulike forfatterne er inspirert av, er forskjellig i de to verkene. Mens det ene ble skrevet på 1970-tallet, var det andre ferdig mot slutten av 1990-tallet. Mye hadde skjedd i den perioden. Jernteppet i Europa hadde falt, samfunnsfagene har utviklet seg, teknologien har endret seg dramatisk, Norge var blitt et gjeldfritt land med etterhvert store summer på bok – for å nevne noe. Hvordan har denne utviklingen påvirket historieskrivingen? Hva er forskjellig i framstilling og ikke minst, hva er forskjellig i historieoppfatning? Det er to forskjellige generasjoner historikere som har bidratt i disse to bindene, så en sammenlikning av disse verkene kan fortelle oss noe om utviklingen innen historiefaget og historieforskningen i Norge mellom 1976 og 1998. Som tidligere nevnt må jeg regne med at disse verkene er relativt representative for historieforskningen innen norgeshistore i denne perioden. Bare den tanken i seg selv er interessant. Men ikke bare det – ved å gjennomgå disse to verkene kan jeg ane utviklingen av, eller mangelen på, materialistisk påvirking innen historiefaget. Alle bidragsyterne er kjente, og anerkjente, historikere. Mange av dem som er yrkesaktive er i dag, er professorer ved norske universitet.

I dette kapittelet kommer jeg til å gå gjennom redaktørenes åpningsskrifter for å se på hva de har vektlagt og hvilke føringer som ble lagt. Her kommer jeg også til å legge fram noe av den informasjonen jeg har fått gjennom intervjuer med noen av bidragsyterne. Jeg vil også jeg gå gjennom inndelingen av historien, altså hvordan bindene er delt inn og hvordan de ulike bindene er strukturert. Til sist kommer jeg til å gå gjennom det som har preget disse historieverkene mest, nemlig forfatterne som er valgt ut og deres faglige kompetanse, fokus og historiesyn.

4.1 Cappelen

Fra 1976 fram til 1980 ble det gitt ut 15 bind av den andre store norgeshistorien etter andre verdenskrig, totalt 14 historiske bind som strekker seg fra om lag 12000 år før vår tidsregning og helt frem til forfatternes nære fortid, altså 1970. I tillegg inkluderer verket et historisk atlas med en kort oppsummering av norgeshistorien. Verket var i salg fra 1976 og helt fram til Aschehoug utga sin *Norgeshistorie*, og med et opplag på totalt 55000. Redaktør for verket var Knut Mykland, en anerkjent norsk historiker. Mykland er kjent for å skrive både politisk historie og sosialhistorie⁵², og har selv bidratt med to bind – *Gjennom nødår og krig 1648-1720* og *Kampen om Norge 1784-1814*. Totalt har 15 forfattere bidratt, og to av bindene er skrevet av to forfattere i samarbeid. To forfattere har skrevet to bind, redaktør Mykland er en av disse, den andre er Edvard Bull den yngre som har bidratt med de to siste bindene i serien. Det historiske atlaset har jeg ikke analysert, jeg kommer ikke til å bruke tid på det i denne oppgaven. Det er fordi det ikke er en selvstendig del av denne norgeshistorien, men et tillegg til verket.

4.1.1 Om å skrive en Norgeshistorie

I åpningen til første bind i serien kommer redaktøren med en kort programerklæring for verket som helhet. Her begynner han med å sette denne norgeshistorien inn i en kontekst ved å presentere de andre verkene som har kommet ut i det århundret før dette verket ble skrevet. Passende nok åpner han med et sitat av Ernst Sars; ”Historien maa alltid skrives omigjen”.⁵³ Det spennende med Myklands programerklæring er at den setter verket i en sammenheng, ikke bare som et av mange norske historieverk, men også i en verdenshistorisk sammenheng. Han trekker tidlig fram den framgangen hans generasjon har sett i verden, og ikke minst de endringene som har kommet innenfor teknologi og kommunikasjon.

Det interessante med denne programerklæringen er at den ikke inneholder noen av markørordene mine, på tross av at Mykland selv bruker begrepet klasse, herskerklasser og underklasse, i de to bindene han har bidratt med. Men langt mer interessant for verket som helhet, er konteksten forordet er skrevet i. Her bruker Mykland mye plass på den internasjonale verdensordenen og på den situasjonen som preget tidsepoken verket er skrevet i. Han tegner et ganske dystert bilde av samfunn over hele verden som mister sine særpreg og blir mer og mer like. Han deler historien inn i eldre tid, middelalder og nytid. Han viser videre

⁵² N. Fulsås, *Norway: the strength of national history*, side 257

⁵³ K. Mykland, *Forhistorien til ca. 800*, side 5

til at vi nå, på midten av 1970-tallet, tar skrittet inn i en fjerde tid, den globale. Han går videre til å ta opp store historiske og politiske spørsmål som preget den tiden han skrev dette i. Er liberalistiske frihetsverdier noe verdt uten økonomisk og sosial trygghet? Kommer nasjonale særpreg til å bestå på tross av en økende globalisering? Og ikke minst, hvordan skal vi skrive historie i dag (1976)? Og han avslutter med kanskje det mest interessante spørsmålet for nettopp dette historieverket. Norge, som for to hundre år siden var et fattig land, etter alle målestokker like fattig som de fattige landene i 1970, er da dette verket ble skrevet et rikt velferdsland.⁵⁴ Hva er det dyptgripende skiftet i vår historie som fører til denne endringen fra fattig til rikt land? Akkurat dette er et spørsmål som også er viktig for meg. Mykland beskriver tanken om en tredeling av historien, det antikke, middelalderen og nytid – en deling som ligner Marx' deling i det antikke, slavedrevne samfunnet, leilendingssamfunnet og det moderne kapitalistiske samfunnet. Når Mykland skriver om overgangen til Norge som et rikt land, sikter han til denne overgangen fra et tidlig nytids-samfunn til et mer eller mindre kapitalistisk industrisamfunn. Og utviklingen videre til et et samfunn tuftet på et klassekompromiss som grunnlag for velferdsstaten. Det er interessant for det videre arbeidet med denne oppgaven at akkurat dette skillet i norsk historie trekkes fram allerede i forordet, og at det virker som om redaktøren ønsker at dette verket særlig skal være med på å belyse dette temaet.

Videre går Mykland over til å skrive om det faglige grunnlaget for dette historieverket, funn og forskning. Her trekker han fram de framskrittene som er blitt gjort innenfor historieforskningen i Norge. Ikke bare har nye metoder hjulpet arkeologien, men bygde- og lokalhistorien har fått et oppsving som det lettere å skrive gjør økonomisk og demografisk historie helt tilbake til middelalderen. Men viktigst for mitt arbeid er likevel det neste avsnittet, *Hvordan verket er blitt til*. Mykland skriver at ”(M)en innen den store rammen som er trukket opp, har de enkelte medarbeiderne stått relativt fritt. Ingen bestemt historieoppfatning er således langt til grunn for verket(...)”⁵⁵. Dette er for meg den informative setningen i hele forordet. Her sier Mykland enkelt at historieoppfatningen som er lagt til grunn, ikke har blitt endret av redaktøren eller i arbeidet med de ulike bindene. Det betyr at når jeg finner spor av historisk materialisme, så er det et uttrykk for en påvirkning hos den enkelte historiker – og ikke et uttrykk for en forhåndsbestemt analysemetode fra redaktøren eller forlagets side. Grunnlaget for min analyse seinere blir derfor at den

⁵⁴ K. Mykland, *Forhistorien til ca. 800*, side 9

⁵⁵ Ibid, side 10

eventuelle påvirkningen jeg finner må spores tilbake til den enkelte bidragsyter og ikke tilbake til verket som helhet. Jeg forventer derfor en stor variasjon mellom de ulike bindene når det kommer til skrivestil, detaljrikdom og ikke minst når det kommer til bruk av de markørordene jeg har valgt meg ut og av andre spor etter historisk materialisme som jeg måtte finne.

4.1.2 Oppbygning og inndeling

Cappelens *Norges historie* er delt inn i 14 kronologisk oppbygde bind. I alle bindene finner vi en naturlig flyt og en lineær historiefremstilling. I tillegg er seriene delt opp etter utviklingen i historien, det vil si fra en stor begivenhet eller et såkalt brudd i historien til et annet.

Eksempler på dette er bindet *Norge under Sverre-ætten 1177-1319* eller kanskje mer passende *Kampen om Norge 1784-1814*. I begge disse bindene starter forfatterne på et tidspunkt der det skjer noen nytt eller vesentlig for utviklingen av norsk historie, som eksempelvis Sverres krav til tronen, og avslutter ved et vendepunkt i historien, slik som bruddet med Danmark og utviklingen av grunnloven. Bindene har også som hovedform at de er bygget opp slik at de fører fram mot det vendepunktet eller bruddet som avslutter bindet, gjerne slik at neste bind kan begynne med å forklare de endringene som har oppstått. Eksempelvis har det første bindet, som går fra ca 7000 år før Kristus til om lag år 800, et avslutningskapittel som legger fram forutsetningene for vikingtiden – en periode som blir behandlet i neste bind. Liknende overganger finner vi i andre bind. Det er veldig betegnende for dette verket at det i tillegg til å legge høydepunktet til avslutningen av bindet og bygge bindet opp mot en slik avslutning også kommer med korte frampek mot nesten bind. Dette oppsettet passer godt med en marxistisk tilnærming, fordi denne typen framstilling viser endring i økonomisk grunnlag og produksjon og faktorene bak slike endringer, godt.

Likevel er ikke disse bindene bare kronologisk oppdelt. De fleste bindene har en kronologisk framstilling, men med tematiske avbrekk. Det betyr at kronologien er tematisk inndelt, særlig knyttet opp til demografisk utvikling, økonomi og næringsutvikling. I så måte har Cappelen og Aschehoug samme oppsett, siden også Cappelen er delvis tematisk inndelt. Jeg vil hevde at Cappelens framstilling er enklere å forholde seg til, og ikke minst enklere å spore historisk materialisme i, på grunn av den klare kronologien med tydelige innblikk i den økonomiske utviklingen. Slik kan leserne følge samfunnsutviklingen med utgangspunkt i den økonomiske utviklingen, altså lettere se hvordan basis påvirker overbygningen. I tillegg er det enklere å følge utviklingen av opprør og klassekamp i bindene hos Cappelen, fordi de er så langt

tydeligere i kronologien og derfor lettere å følge. De beveger seg også framover mellom to historiske høydepunkt, noe som gjør det enklere å spore endringer.

Et annet interessant trekk ved denne serien er navnene gitt til hvert enkelt bind. De er med på å beskrive den overgangen som blir behandlet i hvert bind, eller hovedtrekkene i det konkrete bindet. Dette skiller seg selvfølgelig ikke særlig fra Aschehoug, som også har beskrivende overskrifter, men her er titlene i større grad med på å underbygge den overgangen Cappelen-bindene har. Verket består av følgende bind skrevet av følgende forfattere: *Forhistorien – fra jegergrupper til høvdingsamfunn* av Bente Magnus og Bjørn Myhre, *Rikssamling og kristning ca 800-1177* av Erik Gunnes, *Norge under Sverreætten 1177-1319* av Kåre Lunden, *Avfolkning og union 1319-1448* av Steinar Imsen og Jørn Sandnes, *Fra rike til provins 1448-1536* av Ole Jørgen Benedictow, *Gjenreising 1536 – 1648* av Rolf Fladby, *Gjennom nødår og krig 1648-1720* av Knut Mykland, *Den lange fredstiden 1720- 1784* av Ståle Dyrvik, *Kampen om Norge 1784-1814* av Knut Mykland, *Den vanskelige friheten 1814-1850* av Francis Sejersted, *To kulturer - en stat 1850-1884* av Hans Try, *Norge i støpeskjeen 1884-1919* av Per Fuglum, *Klassekamp og fellesskap 1920-1945* av Edvard Bull og siste bind *Norge i den rike verden 1945-1975* også skrevet av Edvard Bull. Bare det å lese overskriftene her er en kort gjennomgang av den norske historiens utvikling. Bindene er også navngitt slik at man kan følge utvikling over tid.

Som vi ser er det to bind som er skrevet av to forfattere, det første bindet og bindet *Avfolkning og union*. I tillegg har vi to forfattere som har bidratt med to bind hver, redaktør Knut Mykland og Edvard Bull. Det interessante med bindene med to forfattere er at det ikke er tydelig hvem som har skrevet hvilke deler av bindet. Det er ikke gitt uttrykk for en deling av bindet i selve tekstene, og det er også ut fra teksten svært vanskelig å se en forskjell mellom de to ulike forfatterne. I forhold til de verkene som er skrevet av samme forfatter er det derimot veldig tydelig, det gjelder språkbruk, begrepsbruk, vektlegging og ikke minst bruk av markørordene, som vi skal se på i neste kapittel.

4.1.3 Forfatterne

Cappelens *Norges historie* er skrevet av en sammensetning av noen av samtidens dyktigste historikere og formidlere. Interessant nok er det en blanding av alder her som er ganske god, men ikke en balanse mellom kvinnelige og mannlige bidragsyttere. Dette skiller Cappelen-bindene fra Aschehoug-verket som har en stor andel kvinnelige bidragsyttere. Aldersmessig

har vi et par relativt unge forfattere, slik som Ståle Dyrvik, født 1943, Steinar Imsen, født 1944 og Ole Jørgen Benedictow, født 1941. Dyrvik er interessant nok den eneste som har bidratt i begge verkene, han bidro også med bindet *Mellom brødre 1780-1830* sammen med Ole Feldbæk i Aschehoug-serien. Av kvinnelige bidragsytere finner vi bare Bente Magnus. Magnus er interessant nok ikke historiker, men arkeolog, og har skrevet bindet i samarbeid med en mannlig arkeolog, Bjørn Myhre. Det er interessant å se denne blandingen av aldersgrupper siden 1970-tallet i større grad enn 1990-tallet var nestorenes tid. Men dette kan forklares med at de unge historikerne hadde utmerket seg innen tidsepoker der det var få andre aktive historikere. Sammensetningen er likevel ikke overraskende. De første store studentkullene dukket opp rett etter krigen med innføring av Statens lånekasse for utdanning i 1947, som ga langt flere muligheten til å studere enn tidligere. Selv om det sikkert var mange lovende, unge historikere å velge blant, er det ikke overraskende hvis vi finner flere av dem blant forfatterne bak Aschehougs *Norges historie* i stedet for i dette verket. Særlig når vi tar i betraktning den sterke veksten i studenter og lærestillingen innen historiefaget fra 1960-tallet og utover.⁵⁶ Det tar en stund å etablere seg som akademiker, utdannelsen er lang og konkurransen for å utmerke seg er stor. Med tanke på at dette er et stort og gjennomarbeidet verk med høy prestisje og høye salgstall, er det ikke rart at redaktøren og forlaget har valgt ut mer erfarne historikere til å bidra i dette verket.

Men historikerne bak disse bindene er ikke bare fra forskjellige aldersgrupper og med ulik erfaringsgrunnlag – de er også ulike historikere med tanke på historieoppfatning. Jeg kommer til å trekke ut noen av bidragsyterne som for meg er særlig interessante, og som jeg vil se nærmere på. Dette gjelder særlig økonomiske historikere, historikere kjent for å være marxistisk inspirert, og ikke minst redaktøren.

Knut Mykland var professor ved universitetet i Bergen. Han var en av de to første professorene i historie ved dette relativt nyoppstartede universitetet da dette verket ble gitt ut, og allerede en anerkjent norsk historiker. Det som preget hans historieoppfatning var først og fremst hans virke som lokal- og sosialhistoriker⁵⁷, men også det breiere historiske perspektivet som preget 1950-tallet.⁵⁸ Mykland var elev av Sverre Steen, en historiker som var med på å prege norsk historieforskning etter krigen. Steen er mest kjent blant menigmann

⁵⁶ O. Dahl, *Norsk historieforskning i det 19. og 20. Århundre*, side 291

⁵⁷ Minneord om Knut Mykland http://nyheter.uib.no/?modus=vis_nyhet&id=111105094535 (10.04.2011)

⁵⁸ N. Fulsås, *Norway: the strength of national history*, side 257

i Norge for nettopp norgeshistorier – og med radioserien *Langsomt ble landet vårt eget*, sendt på NRK i 1967, som hans mest folkekjære. Men han bidro også til *Det norske folks liv og historie* I-X, som utkom fra 1929 til 1935. En viktig påvirkning på Myklands seinere virke som historiker var den historiske bredden i Steens arbeid. Han hadde et bredt sosial- og kulturhistorisk perspektiv, som vi kan finne igjen hos Mykland. Mykland utmerket seg som sosialhistoriker, og klarte å kombinere lokal- og sosialhistorie med moderne samfunnsvitenskap. Det er ingen klare indikatorer på at Mykland var spesielt marxistisk inspirert, men hans tilkobling til samfunnsvitenskap er viktig i forhold til de begrepene han har valgt seg ut. Som vi har sett tidligere er begreper som klasse blitt brukt i samfunnsvitenskapen på en helt annen måte enn den jeg ser etter. Derfor blir det viktig å se i hvilken kontekst Mykland eventuelt bruker de markørene jeg har definert, og om det er en tydelig samfunnsvitenskapelig eller webersk påvirkning. Mykland er også en av de historikerne i sin generasjon som har ført videre forskning og diskusjon knyttet til temaet dansketiden og ikke minst til 1814.⁵⁹ Dette ser vi også ved at et av hans to bidrag i denne serien nettopp er opptakten til 1814 og bruddet med Danmark.

De andre historikerne jeg ønsker å trekke fram i denne sammenheng er Kåre Lunden, Ole Jørgen Benedictow, Ståle Dyrvik, Francis Sejersted og Edvard Bull. Kåre Lunden er særskilt interessant på grunn av sin metodiske tilnærming og sin framtreddende rolle innen middelalderforskningen. Men i denne sammenheng er han mest interessant fordi han er en av de klartest marxistisk påvirkede historikerne i denne samlingen. Lunden har etablert i sin middelalderforskning en klar sammenheng mellom de økonomiske forholdene og den politiske organisasjonen og maktutøvelsen i samfunnet. Altså en tydelig sammenheng mellom basis og overbygning. Lunden, som da han bidro til dette verket var nyansatt professor ved Universitetet i Oslo, har i all hovedsak konsentrert seg om middelalderhistorie, enten det er europeisk eller norsk middelalder. Hans utgangspunkt var agrarhistorie og agrarforskning. I bindet han har bidratt med til samlingen, *Norge under Sverreætten*, finner vi i følge Ottar Dahl, den tydeligste marxistiske framstillingen i Lundens forfatterskap⁶⁰. Han har i dette bindet lagt stor vekt på produksjon og på at produksjonsoverskuddet ble overført fra bøndene til maktapparatet, som igjen fikk en relativ stor del av ressursene.⁶¹ Interessant for min del er det også at Knut Helle, en av redaktørene bak Aschehoug – serien har vært en av de fremste

⁵⁹ O.Dahl, *Norsk historieforskning i det 19. og 20. Århundre*, side 300

⁶⁰ Ibid, side 296

⁶¹ Ibid, side 296

kritikerne av dette bindet i etterkant. Det skal jeg se nærmere på når jeg behandler Aschehoug-serien. Lunden er i tillegg den historikeren som kanskje mest bærer tradisjonen fra Halvdan Koht og Andreas Holmsen videre.⁶²

Ole Jørgen Benedictow er en av flere relativt unge bidragsytere i denne serien. I dag er Benedictow professor emeritus ved Universitetet i Oslo, og har i sin karriere hatt hovedvekt på middelalderhistorie, og med særlig fokus på svartedauden og andre epidemier. Benedictow er spesiell i forhold til min oppgave av to årsaker. For det første er hans manuskript det eneste bevarte som er levert inn til Nasjonalbiblioteket. I følge Arnt-Erik Selliaas ved Cappelen Damm, er det som var av arkivmateriell ved forlaget blitt levert inn til Nasjonalbiblioteket for arkivering, men her finnes altså kun Benedictows utkast til bind 5. Dette bindet hadde da tittelen *Norges nedgang*. I tillegg er Benedictow den eneste av forfatterne i denne serien som har hatt mulighet til å treffe meg til en kort samtale om verket. Derfor er også han som forfatter og ikke minst det bindet han har bidratt med interessant for meg å undersøke nærmere. Benedictow framhever selv at han i denne perioden var svært interessert i samfunnsvitenskaplige forklaringsmodeller innen historiefaget. I samtalen jeg hadde med ham om nettopp dette bindet, trakk han fram Max Weber som en av de viktigste inspirasjonskildene innen samfunnsfagene.

Den neste jeg vil trekke fram er i denne sammenheng en unik historiker, Ståle Dyrvik, fordi han som eneste forfatter bidrar i begge seriene jeg undersøker. I tillegg har han bidratt med bindet *Norsk historie 1625-1814 Vegar til sjølvstende* i Det norske samlagens norgeshistorie. Denne serien var en av de verkene jeg vurderte å bruke som forskningsgrunnlag siden dette også er en norgeshistorie som man kan finne i mange norske hjem. Men som jeg nevnte i det innledende kapitlet i denne oppgaven serien i dag først og fremst brukes som pensumlitteratur blant annet i faget eldre norsk historie ved Universitetet i Oslo og i all hovedsak er et læreverk har det ikke den folkeopplysende og salgsmessige suksessen som jeg ser etter. Likevel er det interessant å se at Dyrvik er en så ettertraktet norsk historiker at han har bidratt til tre av de tre store norgeshistoriene som er blitt utgitt siden 1976. Dyrvik har særlig utmerket seg innen historisk demografi, noe vi også finner igjen i bindene hans både for Cappelen og for Aschehoug.

⁶² N. Fulsås, *Norway: the strenght of national history*, side 260

Francis Sejersted er i dag en nestor innen norsk økonomisk historie. Da han skrev bindet *Den vanskelige friheten* var han en ganske nyutnevnt professor i økonomisk og sosial historie ved Universitetet i Oslo. I følge Narve Fulsås i artikkelen *Norway: the strength of national history* er Sejersted, sammen med Lunden, en av de mest framstående norske historikerne etter 1975. Som den første professoren innen økonomisk og sosial historie, har Sejersted vektlagt det teoretiske grunnlaget innen økonomien, og har særlig vært påvirket av økonomen Joseph Schumpeter⁶³. Som økonomisk historiker skiller han seg i denne sammenhengen ut, siden de fleste bidragene i dette verket er skrevet av sosialhistorikere eller politiske historikere. Han er også kjent for å ha kritisert Jens Arup Seip for sin teori om embetsmannsstaten, og hevdet i stedet at disse embetsmennene ønsket å bygge en markedsøkonomi grunnlagt på lovreguleringer i stedet for å prøve å samle mest mulig makt på egne hender. Sejersted er også kjent for å tilhøre industrialismens historikere, altså at han hadde denne perioden som en av sine viktigste virkeområder. Her er det naturlig å se ham i sammenheng med en Holmsen-tradisjon, særlig i forholdet til bedriftshistorie⁶⁴.

Den siste historikeren i denne serien som jeg kaste et nærmere blikk på er Edvard Bull den yngre. Den historiske materialismen som historieoppfatning i Norge blir gjerne knyttet opp til hans far, historikeren med samme navn. Men det er egentlig ikke farens meritter som er interessante her. Bull er en av de eldre bidragsyterne i dette verket, født i 1919 og professor ved Universitetet i Trondheim fra 1963, men har likevel bidratt med de to bindene om vår nærmeste historie. Edvard Bull er framfor noen arbeiderklassens historiker. Han er kjent for å ha samlet inn arbeider- og husmannsminner for å kunne skrive i en "historie nedenfra"-tradisjon, der han ga stemme til nye grupper innen historien.⁶⁵ Han har også vært forfatter av det første bindet i serien *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*. Selv om han ikke er en uttalt historisk materialist slik faren var, finner vi i de fleste av hans verk et fokus på nettopp arbeiderklassen og denne klassens utvikling. Edvard Bull må regnes som en sosialhistoriker. Han også var en av de første i Norge til å studere afrikansk historie, men har i stor grad arbeidet med norsk historie.

4.2 Aschehoug

⁶³ N. Fulsås, *Norway: the strength of the national history*, side 259

⁶⁴ O. Dahl, *Norsk historieforskning*, side 316

⁶⁵ Ibid, side 307

I 1994 utkom de første bindene i Aschehougs *Norgeshistorie*. Totalt har verket 12 bind, og strekker seg over om lag samme periode som Cappelen-serien. Siste bind, som går fra 1970 til 1994, har jeg ikke tatt med i sammenlikningen min, men alle de andre bindene har en eller to motparter hos Cappelen. Totalt har Aschehougs *Norgeshistorie* et opplag på 25 000, og verket er utgitt i to perioder – med et nyoptrykk til 100årsfeiringen i 2005. Serien er fremdeles i salg. Verket har hatt en hovedredaktør, Knut Helle, og en redaksjon bestående av Knut Kjeldstadli, Even Lange og Sølvi Sogner. I arbeidet med dette verket er det blitt lagt vekt på fagfelle vurdering underveis, med mange forfattermøter der de ulike bidragsyterne var med på å gi tilbakemeldinger til hverandres bind⁶⁶. Det betyr at jeg kan forvente en mer enhetlig framstilling her enn i bindene i Cappelen-serien, der kun redaktøren, forlagskonsulenten og forfatteren var med i utviklingen av de ulike bindene.

4.2.1 En ny norgeshistorie

Verket begynner, som hos Cappelen, med et forord fra redaktørene. Dette forordet har fått tittelen *En ny norgeshistorie* og begynner som hos Cappelen med å til en viss grad rettferdiggjøre at en ny norgeshistorie har blitt skrevet. Hele verket begynner med ”Hver tid trenger sin historie”⁶⁷. Dette utsagnet likner til forveksling på utsagnet som Knut Mykland valgte å starte med, Sars-sitatet ”Historien maa alltid skrives omigjen”.⁶⁸ Men de skiller seg også fra Cappelen på en rekke punkt. Redaksjonen starter med å stille seg spørsmålet hvordan de kan framstille landets og folkets historie for vår tids lesere. Her trekker de fram en rekke viktige, og til en viss grad nye trekk.

Mens Mykland var opptatt av å plassere norgeshistorien i en internasjonal kontekst, et lite land i et delt Europa, ønsker dette verket å se norsk historie i et internasjonalt perspektiv, altså hvilken innvirkning Norge har hatt på verden. I tillegg er de interessert i å finne ut hvilken påvirkning andre kulturer har hatt på den norske, og hva som egentlig er norsk. Det jeg synes er fasinerende er det neste forsettet redaksjonen kommer med, nemlig at verket skal gi hele befolkningen en historie. Det kan bety å inkludere nye grupper i historien. Her sier redaksjonen eksplisitt at bindene ikke kun vil behandle ”voksne menn og den verden de stort sett har dominert”⁶⁹, men at de vil utvide historien til andre grupper – og trekker særlig fram samer. Et annet perspektiv som er nytt i forhold til Cappelen, er det økologiske perspektivet.

⁶⁶ Intervju med Sølvi Sogner 13.04. 2011

⁶⁷ K. Helle m. fl., *Fra jeger til bonde – inntil 800 e. Kr.*, side 3

⁶⁸ K. Mykland, *Forhistorien til ca. 800*, side 5

⁶⁹ K. Helle m.fl., *Fra jeger til bonde – inntil 800 e. Kr.*, side 3

Forholdet mellom mennesker og natur blir derfor lagt til grunn for dette verket. Det siste punktet redaksjonen trekker fram er at de ønsker å rette blikket mot tanke- og forestillingsverdenen menneskene har levd i. De ønsker altså i langt større grad enn Cappelen å skrive mentalitetshistorie. De vil prøve å identifisere tidsånden og å undersøke ideologier og mentalitet hos historiske mennesker. Totalt sett skiller dette Aschehougs *Norgeshistorie* fra Cappelens *Norges historie* på flere områder. Selv om ønsket om å skrive en felles nasjonal historie er det samme, legger de ulike perspektiver til grunn.

Det første perspektivet, altså det internasjonale, er et perspektiv de to verkene i stor grad deler. De andre perspektivene skiller seg derimot fra Cappelen, og da vil jeg særlig trekke fram ønsket om å gi nye grupper historie. Det at redaktørene ønsker å utvide begrepet norsk til familier, kvinner og barn er viktig, og en idé som har blomstret opp fra 1970-tallet. Men kanskje særlig interessant er dette med mentalitetshistorie, som dette verket ønsker å fremheve. Derfor går redaktørene også videre til å forklare bruken av disse fire ulike perspektivene i ulike bind – de eksemplene de trekker ut viser hvordan ulike bind har hatt et fokus på ett av disse perspektivene i ulik kontekst. Her vektlegges det blant annet at det første bindet, som strekker seg om lag 12 000 år i tid, har en særlig vekt på det økologiske perspektivet, mens bind 10, perioden mellom 1905 og 1935 har framhevet det internasjonale og hvordan Norge og omverden har påvirket hverandre.

Det dette forordet mangler, som Myklands forord hadde, er et hint eller en uttalelse som omhandler forfatterens historieoppfatning. Mens Mykland gikk ut og skrev at forfatterne var frie til å uttrykke sin egen historieoppfatning så lenge den kunne underbygges faglig mangler Aschehoug-redaktørene en liknende formulering. Vi kan anta at perspektivene prioritert redaktørene, er grunnlaget for presentasjon og formidling. Og derfor vil de fire perspektivene prege verket mer gjennomgående enn forfatterens egne historieoppfatninger, eller det teoretisk grunnlaget de ulike historikerne har arbeidet ut fra. Eller så kan vi anta at det at de ikke sier noe om dette, betyr at de ulike bidragsyterne har stått fritt i sine tolkninger og fritt til å presentere ut fra det historiesynet de har. Likevel har Aschehoug-redaksjonen lagt flere føringer for utviklingen av de ulike bindene enn Cappelen-redaktøren gjorde. I følge Sølvi Sogner møttes alle bidragsyterne relativt jevnlig i løpet av skriveprosessen og kom med tilbakemeldinger til hverandres manusforslag. Her ble blant annet bruken av begrepet klasse diskutert. Dette gjelder særlig for omtalen av det tradisjonelle standsamfunnet. Derfor er det trolig at dette verket bruker klassebegreper i mindre grad, og begreper som stand og eliter i

større grad enn hos Cappelen. Sogner framhevet også at det var liten debatt knyttet til vektlegging av materielle faktorer, siden hun regnet de fleste i redaksjonen som materialister⁷⁰.

Redaktørene avslutter med en besnærende tilnærming til leseren. De presiserer nemlig at fra redaksjonens side er det lagt ned mye arbeid i planlegging og ikke minst i selve målsetningen for verket. Dette kan selvfølgelig tolkes som at de har gitt klare instruksjoner til forfatterne i forhold til hvordan historien skal presenteres. På slutten legger de også til ”Å vurdere resultatet overlater vi til leseren”⁷¹. Det er en oppfordring jeg skal ta på alvor i denne oppgaven.

4.2.2 Oppbygning og inndeling

I Aschehoug-serien finner vi en langt mer tematisk oppbygging enn hos Cappelen. Her blir også historien presentert kronologisk, men kronologien forholder seg til ulike temainndelinger. Fordelern er at disse bindene lettere kan fungere som oppslagsverk enn Cappelens bind kan. Alle bindene starter i tillegg med en tidslinje over perioden de dekker, en linje som er delt i en oversikt over hendelser i Norge i perioden og i verden for øvrig. Dette, i tillegg til den tematiske inndelingen, gir et sterkere inntrykk av å være et læreverk eller oppslagsverk enn det den narrative framstillingen i Cappelen gir inntrykk av. I det tidligste bindet er temainndelingen helt klart en kronologisk inndeling der utviklingen deles inn i steinalder, bronsealder og jernalder, mens i de seinere bindene brytes denne lineære framstillingen. I seinere bind, slik som det siste bindet jeg har sett på *Samling om felles mål* av Even Lange, finner vi en blanding av kronologi og tematisk inndeling. Fra redaksjonens side, var det i følge Sogner, lagt opp til en tematisk kronologi i alle bindene.

Også periodeinndelingen er forskjellig mellom de to bindene. Her, hos Aschehoug, finner vi høydepunktene eller de historiske bruddene/vendepunktene mer midt i perioden som blir behandlet. Det betyr at bindene her får en annen inndeling enn hos Cappelen. Det er også færre bind hos Aschehoug, noe som gjør at enkelte bind dekker et større tidsrom. Her er det en fordeling mellom eldre historie og nytid. De bindene som dekker eldre historie dekker om lag samme perioden som hos Cappelen, slik som det første bindet *Fra jeger til bonde – inntil 800 e. Kr.* av Arnvid Lillehammer. Her dekkes nøyaktig samme periode som Magnus og

⁷⁰ Intervju med Sølvi Sogner 13.04. 2011

⁷¹ K. Helle m. fl., *Fra jeger til bonde – inntil 800 e. Kr.*, side 5

Myhres bind, ca 12 000 før Kr. til om lag 800 etter Kr. De seinere bindene, *Vikingtid og rikssamling 800-1130* av Claus Krag og *Under kirke og kongemakt 1130-1350* av redaktør Knut Helle, viser nettopp denne oppbyggingsforskjellen mellom de to verkene. Mens Krag's bind omhandler en kortere historisk periode enn tilsvarende bind av Gunnes for Cappelen, trekker Helle perioden lenger enn bindet til Lunden. Det betyr at mens Lundens bind omhandler Sverres kamp om makten og hans ætts herredømme i Norge, blir dette vendepunktet i historien plassert mer som et midtpunkt i Helles presentasjon heller enn et åpningspunkt og et endepunkt. Det betyr at man i Aschehoug-bindene lettere kan få med seg opptakten til et slikt brudd eller vendepunkt i den historiske utviklingen, mens man i Cappelen lettere kan forholde seg til utviklingen mellom de store hendelsene.

Når vi ser på den eldre historien, ser vi at denne inndelingen fører til at Aschehoug et sted mellom bind 4, *Avfolking og union 1319-1448* av Steinar Imsen og Jørn Sandnes og *Fra rike til provins 1448-1536* av Ole Jørgen Benedictow, har tatt igjen Cappelen med et bind, slik at bind 4, *Folketap og sammenbrudd 1350-1520* av Halvard Bjørkvik dekker om lag samme periode som det to bind i Cappelen-serien gjør. Hos Cappelen blir dermed historien delt i to bolker, den ene fra personalunionen mellom Norge og Sverige ved Magnus Erikson til Kristoffer av Bayerns død i 1448, og den andre fra inntoget av det oldenburgerske kongehuset i norsk historie til Norge ble underlagt Danmark som lydrike i 1536. Aschehougs bind kutter midt i denne inndelingen og gjør kroningen av Christian av Oldenburg til det periodiske midtpunktet i framstillingen.

Denne inndelingen har som sagt sine fordeler, men kan også ha noen ulemper når jeg sammenlikner med Cappelens bind. I eldre historie og tidlig nytid fungerer begge inndelingsmåtene godt, men når vi kommer nærmere vår egen tid kan det å plassere viktige hendelser mot midten av perioden som blir behandlet virke litt forstyrrende for lesningen. Særlig gjelder dette bind 11 *Samling om felles mål 1935-70*. Her blir den andre verdenskrig en midtdel mellom en relativ velstandsvekst før krigens utbrudd og en fantastisk velstandsøkning fram mot 1970. Tradisjonelt sett i norsk historieformidling blir krigen (den andre verdenskrig) behandlet særskilt og som et spesielt stort brudd i den moderne historien. Denne oppbyggingen gjør at man leser, om man leser bindet fra perm til perm, andre verdenskrig som en del av en utvikling i en periode og ikke som en eksepsjonell hendelse som fører til en gjenoppbygging av det norske samfunnet og den norske økonomien. Slik framstår det i langt større grad hos Cappelen som har valgt å dele sine bind om moderne historie nettopp med

freden i 1945. På den annen side er denne inndelingen lettlest og ikke minst enkel å forholde seg til når man tenker på det internasjonale perspektivet redaktørene ønsket, fordi man kan følge den norske utviklingen i forhold til utviklingen i resten av verden både i opptakten til verdenskrigen og i gjenoppbyggingen som fulgte.

Å lese to historieverk som dette opp mot hverandre er det ikke mange som har mulighet til, og uheldigvis finnes det ingen undersøkelser som kan fortelle meg hvordan disse verkene blir lest. Jeg vet derfor lite om hva disse verkene blir brukt til. De er solgt i relativt store opplag, men om de i dag er pynt i hyllene eller om de har blitt flittig lest, vet jeg ikke. Da jeg leste disse verkene opp mot hverandre var det en ting som slo meg med de to ulike inndelingene som har blitt valgt. Og det er at den klarere narrative formen hos Cappelen gjør bindene der mer levende i teksten og lettere å lese enn den mer tematiske formen til Aschehoug. Hos Aschehoug kan samme periode eller hendelse behandles flere ganger under ulike tema og det er vanskeligere å følge med på kronologien i hendelsesforløpene. På den annen side fremstår Aschehoug som et langt lettere verk å finne fram i, ikke minst på grunn av den mer tematiske inndelingen og tidslinjene som inne i hvert bind. Dette er to ulike formidlingsformer, med ulike fortrinn. Aschehougs inndeling gjør det derimot litt vanskeligere for meg å bedømme hvorvidt ulike forfattere har vektlagt økonomi og produksjon i forhold til andre forfattere. Årsaken til det er at innenfor en tematisk inndeling vil det sannsynligvis være vanskeligere å styre unna temaet økonomi og produksjon enn det vil være i en mer selektiv narrativ form. Likevel vil jeg hevde at Cappelens oppsett er mer tilpasset en materialistisk anlagt historiker enn oppsettet vi finner hos Aschehoug. Der er det lettere å se sammenhengene i utviklingen av produktivkreftene opp mot utviklingen i samfunnets overbygning enn hva det er hos Aschehoug.

Titlene hos Aschehoug forteller oss også mye om norgeshistorien. Men siden inndelingen er ulik er også det som preger periodene og dermed titlene forskjellige. Hos Aschehoug finner vi disse bindene: *Fra jeger til bonde –inntil 800 e. Kr* av Arnvid Lillehammer, *Vikingtid og rikssamling 800-1130* av Claus Krag, *Under kirke og kongemakt 1130-1350* av Knut Helle, *Folketap og sammenbrudd 1350-1520* av Halvard Bjørkvik, *Den nye begynnelsen 1520-1660* av Øystein Rian, *Krig og fred 1660-1780* av Sølvi Sogner, *Mellom brødre 1780-1830* av Ståle Dyrvik og Ole Felbæk, *Nasjonen bygges 1830-70* av Anne-Lise Seip, *Det moderne gjennombruddet 1870-1905* av Gro Hagemann, *Et splittet samfunn 1905-35* av Knut

Kjeldstadli, *Samling om felles mål 1935-70* av Even Lange og *Overflod og fremtidsfrykt 1970-* av Edgeir Benum (ikke behandlet i denne oppgaven).

4.2.3 Forfatterne

Det første som slår en når man ser på listen over forfattere er den kraftige økningen av kvinnelige bidragsytere fra Cappelens ene kvinne til Aschehougs tre. Særlig viktig er det for denne kjønns sammensetningen at Sølvi Sogner også er en del av redaksjonen. Selv om tre kvinnelige historikere blant 12 bind kanskje ikke er mye å skryte av i forhold til likestilling, er det med på å bidra til at kvinner som historisk gruppe kommer tydeligere fram i dette verket enn i Cappelens *Norges historie*. Siden dette er et av de fire perspektivene redaktørene har ønsket å fremheve, er det naturlig at de også har valgt å knytte til seg flere kvinner enn hva vi så i forfattersammensetningen nesten 20 år tidligere. Men dette henger nok også sammen med økningen av kvinnelige historikere i sentrale stillinger. Eksempelvis var Sølvi Sogner professor i historie fra 1988, det samme gjelder Hagemann og Seip.

Blant Aschehougs forfattere finner vi langt flere etablerte navn innen norsk historie enn vi fant hos Cappelen. Mens vi finner noen unge og lovende blant forfatterne i Cappelen-serien, er alle bidragsyterne, med unntak av Arnvid Lillehammer, professorer i historie ved norske eller danske universitet på det tidspunktet de har skrevet disse bindene. Det gjør også at disse forfatterne er mer samlet i alder enn sammensetningen hos Cappelen. Mens Cappelen hadde et forfatterspenn fra Edvard Bull som var født i 1919, og som hadde vært professor ved Universitetet i Trondheim fra oppstarten av universitetet, til Ole Jørgen Benedictow født i 1941 som da han bidro til serien var cand. philol. og vikarlektor ved Universitetet i Oslo. I Aschehoug er derimot alderssammensetningen mer ensidig, med et flertall av bidragsyterne født på 1930 og 40-tallet, og der flertallet har oppnådd professortitler i løpet av 1980-tallet. Unntaket her er Halvard Bjørkvik som er født i 1924. Aschehoug har altså en forfattersammensetning som tilhører samme generasjon historikere, noe Cappelen ikke har.

Blant dem som har bidratt i denne serien er det noen forfattere jeg ønsker å ta nærmere i øyesyn. Det er naturlig å være mer oppmerksom mot redaktørene enn andre bidragsytere. I tillegg ønsker jeg å undersøke Ståle Dyrviks bind, siden jeg her kan måle forandring over tid som jeg ikke kan se i de andre bindene. Nå har han i denne serien delt ansvar for bindet med Ole Felbæk, men siden det ikke er mulig å spore hvem som har bidratt med hvilke deler av dette bindet kommer jeg til å se på hele bindet under ett. I tillegg ønsker jeg å undersøke Gro

Hagemanns bind nøyer siden hennes bind omhandler overgangen til 1900, og dermed industrialiseringen av Norge. Hagemann er også kvinnehistoriker, i tillegg til å regne seg som en materialistisk inspirert historiker.⁷²

Som hovedredaktør for serien er Knut Helle særlig interessant. Ikke bare har han ledet arbeidet med å skape en ny norgeshistorie for det kommersielle markedet, han har også bidratt med et bind som tidsmessig sammenfaller med Kåre Lundens bind i Cappelen-serien. Dette er interessant siden Lunden er en av de mer marxistisk orienterte historikerne av alle jeg har undersøkt. Knut Helle er i tillegg middelalderhistoriker og professor ved Universitetet i Bergen, altså professor med samme interessefelt og ved samme universitet som redaktøren av Cappelen-serien. Helle er kjent for tidlig å ha markert seg som en del av en ny generasjon middelalderhistorikere med sin store programartikkel fra 1961. I denne artikkelen retter han blant annet et kritisk søkelys på den marxistiske tradisjonen som har preget norsk middelalderforskning fra Koht og Bulls d.e. tid. Her er det særlig den så kalte redskapsteorien, ideen om at kongedømmet var et maktredskap for landets økonomiske overklasse, han stiller seg kritisk til.⁷³ Dette ønsket om å endre middelalderforskningen og avstanden til Koht og Bull, pionerene innen historisk materialisme i Norge er viktige faktorer for meg. Det får meg til å forvente at hans bind, og kanskje serien som helhet, er mindre marxistisk inspirert enn Cappelen-serien.

De tre andre redaktørene fordeler seg mellom tidlig nytid og moderne historie, og jeg kommer til å gjennomgå dem kronologisk ut fra bindene de har bidratt med. Først ut er Sølvi Sogner. Sogner er kjent som en demografisk historiker og har i dette verket skrevet bindet som dekker perioden 1660-1780. Sogner har også hatt særlig vekt på familiens historie. Hun regner seg som en materialistisk historiker, med det mener hun at hun legger materialistiske endringer til grunn for utvikling i stedet for endringer innen for eksempelvis ideer eller mentalitet.⁷⁴

Neste ut er Knut Kjeldstadli, som har skrevet bindet som dekker perioden 1905-1935. Kjeldstadli er en av historikerne i nyere tid som er mest marxistisk inspirert. Som sosialhistoriker er han også en historiker som har forsket på nye grupper i samfunnet, med et særlig fokus på migrasjon og immigranter. Kjeldstadli er også en arbeiderhistoriker, slik

⁷² Telefonsamtale med Gro Hagemann 10.05. 2011

⁷³ O. Dahl, *Norsk historieforskning i det 19. og 20. Århundre*, side 294-295

⁷⁴ Intervju med Sølvi Sogner den 13. April 2011

Edvard Bull d.y. var, og har utgitt blant annet historien til Christianias spikerverk og Kværner bruk, så vel som deler av Oslo bys historie. Han har også gitt ut *Fortiden er ikke hva den en gang var – en innføring i historiefaget* som brukes som pensum i metode for ferske historiestudenter ved Universitetet i Oslo. Kjeldstadli har selv definert sitt historiesyn i artikkelen *History as Science*. Her sier han at hans posisjon er en ”crossbread of pragmatic Marxism from the 1970s and a critical eclectism from the 1980s.”⁷⁵ Denne blandingen av pragmatisk marxisme og kritisk tilnærming til flere teorier innen historiefaget gjør Kjeldstadli til en av de mer spennende forfatterne i forhold til min oppgave. Å ha en bidragsyter som selv sier at han er påvirket av historisk materialisme, og som er blant redaktørene, gjør at jeg forventer å finne en slik påvirkning i denne serien og særlig i bindet *Et splittet samfunn 1905-35*.

Den siste av redaktørene er Even Lange. Han er i denne sammenheng noe så spennende som en økonomisk historiker. I tillegg er han professor både ved den private handelshøyskolen BI og professor II ved Universitetet i Oslo. Som økonomisk historiker skiller Lange seg ut i forhold til de andre redaktørene. Når vi også ser at et av verkene som blir trukket fram blant hans utgivelser er *Treforedlingens epoke 1895-1970* i verket *Fra Linderud til Eidsvold Værk* så setter det han også inn i en historisk tradisjon. Francis Sejersted, den kjente økonomiske historikeren som bidro med et bind i Cappelens norgeshistorie, skrev to bind til dette verket. Ottar Dahl trekker Lange fram som en av Sejersteds rekrutter. Langes bind er skrevet som en del av Holmsen-tradisjonen⁷⁶. Holmsen var selv redaktør for dette verket.

Ståle Dyrvik er, som tidligere nevnt, den eneste historikeren som har bidratt i begge verkene. Hos ham kan jeg følge utvikling over tid hos en forfatter. Men denne gangen har han ikke skrevet bindet alene. Medforfatter er Ole Feldbæk, professor med hovedvekt på økonomisk 1700-tallshistorie ved Universitetet i København. Derfor vil det være vanskelig å se hvilke endringer som eventuelt skyldes endringer i historieoppfatning eller påvirkning, og hva som skyldes samarbeidet med Feldbæk.

Den siste historikeren jeg ønsker å undersøke nærmere i mitt arbeid med denne oppgaven er Gro Hagemann. Jeg trekker fram Hagemann fordi hun særlig har fordypet seg i kvinnehistorie, en del av sosialhistorien som ofte i norsk historiografi har blitt knyttet opp til

⁷⁵ K. Kjeldstadli, *History as science*, side 76

⁷⁶ O. Dahl, *Norsk historieforskning i den 19. og 20. Århundre*, side 277

ideen om historie nedenfra og tanken om å gi alle grupper historie.⁷⁷ Hagemann er professor i moderne historie, og har etter å ha bidratt i denne serien blant annet vært med og gi ut *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*. Jeg ønsker å se om en historiker som har arbeidet mye med kvinnehistorie dermed er mer påvirket av historisk materialisme enn andre historikere

Kapittelet har vist hva redaktørene ønsket fra disse to verkene, og sammenliknet oppbygning og forfattersammensetning. I det neste kapittelet kommer jeg til å gå inn i hoveddelen av denne oppgaven, sammelikningen av de enkelte bindene og analysen av det marxistisk inspirerte innholdet jeg håper å finne.

⁷⁷ J. E. Myhre, *Mange veier til historien*, side 73

Kapittel 5 – Sammenlikning og analyse

5.1 Introduksjon til kapittelet

Å sammenlikne og analysere to store historieverk er en krevende oppgave. Den er bortimot umulig å gjennomføre om man ikke har et analyseapparat og en strategi klar. Som vist i tidligere kapitler har jeg brukt mye tid på å utvikle nettopp dette apparatet og en strategi for å gjennomføre prosjektet mitt. Ved å gjennomgå både originaltekster skrevet av Karl Marx og ettertidens tolkninger, har jeg valgt det jeg selv kaller markørord, altså uttrykk som er bærende innen en materialistisk historieoppfatning. Disse ulike uttrykkene har vært grunnlaget for hvordan jeg har lest Cappelen og Aschehougs norgeshistorier. Å lese to historieverk på henholdsvis 14 og 12 bind ville være nærmest uoverkommelig uten å lese nettopp etter ord, vendinger og formuleringer som var definert på forhånd. I tillegg har jeg også gjennomgått innholdsfortegnelse i de ulike bindene for å se på oppbygging og vektlegging hos de ulike forfatterne og sett gjennom litteraturlistene bakerst for å se hvilke referanser de ulike forfatterne har brukt. I dette kapittelet vil jeg undersøke om hypotesen min stemmer, nemlig at det er en stor grad av marxistisk påvirkning i begge disse verkene. Ved å sammenlikne verkene med hverandre kan jeg finne ut om det har vært en nedgang i bruken av historisk materialisme, og hva som er igjen av marxistisk påvirkning i nyere norsk historieskriving.

Når jeg valgte ut nettopp disse verkene som mitt utgangspunkt, valgte jeg også bort et veldig viktig verktøy for historikere, nemlig fotnoter og referanser direkte i teksten. Det gjør at jeg avhengig av å gjennomgå litteraturlistene for å få tak i den informasjonen jeg trenger. Min oppgave er å finne ut om disse verkene, eller kanskje kun noen av disse forfatterne, er påvirket av en materialistisk historieforskning. Siden mange av forfatterne alt er døde, og siden jeg i all hovedsak forholder meg til skriftlige kilder, er litteraturlistene en god oversikt over hvilke verk de ulike forfatterne har valgt ut, brukt som kilder og inspirasjon. Om jeg finner klart marxistisk inspirerte verk eller historikere blant verkene i litteraturlistene er det, i like stor grad som kapitteloppbygging og bruken av mine utvalgte markørord, en indikasjon på at denne forfatteren og dette bindet har spor av en materialistisk historieforskning.

5.2 Hva skal jeg gjøre?

I dette kapittelet presenteres hovedvekten av mitt arbeid. Jeg kommer til å gjøre en grundig, men generell sammenlikning av de to historieverkene. Jeg vil gå inn å sammenlikne utdrag fra

like bind, men også se på helhet og oppbygning. Ved å både ha en generell sammenlikning og en tekst mot tekst-sammenlikning håper jeg å få en grundig og variert framstilling av materialet. På den måten kan jeg få et overblikk over de to verkene og samtidig høste fordelene av en dyptgående analyse. Ut fra dette grunnlaget vil jeg også være bedre i stand til å trekke slutninger.

Som jeg viste i forrige kapittel, er oppsettet for de to norgeshistoriene ulike, og bindene er derfor lagt tidsmessig opp ulikt. De sammenfaller likevel delvis i tid, og det er dette jeg kommer til å ta utgangspunkt i ved å legge en kronologisk, men like fullt tematisk framstilling til grunn. Jeg kommer altså til å dele analysen min inn etter markørordene jeg har sett etter, for så å gjennomgå oppsett og litteraturlister.

Som nevnt i kapittel tre har jeg lett etter ord som klasse, klassebevissthet, klassekamp, overklasse, middelklasse og arbeiderklasse, herunder også underklasse og borgerskap. Å lete etter ordet klasse gir mange resultater som ikke nødvendigvis er relevante, alt fra skoleklasser til skatteklasser. I tillegg er dette ord som ikke eksklusivt brukes av marxister. Begrep som klasse er vanlige grupperingsbegreper på norsk, og fraværet av dem vil nærmest være mer beskrivende enn at de brukes. En historiker som skriver norsk historie fra midten av 1800-tallet til i dag, en periode som vanligvis omtales som overgangen fra standsamfunnet til klassesamfunnet, og som velger ikke å bruke begrepet klasse, vil være mye mer spesielt og ikke minst, si mer om den historiske tradisjonen hun står i, enn en som bruker begrepet. Dette kan utgjøre et problem for meg, siden jeg ikke vet hva bakgrunnen for begrepsvalgene til den enkelte historiker er.

Videre har jeg lett etter er basis og overbygning. Til basis regner Marx samfunnets økonomiske struktur som igjen den juridiske og politiske overbygningen er tuftet på.⁷⁸ Å finne disse ordene brukt i denne konteksten vil være en ganske klar indikasjon på at historikeren er påvirket av nettopp historisk materialisme, siden den er så framtrædende hos Marx. Det blir særlig viktig for meg å undersøke bruken av disse begrepene koblet til en kapitelinndeling som samsvarer med dette forståelsen av samfunnet.

⁷⁸ K. Marx, Forordet til *Kritikk av samfunnsøkonomien*, hentet fra *Verker i utvalg 2*, side 216-217

Analysen min er lagt opp ut fra markørordene. Først vil jeg gjennomgå verkene med tanke på bruken av de forskjellige ordene. Gjennomgangen starter med det mest brukte, men kanskje det vageste og mest utvannete begrepet, klasse. Som tidligere påpekt kommer alle klassebegreper som er relevante for mitt arbeid til å sortere under dette underkapittelet. Konteksten rundt bruken av disse begrepene, så vel som hyppigheten, blir sentralt. Utdrag blir trukket fram som grunnlag for sammenlikning. Videre kommer jeg til å gjøre det samme med de to andre kategoriene, basis og overbygning og produksjonsforhold og produktivkrefter. I gjennomgangen av markørordene basis og overbygning vil jeg se på oppbygningen av bindene, og på hvorvidt økonomi er vektlagt til fordel for politisk historie. Dette er som tidligere nevnt en potensiell fallgrube siden det på ingen måte er et særtrekk for materialistiske historikere å vektlegge økonomi. Derfor blir spørsmålet om en slik type vektlegging kan henge sammen med en marxistisk inspirasjon viktig å diskutere.

Mot slutten kommer en gjennomgang av bruken av produksjonsforhold og produktivkrefter. Siden det siste av disse er et svært typisk marxistisk begrep forventer jeg i liten grad å finne dette. Det betyr at jeg også må se på vektleggingen av teknologisk utvikling og redskapsutvikling som en drivende faktor for endring. Om noen av bindene vektlegger nettopp en slik type utvikling som en drivende faktor i historien, kan det være en indikasjon på en oppfatning av at utvikling av produktivkreftene er grunnlaget for samfunnsutvikling, slik som Marx skisserer det i Forordet til *Kritikk av samfunnsøkonomien*.

Når gjennomgangen av bruken av markørene er utført kommer jeg til å gjennomgå litteraturlistene som oppgitt bakerst i hvert bind. Her vil jeg se på kildene historikerne har brukt, og hvilke historiske verk og ikke minst andre historikere de har hentet informasjon og inspirasjon fra. Om eksempelvis kjente historiske materialister eller verk som ansees svært marxistisk inspirert blir trukket fram, kan dette vise til en marxistisk påvirkning i det aktuelle bindet.

5.3 Klasse

Bruken av begrepet klasse finnes gjennomgående i begge verkene, men langt mer utpreget i Cappelen enn i Aschehoug. Det er viktig å innledningsvis påpeke at ingen av bindene har en diskusjon eller avklaring rundt bruken av begrepet/begrepene og at det kan virke ganske vilkårlig anvendt. Det kan innimellom virke som om historikerne ikke har et bevisst forhold til begrepene de bruker, mange veksler mellom sosiale lag, grupper og klasser uten at det blir

bemerket eller problematisert. Noen av historikerne unngår begrepet helt, dette blir belyst seinere.

Begge verkene begynner anslagsvis 10 000 år før Kristus og de første bindene omhandler perioder som har et stort tidsspenn og som man ikke vanligvis knytter opp mot moderne former for samfunnsorganisering. Framstillingen av perioden fra istiden til vikingtiden åpner likevel i Bente Magnus og Bjørn Myhres bind hos Cappelen for en debatt om hvorvidt man kan bruke begrep som klasse i et tidlig norsk bronsealderssamfunn. På side 186 i bindet *Forhistorien – fra jegersamfunn til høvdingsamfunn* nevnes begrepet klasse for første gang i Cappelens norgeshistorie som helhet. Her, og flere ganger framover i delkapittelet om *Bronsealderens samfunn*, brukes klasse i formen overklasse, klassesdelt og klasseløst. Det må likevel nevnes at dette blir gjort som et ledd i en diskurs om hvorvidt tolkningen av norske og danske bronsealderfunn som spor etter klassesdeling i samfunnet stemmer eller ikke. Forfatterne tar ikke her klar stilling, men framsetter argumenter både for et marxistisk klassesyn og for en oppfatning av bronsealderssamfunnet som et klasseløst samfunn. På side 189 kommer temaet opp igjen, her som ledd i en diskusjon om hvordan norske fornminner skal tolkes.

Det som er viktig å merke seg her er at forfatterne avviser klasse som begrep for det aktuelle samfunnet, men understreker at samfunnet det er snakk om er et lagdelt samfunn. Grunnlaget for å avvise klasse som begrep, er den klareste analysen av klassebegrepet vi finner i hele verket, det gjelder for så vidt også for Aschehoug. Forfatterne skriver her at ”(s)amfunnet var lagdelt slik at alle hadde sin rang og posisjon fra de laveste gruppene til underhøvdinger og storhøvdinger. Likevel var det ikke et klassesdelt samfunn i den forstand at noen utførte alt arbeidet som en overklasse utnyttet.”⁷⁹ Her ser vi at forfatterne har definert et klassesamfunn ut fra at noen tjener på andres arbeid. Dette er en definisjon vi kan finne igjen i mange av verkene til Marx, en todeling mellom den arbeidende klassen og den klassen som tjener på overskuddet av dette arbeidet. Sitatet viser at forfatterne av dette bindet har hatt et bevisst forhold til bruken av begrepet, og også har evnet å definere hva de la i begrepet. Likevel bytter de mellom å bruke begrepet øverste lag/sjikt og overklasse, og vi møter overklassebegrepet igjen på side 255 og begrepene klasseskiller på side 364 samt klasseforskjell på side 370. Til sammenlikning har bindet som korresponderer med dette tidsmessig hos Aschehoug,

⁷⁹ A. Lillehammer, *Fra jeger til bonde – inntil 800.e.Kr.*, side 120

Fra jeger til bonde – inntil 800 e. Kr av Arnvid Lillehammer, ingen referanser til klasser. Her brukes gjennomgående sosiale grupper eller lag. Det nærmeste vi kommer en form for klassebegrep, er i et underkapittel om det han kaller bronsearistokratiet. Selv om aristokrati defineres i ordbøker som overklassestyre, eller rett og slett overklasse, brukes ikke dette begrepet i det hele tatt i dette bindet. I avsnittet som omhandler dette aristokratiet brukes derimot begrepet øvre sjikt i samfunnet. Denne avstanden fra begrepet klasse deler dette bindet med flere andre i Aschehoug-serien, og disse to bindene er i så måte ganske betegnende for resten av verkene de er en del av.

Når vi så går videre for å se på de neste par bindene (bind 2 i seriene), oppdager vi noe interessant. Her bruker begge forfatterne begrep som klasser eller samfunnsklasser. Likevel er det en forskjell på hvordan disse begrepene blir framstilt. På side 88 i Aschehoug-bindet brukes klasse i sammenheng med det økonomiske grunnlaget og hvordan dette var med på å styrke de ledende samfunnsklassene – men det betydningsfulle her er det dette blir brukt som et led i en redegjørelse for hvordan historikerne Schreiner og Holmsen har tolket samlingen av Norge til et rike ulikt. Denne refererende formen for klasseanalyse finner vi også igjen seinere i dette bindet. Her blir nemlig den historiske materialisten Edvard Bulls d.e. analyser av klasseforholdet mellom Olav den Hellige og bøndene gjengitt. Bindet inneholder også flere henvisninger til de to mest kjente norske marxistiskinspirerte historikerne - Edvard Bull og Halvdan Koht. I tillegg inneholder dette bindet en kort historiografisk gjennomgang av de ulike synspunktene på rikssamlingen, hvor også den marxistiske tilnærmingen er behandlet. Det spennende her er nettopp at Claus Krag ved flere anledninger bruker begreper knyttet til klasse, men aldri som et eget begrep han selv velger. Når klasse eller klasseanalyse blir nevnt er det skrevet i en kontekst som refererer til andre historikers analyser. Dette skiller Aschehoug-bindet fra Cappelen-bindet. Her brukes begrep som samfunnsklasser flere ganger i bindet av forfatteren selv, og ikke i en refererende sammenheng, slik som allerede på side 12. Det er likevel ikke et gjennomgående begrep – forfatteren veksler mellom bruk av klassebegrepet, særlig knyttet opp mot kjøpmenn, og andre gruppebegrep som stand eller ætt. Erik Gunnes bruker likevel ganske konsekvent å omtale nettopp kjøpmenn som en samfunnsklasse. Dette er et interessant punkt i dette bindet siden han så tydelig plasserer en yrkesgruppe innenfor et klassebegrep, uten å gjennomgå klassesamfunnet i denne perioden i sin helhet.

Neste bind i seriene (bind 3) tar oss gjennom middelalderen mot det som vi vanligvis omtaler som Dansketiden, men har som de to første også en klar forskjell mellom de to verkene i forhold til bruken av klasse og andre klassebegreper. I bindet *Norge under Sverreætten 1177-1319* av Kåre Lunden, brukes begrepet klasse flere ganger i former som underklasse og overklasse, i tillegg til proletariat som klassebegrep. Særlig under behandlingen av framveksten av en stat, blir en klasseanalyse lagt til grunn. Underkapittelet om Sverres rolle i stats- og samfunnsutviklingen åpner med et Marx-sitat, og Lunden skriver: ”Utviklingen av et sterkere klassesdelt samfunn og fremveksten av det statsapparatet som holdt klasseskillene oppe var bare to sider ved én og samme sak.”⁸⁰ Også neste bind hos Cappelen (nr 4) bruker begrepene klasse og proletær flere ganger – alt på side 13 vektlegger forfatterne at folkeveksten ble fulgt av en økende oppsplitting av samfunnet i over- og underklasser, i liknende ordelag som Lunden bruker om statsapparatet. Om vi sammenlikner dette med de to sammenfallende bindene hos Aschehoug er framstillingen en helt annen. Her brukes begrepene langt sjeldnere i den betydningen jeg leter etter. Klasse møter vi på første gang hos en av redaktørene, Knut Helle, som aldersklasse på side 93 i bindet *Under kirke og kongemakt 1130-1350* (bind 3). Det slående med dette er at begrep som nettopp aldersklasse eller skatteklasse brukes relativt ofte i Aschehoug-bindene, mens klasse i de formene jeg har lett etter brukes langt sjeldnere. Dette er en markert forskjell mellom Cappelen og Aschehougs framstilling som vi ser spesielt utviklet i de omtalte.

Knut Helle bruker eksempelvis bare begrepet klasse to ganger i det bindet (bind 3) han har skrevet, første gang om løysinger av lavere klasser og andre gang om de høyere rangklassen. Begge ganger virker det som begrepet blir brukt mer eller mindre tilfeldig - det er ikke knyttet til et bilde av et classesamfunn. Det skal også sies at hos Helle er det usikkert om disse to eksemplene klassifiseres som noe annet enn begrepet aldersklasser, som han for så vidt bruker ganske ofte. Når han skriver om de høyere rangklassene er det ulike grupperinger innenfor hirden, ikke som en del av samfunnet. Denne typen bruk av begrepet virker mer som et forsøk på klassifisering av ulike grupper innenfor en liten gruppering i befolkningen enn et forsøk på en klasseanalyse av samfunnet. De to utgivelsene skiller seg klart fra hverandre med tanke på at i bind tre og fire hos Cappelen blir klasse brukt på en marxistisk måte, mens i de samme bindene hos Aschehoug, særlig bind tre, blir begrepet brukt på en helt annen måte.

⁸⁰ K. Lunden, *Norgeshistorie Norge under Sverreætten 1177-1319*, side 129

Skillet mellom de to verkene blir mer uklart i de neste par bindene (nr.5). Ole Jørgen Benedictow som skrev det femte bindet hos Cappelen bruker hovedsaklig begreper som sosiale lag og sosioøkonomiske grupper om det som i andre bind hos Cappelen har blitt omtalt som klasse. I bind fem hos Aschehoug bruker Øystein Rian, slik Knut Helle gjorde i sitt bind, klassebegrepet i som et klassifiserende ord knyttet til skatteklasser og aldersklasser. Det samme gjelder også for det sjette bindet i Cappelen-serien. Her bruker Rolf Fladby i for det meste begreper som sosiale grupper og stender, og omtaler klasser når han skriver om ulike gårdstørrelser eller skatteinntekter. Det samme gjør Sølvi Sogner i sitt bind hos Aschehoug (nr 6). Hun skriver gjennomgående stender, men har en klar gjennomgang av den økonomiske basisen for de ulike stendenes maktgrunnlag. Hun skriver i tillegg mer om grupper som kvinner og tjenestefolk enn de andre bindene i begge seriene, noe som ofte forbindes med en marxistisk måte å tenke på historien på. Hun klarer i langt større grad enn de andre bidragsyterne til Aschehougs serie å gi glemte grupper, som kvinner, en historie gjennom å blant annet skrive familiehistorie. Men så er jo det en målsetning for selve verket, og kan derfor ikke automatisk tas til inntekt for en marxistisk inspirasjon.

Knut Mykland, redaktør for Cappelen-serien, har skrevet bind nummer sju, *Gjennom nødår og krig 1648-1720*. Jeg gleder meg særlig til å se på de bindene som er skrevet av redaktørene, siden disse bindene sannsynligvis i langt større grad enn de andre gir oss en forståelse av hvilke historiske retninger som har inspirert disse seriene. Redaktørenes bind kan være en pekepinn på hvilke retningslinjer, eventuelt innspill, de har kommet med til de andre bidragsyterne. Det gjør det interessant å se kontrasten mellom Knut Helles bind og Knut Myklands bind, siden de begge har vært overordnede redaktører for hver sin serie. I bindet til Mykland (nr 7) brukes begrepet herskerklasser allerede fra side 11. Når vi ser dette bindet opp mot det tilsvarende bindet i forhold til tidsperiode i Aschehoug-serien, altså bind seks, så ser vi at medredaktør Sølvi Sogner overhodet ikke bruker disse begrepene. Perioden fram mot slutten av 1700-tallet blir hos Sogner gjennomgående omtalt som et standssamfunn, mens Mykland veksler mellom stand, sosial gruppe og klasse. Hos Mykland blir ikke klassebegrepene, han bruker kun herskerklasser og underklasser, debattert eller definert, men de blir brukt i en kontekst som i stor grad gjenspeiler en marxistisk tolkning. Dette stemmer jo for så vidt overens med Marx eget forhold til klassebegrepet, siden han, som tidligere nevnt, heller ikke definerte hva han mente med klasse.⁸¹ Det problematiske hos Mykland, og for så

⁸¹ J. Elster, *Making sense of Marx*, side 319

vidt hos alle de andre forfatterne så langt, er at selv om begrepene brukes i en kontekst som kan forstås som marxistisk inspirert, eller som at de legger bestemte analyser og meninger i et begrep, så blir ikke forfatterens forhold til begrepene debattert.

Men om vi i første omgang kun ser på tilstedeværelsen av disse begrepene som en markør skiller bindene skrevet av redaktørene seg markant fra hverandre. Mens Mykland gjentatt, og kanskje viktigere i sammenheng med eiendom og sosial status, bruker klasse som begrep, bruker Sogner, som skriver fra samme periode, overhodet ikke begrepet klasse. Redaktør Knut Helles bruk av begrepet har jeg diskutert tidligere, og selv om det forekommer i hans bind (nr 3) er det lite trolig at det er brukt i den betydningen jeg ser etter.

Når vi går videre i seriene beveger vi oss inn i en ny historisk periode. Bind sju hos Aschehoug og bind åtte hos Cappelen behandler inngangen til den moderne perioden, perioden som forbindes med den industrielle revolusjon og ikke minst framveksten av et kapitalistisk system med et tilhørende klassesamfunn. Derfor er det naturlig å anta at begrepet klasse blir mer brukt i de resterende bindene enn de foregående. Det mest interessante med disse to bindene er at de er skrevet av samme forfatter med nesten 20 års mellomrom. Ståle Dyrvik har skrevet bindet *Den lange fredstiden 1720-1784* for Cappelen og *Mellom brødre 1780-1830* sammen med Ole Feldbæk for Aschehoug. Ved å se på ulikheter i bruken av klassebegrepet mellom disse bindene kan jeg også se endringer hos denne ene forfatterens oppfatninger og kanskje endringer i hva som har påvirket ham i tiden mellom de to bindene. I bindet fra 1970-tallet, som har et kortere og tidligere tidsspenn, skriver han i all hovedsak om sosiale grupper eller stender. Likevel møter vi begrep som overklasse og underklasse ved et par anledninger. Dyrvik gjør også et spennende grep og viser fram det økonomiske grunnlaget for klassesdelingen i samfunnet gjennom å fortelle om det økonomiske grunnlaget og takstverdien av to husholdninger. Men han bruker igjen sosiale grupper om disse ulike klassene. Hva han legger i begrepet sosiale grupper er interessant. I et delkapittel om endringene i bondesamfunnet avslutter han med et sitat som må sies å sette likehetstegn mellom sosial gruppe og klasse; ”En inndeling som ikke gikk etter bånd menneske og menneske imellom, men etter sosiale grupper, klasser.”⁸² Her virker det som om Dyrvik legger det samme i begrepene sosiale grupper og klasser.

⁸² S. Dyrvik, *Den lange fredstiden 1720-1789*, side 185,

I det andre bindet (nr. 7) Dyrvik har vært med å skrive er situasjonen en annen. Også her bruker han gjennomgående andre ord og begreper enn klasse. Begrepet klasse brukes kun en gang i en ikke-refererende kontekst. På side 188 begynner underkapittelet *En klasse går under*, som omhandler krisen i trelasthandelen og borgeliggjøringen av embetsmannsstaten. Det spesielle her er at klasse som begrep kun blir brukt i overskriften, og uten at det klart defineres hvem som tilhører denne klassen. Forfatterne prøver derimot å definere overgangen til klassesamfunnet i underkapittelet *Hvordan gikk de sosiale skillene*. Her skriver de at: ”Det er vanlig å finne 1800-tallet beskrevet som en overgangsfase mellom to samfunnstyper, fra et standsamfunn til et klassesamfunn. I begge typene kan forskjellene mellom gruppene, enten de nå kalles stender eller klasser, være store. Det spesielle for et moderne klassesamfunn er at forskjellene vesentlig ligger på det økonomiske plan og har sine forutsetninger i yrke, inntekt og formue.”⁸³ Videre går de inn på å definere et standsamfunn, og spør seg hvor godt en standsamfunnsmodell passer for perioden. Her virker det som om forfatterne har tatt aktiv stilling til hvilke begreper de skal bruke, og hva slags samfunn de står overfor, noe de også presiserer i slutten av underkapittelet. Dette skiller seg fra konklusjonen i det liknende kapittelet i bind åtte hos Cappelen, men siden periodene som blir omtalt er ulike er det mer hensiktsmessig å sammenlikne denne konklusjonen med liknende omtaler av samfunnet i bind ni hos Cappelen, *Kampen om Norge 1784-1814* av redaktør Knut Mykland.

I Myklands andre bind (nr.9) fortsetter han bruken av herskerklasse som begrep, slik han brukte begrepet i det første bindet han bidro med. Utover det finner vi ikke en slik konkret analyse av samfunnet som enten standssamfunn eller klassesamfunn som vi finner hos Dyrvik og Feldbæk. Det er interessant å merke seg at dette bindet ikke skiller seg fra det første bindet i noen særlig grad og at han igjen i all hovedsak bruker begrep som samfunnslag, borgerskap og embetsstand om de ulike gruppene. Likevel møter vi et interessant avsnitt på side 89. Helt på slutten av et underkapittel om hvem som reiste kravene om norsk selvstyre der han ordlegger seg slik: ”I Norge var det derimot landets ”aristokrati”, de herskende samfunnsklasser som heiste ”opprørsfanen” i form av gjentatte krav om bank og universitet. Målet var nasjonalt, ikke sosialt og politisk.”⁸⁴ Her bruker han igjen begrepet herskende klasse, eller herskerklasse, som vi møter flere ganger i begge hans bind. I denne sammenheng er det klart at han anser et ”aristokrati” som en samlet og agerende enhet som kan defineres som en herskende klasse i samfunnet. Det som gjør denne omtalen så interessant er at den for

⁸³ S. Dyrvik og O. Feldbæk, *Mellom brødre 1780-1830*, side 40

⁸⁴ K. Mykland, *Kampen om Norge 1784-1814*, side 89

det første ikke er begrunnet, slik Dyrvik og Feldebæk begrunnet sitt syn på det tidlige 1800-tallssamfunnet i Norge, som et standsamfunn og derfor ikke bruker klasse som begrep.

En annen ting som skiller de to bindene når det kommer til marxistisk påvirkning er avsnittene knyttet til kampen for stemmerett. Her bruker Mykland et relativt langt Koht-sitat som skal forklare hvorfor ”embetsklassa og borgarklassa”⁸⁵ kjempet igjennom en demokratisering av samfunnet som senere kunne komme til å bety at disse klassene ville miste makt, siden også bøndene fikk stemmerett. En slik tilnærming til stemmerettskampen finner vi ikke hos Aschehoug. De tre bøkene som omhandler slutten av 1700- og begynnelsen av 1800-tallet, skiller seg klart fra hverandre om vi skal prøve å spore en marxistisk påvirkning. Om vi ser på Dyrvik alene er det han skrev på midten av 1970-tallet klart mer preget av en klassetilnærming enn det han var medforfatter av på midten av 1990-tallet. Mykland har også klart flere referanser til klasse, og en bruk av sitater fra historiske materialister som er med på å gi en forståelse av det norske samfunnet som et klassesamfunn, noe vi ikke finner hos Aschehoug.

Neste bind hos Cappelen (nr 10), *Den vanskelige friheten 1814-1850*, av Francis Sejersted overlapper tidsmessig med det åttende bindet hos Aschehoug. Han begynner tidlig, alt på side 15, med et kort avsnitt om underklassen i Norge. Hos Sejersted møter vi overraskende ofte på begrepet klasse, enten som overklasse, underklasse eller også som arbeiderklasse, nevnt på side 288. Grunnen til at dette er overraskende er at Sejersted, som tidligere nevnt i denne oppgaven, regnes som en av de ledende konservative historikerne på 1970-tallet, og klart har tatt avstand fra historisk materialisme som metode. Det er likevel viktig å merke seg at han ikke bruker klasse på en utpreget marxistisk måte. Vi finner ingen begrepsavklaring, og kanskje viktigst så mangler klassemotsetningene, altså et skinn av klassekamp som drivende historisk faktor i hans bind. I all hovedsak bruker han også sosiale grupper, lag og stender som gruppeinndelinger. Interessant er det likevel at han på side 321 skriver om proletariseringen av underklassen. Proletarisering er et kjent marxistisk begrep for å forklare hvordan selveiende bønder/fattige omreisende handelsfolk gikk over til å bli lønnsarbeidere.⁸⁶ Bruken av et slikt begrep om utviklingen av en klasse er et svært typisk marxistisk trekk, som sammen med en gjentatt bruk av klasse i ulike former gjennom hele bindet kan sees som et tegn på en marxistisk innflytelse. Dette skiller også Sejersteds bind fra Dyrvik og Feldebæks

⁸⁵ Ibid, side 402

⁸⁶ A. Przeworski, *Capitalism and Social Democracy*, side 17

bind hos Aschehoug. Likevel er det slik at mange økonomiske historikere, slik som Sejersted, bruker begrepet klasse fordi det er et godt økonomisk begrep som deler samfunnet inn på grunnlag av hvordan den enkelte bidrar til produksjon. Klasse blir dermed et mer presist begrep enn sosiale lag eller grupper når man skriver om økonomisk historie.

På vei inn i det moderne samfunnet har vi et Aschehoug-bind (nr 9) og to Cappelen-bind (bind 11 og 12), skrevet av henholdsvis Gro Hagemann, Per Fuglum og Hans Try. Disse bindene markerer overgangen til et industri-Norge, med den utviklingen Norge hadde på slutten av 1800-tallet, i tillegg til overgangen til et selvstendig land. Det vi kan merke oss med disse bindene er at det er i all hovedsak Hagemann som bruker klassebegreper, om enn ikke så utbredt. For Hagemann er det først og fremst middelstanden, som hun senere i bindet går over til å omtale som middelklassen, som blir trukket fram. Arbeiderklassen, som må sies ut fra marxistisk terminologi å ha oppstått i denne perioden i Norge, nevnes ikke i hennes bind.

Spørsmålet er om klassebegrepet hennes først og fremst er knyttet til inndeling av skoleklasser, ikke til den typen klassebegrep som jeg ser etter. Eksempelvis har hun et avsnitt på side 36 og 37 som omhandler klassesdelingen i byskolen. Ved første gjennomlesning kan det være uklart hva hun mener med dette, fordi klassesdeling både kan bety inndeling i skoleklasser og etter sosial og økonomisk status. Men om vi ser nærmere på teksten, så er dette litt mindre tvetydig. Hun skriver at ”Her fantes det et velutviklet skoletilbud for dem som hadde råd til å betale,”⁸⁷ og at skolen i tillegg til å være klassesdelt var kjønnsdelt. Når klasse omtales i sammenheng med skoletilbudet, er det naturlig å tenke seg at det er snakk om inndeling etter årsgrupper, men her har forfatteren ment klasser i en sosial og økonomisk betydning. Hun bruker begrepet, som så mange andre før henne i de to norgeshistoriene jeg undersøker, uten å vise hva hun legger i det eller hvem som tilhører hvilke klasser og hvilke kriterier hun legger til grunn for tilhørighet i en klasse. Men når vi ser på bruken av begrepet på side 36 og videre på side 39 er det tydelig at det er økonomi og eierforhold som er lagt til grunn, og at de klassene hun omtaler er de høyere klassene, altså en overklasse/borgerskap og en middelklasser/lavborgerskap. Dette passer inn i ideen om en form for tredeling av klassene som Marx hadde, særlig i forhold til det britiske samfunnet.⁸⁸ Det er uklart hva hun mener med middelklassen, som omtales i neste avsnitt *Levebrød for middelklassens kvinner*. Om det er funksjonærer, handelsstanden, tidligere medlemmer av embetsstanden eller en samling av

⁸⁷ G. Hagemann, *Det moderne gjennombruddet 1870-1905*, side 36

⁸⁸ J. Elster, *Making sense of Marx*, side 318

disse gruppene hun mener, er ikke godt å vite. Dette er særlig vanskelig å finne ut av siden begrepet kun er brukt i en overskrift, mens selve avsnittet omhandler hvilke arbeidsformer som på det tidspunktet var passende for kvinner. Videre bruker hun også samfunnsklasser om de gruppene som utfordret den sittende eliten. Dette skiller seg fra Try i hans bind *To kulturer – en stat 1850-1884*, men likner i stor grad på tilnærmingen hos Fuglum i *Norge i støpeskjeen 1884-1919*.

Hos Try brukes gjennomgående begrep som sosiale lag, grupper og sjikt, men ikke klasse. Det nye er at han benytter elite svært ofte, og gjerne i sammenhenger der andre av forfatterne i Cappelen-verket har brukt overklasse, slik som omtalen av en elite innenfor embetsstanden. Der Mykland i bind ni, perioden 1784 til 1814, beskriver denne delen av embetsstanden som herskerklasse, bruker altså Try gjennomgående elite. Dette skiller dette bindet fra andre bind i verket, men også fra Hagemanns bind. Her blir ikke begrepet klasse sentralt, men interessant nok har Try en lengre diskusjon knyttet til overgangen fra standsamfunn til klassesamfunn på side 322 og 323. Her trekker han fram klassefølelse som et viktig argument for at et samfunn er et klassesamfunn. Dette er et argument som vi finner igjen hos E. P. Thompson, i det banebrytende verket *The making of the english working class*. Her legger Thompson til grunn nettopp at klasse ikke kun er et nummerisk begrep eller en struktur, men også en klassefølelse – en klassebevissthet. Dette begrepet går så igjen hos Try seinere for å avvise at samfunnet han omtaler er et klassesamfunn. Han blir dermed den første forfatteren som bruker klassebevissthetsbegrepet. Det er tydelig at Try i liten grad er marxistisk inspirert i betydningen, og at han her skiller seg fra Hagemann som tross alt bruker klassebegrepet flere ganger. Men på en annen måte er han langt mer påvirket av marxistisk teori enn de andre forfatterne, fordi han så tydelig legger et marxistisk syn til grunn for å avvise tanken om et norsk klassesamfunn i perioden 1850 til 1884.

Når vi går videre til Fuglum og perioden 1884 til 1919 finner vi ikke en slik diskusjon, men som hos Hagemann finner vi gjentatt bruk av begreper som samfunnsklasser og mellomklasser. Dette bindet går lenger fram i tid enn bindet til Hagemann, og mot slutten introduseres vi også for begrepet arbeiderklasse uten at dette begrepet nødvendigvis blir diskutert. Det samme finner vi hos Kjeldstadli i hans bind for Aschehoug, *Et splittet samfunn 1905-35*. Han begynner sitt bind med tittelen *Én nasjon, to samfunn, tre klasser*. Han presenterer tre samfunnsklasser, bønder, borgere (som inkluderer bymiddelklassen) og arbeiderklassen, men han gjør ikke som Try og diskuterer forutsetningene for å kalle en klasse

for klasse. Kjeldstadli er nok den forfatteren som bruke klassebegrepet mest, og mest gjennomført i hele Aschehoug-serien. Her brukes klasse fra første avsnitt, i tillegg til at han på side 37 diskuterer hvordan klassene ikke var fullt utviklet og hvilke konfliktlinjer som var dominerende i det norske samfunnet. Han har også et av de bredeste klassekonseptene vi har møtt. Mens andre forfattere i begge verkene har holdt seg til begreper som herskerklasser/overklasse, middelklasse og samfunnsklasser bruker Kjeldstadli i underkapittelet *Klassene på landsbygda* mer spesifikke begrep som landarbeiderklassen, småbrukerklassen og husmannsklassen. Igjen er det uklart hva som skal til for at en gruppe kan kalles en klasse, og om disse klassene er numeriske inndelinger eller om de reflekterer økonomiske relasjoner mellom ulike grupper. Som vi så i forrige kapittel er det mange ulike kriterier som har blitt lagt til grunn for et marxistisk klassebegrep, kanskje viktigst er klassebevissthet og graden av utbytting mellom klassene. Kjeldstadli skiller seg likevel ut ved at han seinere i bindet, på side 128, har en gjennomgang av arbeiderklassen og ikke minst hva som skapte enhet, klassebevissthet, mellom medlemmene i denne klassen. Selv om han ikke tidlig i bindet diskuterte hva som må legges til grunn for at man kan kalle en gruppe for en klasse er det tydelig at han definerer inn både klassebevissthet og klassemotsetninger. I avsnittet *Hvordan ble det skapt enhet i arbeiderklassen* er det nettopp som han skriver slik at ”(m)ange opplevde at de stod overfor en felles motstander, overfor kapitaleierne som klasse(.)”⁸⁹, og at denne mottanden skaper enhet. At klasse, særlig arbeiderklassen, ikke er noe som kun kan måles eller som kan inndeles matematisk, men at den må skapes gjennom bevissthet og ikke minst gjennom felles kamp er et klart marxistisk syn, som er fremtredende både hos Marx og hos E. P. Thompson. Dette synes videreført hos Kjeldstadli i hans bind for Aschehoug.

De siste bindene i denne sammenlikningen er Edvard Bulls to bind (bind 13 og 14), som dekker perioden 1920-1945 og 1945-1975 og Even Langes bind (bind 11) som dekker perioden 1935 til 1970. Edvard Bull er som tidligere nevnt en av de klareste marxistiske påvirkete historikerne i denne sammenlikningen. Det er derfor ikke overraskende at klasse som begrep forekommer langt hyppigere i hans bind enn i Langes bind. Bull begynner tidlig i sitt bind å referere til Halvdan Koht, her som utenriksminister og ikke historiker, men vektlegger klart ideene om klassekamp som en drivende faktor i denne perioden. I tillegg finner vi i det første bindet et eget kapittel som heter *Folk flest – hvordan levde de?*. Dette

⁸⁹ K. Kjeldstadli, *Et splittet samfunn 1905-35*, side 130

kapittelet handler om arbeiderklassens livsvilkår. Delkapittelet er med på å gi nye grupper, som de arbeidsløse, en historisk stemme. Noe liknende finner vi ikke hos Lange. Et annet viktig trekk er at Lange ikke bruker klasse som et eget begrep, men bare når han refererer til sosialistiske politikere. Dette ser vi for eksempel på side 21 og 22, der han parafraserer arbeiderpartipolitikere Halvdan Koht og Trygve Bratteli når han omtaler klassefellesskap og overklasse, og i et lengere Koht-sitat på side 24. Lange selv bruker sosiale lag. Likevel er ikke skillet mellom de to forfatterne så stort. Bull bruker ikke klassebegrepet ofte, men konsentrerer seg mer om produksjon og fordeling, som vi skal se seinere i dette kapittelet. Men Bulls klare framstilling av arbeiderklassen som gruppe, og ikke minst hans framstilling av klassebevissthet hos de arbeidsløse i underkapittelet *Arbeiderklassens kriser* bærer tydelig preg av marxistisk påvirkning. Noe liknende finner vi ikke i Langes bind.

5.4 Basis og overbygning

Den andre gruppen av markørord jeg har sett etter er basis og overbygning. Disse uttrykkene er hentet fra forordet til *Kritikk av samfunnsøkonomien* og i min analyse av verkene er det ikke bare bruken av ordene, men også en forståelse av historien som passer til inndelingen Marx beskrev i nettopp dette forordet jeg har vektlagt. Den marxistiske forståelsen er at til samfunnets basis regnes den økonomiske strukturen, mens det juridiske og politiske regnes som en del av overbygningen. I min jakt etter markørord har basis og overbygning blitt brukt langt færre ganger enn jeg hadde forestilt meg, totalt bare en gang hos Sogner i bindet *Krig og fred 1660-1780*. På side 18 skriver hun: ”De som satt med makten - enten det var kongen alene, eller kongen og stendene i fellesskap, eller bare stendene – måtte overalt forholde seg til de eksisterende samfunnsgruppene og deres sosiale og økonomiske basis.” Her er basis brukt i betydningen grunnlag for en samfunnsgruppes makt og anseelse, og ikke om samfunnet som helhet. Om vi skal følge den materialistiske tilnærmingen blir dermed dette ene eksempelet ikke et eksempel på et marxistisk begrep. Hos Marx er det tydelig at basis omhandler grunnlaget for samfunnet som helhet, ikke for ulike grupper. Her regnes produksjonsforholdene, altså produktivkreftene og produksjonsmåten, som den grunnleggende basis som igjen bestemmer de sosiale aspektene ved et samfunn. Hos Sogner er basis brukt om både det sosiale og det økonomiske grunnlaget, noe som også er med på å understreke at dette begrepet ikke er brukt som et marxistisk inspirert begrep.

Når altså den eneste bruken av begrepene jeg har lett etter ikke gir meg noe særlig mer informasjon enn akkurat dette eksempelet på at basis også kan brukes uten at det er en

indikasjon på en marxistisk inspirasjon, er jeg nødt til å se etter andre indikasjoner. Jeg må derfor gå nærmere inn på oppbygningen av de ulike bindene og vektleggingen av det som Marx regnet til basis satt opp mot det han regnet til overbygningen; rettere sagt å se på om økonomi og produksjon/næringshistorie kommer før sosialhistorien, eller om det blir vektet den andre veien. Nå er de to verkene lagt opp forskjellig, så med tanke på en ren gjennomgang av kapitlene kan det bli en mindre heldig indikator. Det er likevel den fremgangsmåten som gjør det enklest for meg å finne det jeg leter etter.

For å gjennomføre en slik analyse må jeg først avklare hva jeg legger til grunn for økonomisk historie og økonomi. Marx definerer i sin korte setning om basis og overbygning økonomien som en samfunnsmessig grunnlaget basert på produksjonsforholdene.

Som tidligere nevnt er de to verkene lagt opp ulikt, der Cappelen er kronologisk er Aschehoug i langt større grad et tematisk verk. Likevel er det mulig å sammenlikne de to verkene i forhold til vektlegging av økonomi. Om vi ser på de første to bindene fra hvert verk ser vi at dette er perioder, ca 10000 før Kr. til om lag 1100 etter Kr., der redskaper og metaller står i fokus for økonomien. Hos Cappelen er dette reflektert ved at det første bindet i stor grad tar for seg nettopp de ulike metallenes hovedperioder. Dette er en periode der vi i all hovedsak kun har arkeologiske funn å støtte oss på, og det preger nok fremstillingen og inndelingen. Om vi går fra å se på hovedoverskriftene og heller fokuserer på deloverskriftene, ser vi at Magnus og Myhre i dette bindet har lagt opp kapitlene ulikt. Det første kapittelet er lagt opp etter utviklingen av samfunn mellom mennesker. Her blir selvfølgelig livsgrunnlaget, produksjonen om man vil, lagt til grunn, men produksjonsforholdene har ikke et eget underkapittel. Det samme gjelder for så vidt for neste kapittel, men her blir endringene innen jordbruket trukket fram i første underkapittel, og jordbruksutvikling blir like mye vektlagt som endringer i samfunnsforholdene. For de videre hovedkapitlene er ikke økonomi eller produksjon nevnt – annet enn gjennom handel med romere og frankere. Selve bindet har selvfølgelig et fokus på hvordan folk levde og hva de levde av, men produksjonsforholdene og produksjonsutvikling og økonomi er ikke vektlagt. Det samme gjelder for Aschehoug-bindet. Jordbruk sentralt, men produksjon, økonomi og produksjonsforhold har ikke egne kapitler eller underkapitler. Også her står metall, og overgangen mellom ulike redskaper sentralt. Når vi ser på denne oppbygningen, kan vi trekke fram at metallene og hva som ble produsert av de ulike metall- og steinsortene, står i fokus. Siden produksjonsmidlene, i vår tid fabrikker og arbeidsplasser, var laget av disse naturressursene kan man tolke dette som et

fokus på nettopp produksjonsmidler. Det er likevel tydelig at disse første bindene ikke er preget av et økonomisk fokus sett i et marxistisk lys.

Det samme kan vi si om Vikingtid-bindene (bind 2). Hos Cappelen er hovedkapitlene delt inn etter utvikling i samfunnet og i landområdets utstrekning, og her finner vi ingen klare økonomiske hovedkapitler. Det samme gjelder for Aschehoug. Her er det ættesamfunnet og kongemaktene, og etter hvert kirken, som preger overskriftene. Om vi går nærmere inn på de ulike underkapitlene forsterker bildet seg ytterligere. Hos Cappelen finner vi kun et hovedkapittel som inneholder underkapitler av interesse, nemlig *Kjøpmannens time*, som har en del om handel. Handel kan ikke direkte ansees som den økonomiske basis i samfunnet jeg leter etter. Derimot kan underkapittelet *Skrei og smør* være interessant. Om vi ser nærmere på dette kapittelet er det et kapittel som i all hovedsak handler om viktigheten av skrei og smør for norsk handel med luksusvarer fra Europa, og ikke et underkapittel om produksjonsformer eller produksjonsforholdene. Det er også et kapittel langt bak i bindet og er øyensynlig ikke vektlagt fra forfatterens side. Aschehoug har ikke et liknende kapittel, og har heller ingen underkapitler som inneholder begreper som handle, økonomi eller produksjon.

Dette bildet endrer seg litt når vi går videre til de tredje bindene i de to seriene. Her har Aschehoug under delen *Et samfunn i vekst* flere kapitler som omhandler jordbruksproduksjon og handel. Men her mangler den analysen som Marx legger til grunn, det at økonomien er grunnleggende for utviklingene av samfunnet. Det eneste underkapitlet som nevner produksjon, *Jordbruksproduksjon og folketall*, omhandler ikke selve produksjonen, men hva som ble produsert. Bytteforhold eller handel blir heller ikke vektlagt. Hos Cappelen finner vi en liknende inndeling. Her handler også hovedkapitlene om samfunnsutvikling og politikk, mens vi bare finner produksjon knyttet til jordbruk. Handelen blir kort omtalt under kapitlet om utenlandshandel.

De tidsmessig tidlige bindene har til felles at økonomi som begrep, og det økonomiske systemet som legges til grunn for samfunnsutviklingen, ikke blir behandlet i særlig grad. Selvfølgelig finner vi gjennomganger av jordbruksutviklingen, men todelingen av historisk utvikling, der økonomiske forhold legges til grunn og oppfattes som drivende for utviklingen innen politikk og styresett, finner vi ikke. Det er heller ikke framtreddende i de neste bindene. I både bind fire og fem hos Cappelen, som dekker perioden 1319 til 1536, er hovedkapitlene delt inn etter samfunnsutvikling og kongene som satt ved makta. I bind fire finner vi også

naturlig nok et sterkt fokus på svartedauden. Her blir økonomi nevnt, men da i sammenheng med den økonomiske nedgangen etter svartedauden. Hos Benedictow er hovedinndelingen ganske lik, med et kapittel om det norske sosio-politiske systemet. Her blir også økonomi brukt en gang, om det økonomiske grunnlaget for Hansabyen Bergen. Bruken av økonomi i denne sammenhengen er svært interessant for meg siden han her begynner delkapittelet *Byer i en vanskelig tid – Bergen* med en gjennomgang av det økonomiske grunnlaget. Dette oppsettet kan tolkes som en marxistisk forståelse av økonomi som basis for samfunnet. Når vi ser på selve underkapittelet er det ikke endringer i produksjonsforholdene eller produksjonsmidlene som trekkes fram som årsaken til nedgangen, men en generell nedgang i økonomien i Norge og Europa i seinmiddelalderen.

Selv om tidsperioden hos Aschehoug er lagt opp annerledes har bind fire og fem her også et tilsvarende oppsett. Hos Bjørkvik får pesten naturlig nok mye oppmerksomhet. Men heller ikke her får økonomi og produksjon en framtrædende plass. I dette bindet, som hos de mange foregående er det den politiske og sosiale historien som står i sentrum. Neste bind har en tidsramme fra 1520 til 1660, og også her er det den politiske hendelseshistorien som står sentralt. Likevel finner vi i dette bindet to kapitler om handelsnæringene og om kjøpmennene. I disse kapitlene står utvikling i handel i sentrum, uten å ha et tydelig økonomisk fokus. Her blir også handel- og sjøfartsnæringen framstilt som en del av samfunnet, ikke som et økonomisk grunnlag som fører til utvikling i samfunnet. Bindene som dekker denne perioden, rundt 1300 til rundt 1600, er bygget opp relativt likt. Det er klart at forfatterne her har lagt vekt på politisk og sosial historie framfor økonomisk historie. Her står kriger, konger og maktkamp i sentrum, i tillegg til forklares samfunnsstrukturene nærmere, særlig i bygdene. Det er tydelig så langt i sammenlikningen at verken Cappelen eller Aschehoug har en oppbygning som stemmer overens med det jeg leter etter, nemlig der økonomi og økonomisk historie kommer før politisk og sosial historie, eventuelt vektlegges og fremheves mer. Med tanke på at markørordene mine, basis og overbygning, ikke blir brukt i noen av disse bindene er dette kanskje ikke overraskende. Det er likevel viktig å merke seg at økonomisk historie, på tross av Marx' tese i forordet til *Kritikk av samfunnsøkonomien*, ikke har stått i sentrum for norske marxistisk inspirerte historikeres framstillinger.⁹⁰ I følge Myhre i artikkelen *I historiens hus er det mange rom* har norske historikere som har hatt en marxistisk påvirkning

⁹⁰ J. E. Myhre, *Mange veier til historien*, side 75

kanskje særlig vært opptatt av nettopp sosialhistorie.⁹¹ Likevel er det interessant å se at så langt i disse verkene har økonomi og økonomisk historie hatt en lite framskutt plass.

Når vi beveger oss over i tidlig nytid, vil det derfor være interessant å se om oppsettet endrer seg etter at økonomien går fra å være en selvbergings- og eksportøkonomi til å bli en mer markedsbasert økonomi med opptakten til den industrielle revolusjon som bakteppe. I de neste bindene hos Cappelen har hovedkapitlene samme tematikk som i de foregående bindene. Utviklingen av kongedømmet og sosialhistorie som trekkes fram. I Fladbys bind, som går fra 1536 til 1648 har likevel produksjon, nye næringer som bergverk og statlige inntekter en stor rolle i forhold til de tidligere bindene. Vi finner ingen underkapitler med økonomi i tittelen, men vi finner blant annet delkapittelet *Bergverket her i riket – den største skatt*, der produksjonsforholdene og omleggingen av økonomien har en sentral plass. Likevel kan vi ikke direkte si at dette vitner om en marxistisk påvirkning. Økonomien blir heller ikke her fremstilt som grunnleggende for samfunnsutviklingen, eller som den basis Marx omtalte økonomien som. Her oppfattes produksjon, som vi kommer tilbake til litt seinere i dette kapittelet, og det økonomiske grunnlaget for bergverkene kun som en liten del av utviklingen av samfunnet som helhet.

I Myklands bind finner vi igjen oppdelingen fra Fladby. Det er særlig utviklingen av kongedømmet, og ikke minst krigene Norge var en del, av som preger kapitteloversikten. Heller ikke nå finner vi begrepet økonomi blant overskriftene, men vi finner et eget bergverkskapittel i tillegg til et interessant kapittel om *Jorda, eierne og brukerne* der Mykland behandler nettopp et av de viktigste spørsmålene for marxistiske historikere – hvem eier og hvem arbeider. Et viktig marxistisk begrep er utbytting, altså hvem som tjener på en arbeider, eller i dette tilfellet en leilendings arbeid. Dette begrepet går ut på at utbytting er det forholdet mellom to parter som oppstår når den ene parten lever av eller tjener på merverdien av den utbyttedes arbeid. I en slik modell kan altså den ene part, eieren av landjorda eller produksjonsmidlene, leve av det overskuddet arbeidere eller leilendingen produserer, uten selv å måtte gjøre en innstats utover å disponere produksjonsmidlene. Som jeg har diskutert tidligere, kunne utbytting vært et at markørordene mine, men selv om jeg ikke valgte dette begrepet, er konseptet utbytting viktig når vi leter etter marxistisk påvirkning. Hos Mykland er det ikke utbyttingsgrunnlaget som ligger til grunn i kapittelet *Jorda, eierne og brukerne*.

⁹¹ Ibid, side 76

Dette kapittelet omhandler overføringen av krongods til rike eiere så vel som selveiende bønder, og ikke det økonomiske utbyttingsforholdet mellom ulike klasser.

Sogner og Dyrvik og Feldbæks bind skiller seg ikke i stor grad fra bindene hos Cappelen i oppsett. Hos Sogner finner vi heller ingen klare referanser til økonomisk historie, utover et delkapittel om bergverksdriften og det litt tvetydige begrepet ”den industriøse revolusjon”⁹². Hos Dyrvik og Feldbæk har overgangen til et mer selvstendig Norge fått den mest sentrale plassen, naturlig nok siden dette tross alt er Norges historie. Likevel finner vi her ganske tidlig, under temaet *I gode og onde dager*, et delkapittel som heter *Næringsliv i stormvær* som blant annet omhandler Norges sårbare økonomi. Men heller ikke her ligger det en oppfatning av at økonomien er samfunnets basis til grunn, og vi kan derfor relativt trygt si at vektleggingen av økonomien i denne sammenhengen ikke bærer preg av marxistisk påvirkning. Dyrvik og Feldbæks arbeid forholder seg til tidsperioden 1780 til 1830, en brytningstid ikke bare for Norge som nasjon, men også for den industrielle utviklingen i Europa. I så måte kunne vi ha antatt at økonomi og industriutvikling, uavhengig av marxistisk påvirkning, skulle hatt en mer framtrædende plass. Det er tydelig at disse forfatterne har valgt å fremheve den politiske historien fremfor den økonomiske.

Siden bindene i de to verkene som kjent ikke dekker de samme tidsperiodene, er det av stor interesse å se hva forfatterne av bind åtte og ni i Cappelen-serien har fokusert på. Bindene til Dyrvik, som nevnt har han bidratt i begge seriene, og Mykland dekker perioden 1720 til 1814, om lag samme periode som Dyrvik og Feldbæk dekker for Aschehoug. Særlig er samfunnsutviklingen, delt opp i bygdesamfunnet og bysamfunnet, tydelig hos Dyrvik, mens Mykland gjennomgående vektlegger politisk hendelseshistorie. Mykland har i tillegg, som andre hovedkapittel, kapittelet *Reformpolitikk og høykonjunktur* som handler om nettopp næringsutvikling, økonomi og frambruddet av økonomisk liberalisme i Norge. Dette er det til nå mest fremskutte økonomikapittelet i Cappelen-serien, og er tillagt stor betydning hos Mykland. Som tidligere nevnt er ikke en vektlegging av økonomi i seg selv et kjennetegn på historisk materialisme, men det er like fullt en pekepinn. Derfor er det viktig å merke seg at dette kapittelet ikke er et fullgodt økonomikapittel. Mykland omtaler nemlig blant annet også religiøs vekkelse og sosial reisning. I tillegg mangler kapittelet det fokuset jeg leter etter. Her blir næringsutviklingen nærmest presentert som et resultat av samfunnsutviklingen, og ikke

⁹² S. Sogner, *Krig og fred 1660-1780*, side 232

omvendt slik vi finner spor av hos Marx. Min konklusjon er at jeg heller ikke finner tydelige spor av historisk materialisme. Sammenliknet med Dyrvik og Feldbæk har disse to bindene en ganske lik oppbygning, og vektleggingen av økonomi er ikke sterkere i Cappelen-bindene enn det er hos Aschehoug.

Videre ser vi igjen at det politiske hendelsesforløpet står i sentrum. Hos Sejersted har ingen av hovedkapitlene økonomisk fokus. Likevel har han vektlagt økonomi langt mer enn de foregående forfatterne. Hovedkapitlet *Næringsgrunnlaget utvides* er en gjennomgang av endringene i norsk produksjon og ulike næringer i tidsperioden 1814 til 1850. Men nok en gang må vi kunne avvise en tydelig marxistisk påvirkning, for Sejersted mangler delingen mellom basis og overbygning som jeg ser etter. Han trekker fram handel, men ikke endringer i det økonomiske grunnlaget i forhold til endringer i det politiske samfunnet. Men her finner vi som tidligere påpekt større fokus på økonomisk historie enn vi finner i andre av Cappelens bind. Vi bør merke oss at denne utviklingen fortsetter inn i neste bind, skrevet av Hans Try.

Det tredje hovedkapittelet hos Try heter *Økonomi og næringsliv*, og er det klart lengste kapittelet i dette bindet. I innledningen til dette kapittelet, kalt *Hovedtendenser*, gjennomgår han den økonomiske utviklingen både Norge og Europa. Det som for oss er viktig er at han her snakker om at ”(v)iktige strukturtrekk var i endring”⁹³. Altså må vi se næyere etter om han med disse strukturtrekkene mener at økonomisk endring fører til endring i samfunnet. Han fortsetter med å gjennomgå den industrielle utviklingen i Europa, for så å komme inn på hvilken påvirkning dette hadde på norsk økonomi. På side 110 finner vi et *resonnement* som begynner med den industrielle endringen i Europa, går videre til å fortelle om virkningene på norsk eksportøkonomi for så å beskrive de endringene dette førte til i ulike næringer, som skipsfart. Her hevder Try at det er endringene i industrien, altså endringer i produksjonsforholdene, som ligger til grunn for endringer i norske næringer. Dette *resonnementet* ligner dermed litt på et marxistisk *resonnement*. I et slikt argument ville man framheve at det er endringene i produktivkrefter, Try trekker fram befolkningsøkning, vi kan jo legge til en mer kompetent og ikke minst skolert arbeidstokk, eller også endringer i produksjonsforholdene, altså hvem som eier hva og utbytter hvem, som fører til endringer i samfunnsstrukturene. Men så langt går ikke Try. Han vektlegger kanskje de strukturelle endringene i produksjonen, men bruker ingen av begrepene jeg ser etter. Han kobler heller

⁹³ H. Try, *To kulturer – en stat 1850-1884*, side 109

ikke endringer i produksjon og økonomi med endringer i samfunnet som helhet, selv om han senere, under underkapittelet om sjøfart, trekker fram endringene som oppstod i lokalsamfunnet. På et vis kan dette sees på som en marxistisk påvirkning. Han trekker her utviklingen innen det han kaller industrialiseringsprosessen i Europa inn for å forklare endringer i norsk økonomi, og seinere også i norske lokalsamfunn. Men innslaget at en slik forståelse er svakt, ikke minst når det gjelder endringene som oppstod i lokalsamfunnet, og han bruker ingen av begrepene jeg ser etter i denne sammenhengen, verken når det gjelder produksjon eller når det gjelder økonomisk utbytting.

Det åttende bindet skrevet for Aschehoug dekker perioden 1830-1870, om lag samme periode som Trys bind. Anne-Lise Seip trekker ikke fram økonomi som et av hovedtemaene, og igjen finner vi at politisk historie og sosialhistorie blir framhevet. Men også hos Seip finner vi to kapitler som vekker oppmerksomhet, et om naturressurser og utviklingen i ulike næringer og et eget kapittel om utviklingen i skipsfarten. Når vi ser nærmere på kapittelet om næringsforholdene ser vi et par interessante trekk. Endringene i jordbruket, særlig de industrielle endringene, trekkes fram. Men igjen mangler det her en sammenheng mellom utviklingen innen en næring og endringer i samfunnsstrukturen. Dette preger også neste bind, skrevet av Gro Hagemann, selv om dette bindet inkluderer flere kapitler om industrialiseringen av Norge. Næringspolitikk kommer inn for første gang, en styring av utviklingen behandles i underkapitlet *Sparepolitikk eller aktiv næringspolitikk?*. Hun behandler også utviklingen av fagbevegelsen. Men er denne vektleggingen en marxistisk inspirasjon? Hagemann har ikke et særskilt fokus på økonomi. Ingen av hovedtemaene i dette bindet behandler økonomisk historie direkte, og de kapitlene som omhandler dette er betinget av de andre, i betydningen av at de er med mer som en del av den politiske historien enn som en sterk økonomisk faktor. Hagemann mangler som de andre forfatterne til nå, en framstilling av endringer innen det økonomiske grunnlaget som drivende for endringer i den politiske eller juridiske overbygningen.

Denne mangelen deler hun med Cappelen-forfatter Per Fuglum. Hans bind, som går fra 1884 til 1919, har et relativt stort hovedkapittel om det nye næringslivet. Her blir næringsutvikling og ikke minst endringene i produksjonsforholdene gjennomgått. Heller ikke Fuglum bruker noen av mine markørord, altså basis og overbygning, men han har som første underkapittel valgt temaet *Fremskrittets drivhjul* – med fokus på teknologiutviklingen. Men nok en gang mangler den framstillingen jeg ser etter. Selv om Fuglum er en av de forfatterne som har hatt

med mest om næringsutvikling og økonomi, kan jeg ikke si at dette i seg selv skyldes en marxistisk påvirkning. Derimot kan jeg heller slå fast at ut fra dette bindet virker Per Fuglum som en historiker som vektlegger økonomisk historie, mens mange av hans kolleger i disse bindene har vært tydelig sosialhistorikere eller politiske historikere.

Det jeg selv var mest spent på i forkant var om de historikerne som har skrevet de moderne bindene, altså fra om lag 1900 og framover, ville ha et mer tydelig marxistisk preg enn de andre forfatterne. Som diskutert i tidligere kapitler har jo uttalte historiske materialister i Norge, her i all hovedsak representert ved Halvdan Koht og Edvard Bull den eldre, hatt en forkjærlighet for middelalderhistorie. Likevel antok jeg at det var i denne perioden, altså fra 1900 fram til 1970 at jeg ville finne mest marxistisk påvirkning. Med tanke på utviklingen av det norske samfunnet, den sterke og voksende fagforeningsorganiseringen og tilslutningen til sosialdemokratiske/sosialistiske partier som vokste nærmest i takt med industrialiseringen, antok jeg også på forhånd at disse bindene ville få et langt mer økonomisk fokus enn de andre bindene. I tillegg antok jeg at på grunn av arbeidet med nettopp fagbevegelsens vekst og den politiske oppblomstringen på venstresiden i denne perioden ville være med og prege historieskrivingen i en marxistisk retning. Det skal heller ikke utelukkes at forfatterne av disse bindene, Edvard Bull den yngre for Cappelen og Knut Kjeldstadli for Aschehoug, var med på å styre mine forventninger. På en annen side er ikke disse historikerne først og fremst økonomiske historikere, men kjent som sosialhistorikere. Likevel begynner Bull sitt bind med kapittelet *Kapitalismens krise*, som omhandler både en kritisk gjennomgang av kapitalismen i Norge i denne perioden, i underkapittelet *De tre kriser - den ene*. Videre omhandler dette hovedkapittelet næringslivet, utviklingen og ikke minst krisetidene. Det spennende her er at Bull har valgt å trekke fram dette kapittelet som det første, og at han behandler både det økonomiske systemet, her kapitalismen, utviklingen i de økonomiske grunnlaget gjennom veksten i industrien og den politiske forsøket på å styre økonomien gjennom paripolitikken. Samtidig vektlegger ikke Bull økonomi gjennom hele bindet, men utmerker seg i forhold til de andre forfatterne ved en ”historie nedenfra”-tilnærming, som han også er svært kjent for.

Kjeldstadli begynner sitt bind fra om lag samme periode, 1905 til 1935, med en mer sosiologisk oversikt over classesammensetningene i Norge, men har alt under første hovedtema, *Morgengry*, to kapitler som handler om økonomi og næringsutvikling. Men også her har han en langt mer sosialhistorisk tilnærming. Under kapittelet om marked og økonomi trekker han fram klasseforskjeller, men mangler en klar marxistisk tilnærming. Likevel er det

tydelig at disse to bindene skiller seg ut med tanke på at de, i tillegg til å vektlegge økonomi mer enn i en del av de tidligere bindene, er tydelig kritiske til utviklingen inne kapitalismen i denne perioden. Selv om de ikke følger det marxistiske skjemaet og legger den økonomiske basis til grunn for endringer i den sosiale og politiske overbygningen er de likevel de historikerne som klarest stiller spørsmålstegn ved det økonomiske systemet. Riktig nok behandler disse to historikerne en periode der kapitalismen som system virkelig tar grep om nasjonen Norge, men likevel finner vi ikke liknende skepsis i bindene før eller etter. Bull kaller tross alt det første kapittelet sitt *Kapitalismens krise*, og selv om det er brei enighet om at den store krisen på slutten av 1920-tallet var ødeleggende økonomisk for de alle fleste land i vesten, trekker han her frem systemet som delvis feilslått, ikke bare et feilslått børsmarked. Liknende formuleringer finner vi hos Kjeldstadli som har et underkapittel kalt *Trell under kapitalen?*. Denne kritikken av økonomiens spilleregler er de alene om i disse to verkene, og selv om dette ikke er tydelige tegn på historisk materialisme finner vi her tydelige tegn på en radikal politisk påvirkning.

Om vi ser på de siste bindene i sammenlikningen, bind 14 hos Cappelen, skrevet av Edvard Bull d.y., og bind 11 hos Aschehoug, skrevet av Even Lange, ser vi at Bull igjen trekker økonomien fram. Dette på tross av at han først og fremst var regnet som en sosialhistoriker som var inspirert av sosiologi og historie nedenfra.⁹⁴ I første hovedkapittel har han lagt inn underkapittelet *Kapitalismen organiseres*, der den økonomiske kontrollen over samfunnet blir behandlet. Det viktige å merke seg er nettopp formidlingen av at gjenoppbyggingen og omleggingen av økonomien skjedde ovenfra, ikke som et resultat av endringene i basis. Like fullt konsentrerer Bull seg også ødeleggelsene av næringslivet under den andre verdenskrig, og om at gjenoppbyggingen derfor også betyr en oppbygging og omlegging av økonomien. Neste hovedkapittel handler også om økonomiske forhold. Han har en gjennomgang av industriutbyggingen i Norge etter krigen og om kapitalismens innvirkning på samfunnet. Interessant er det at de økonomiske forholdene kommer før den politiske utviklingen, og at kapittelet er bygget opp i en basis/overbygnings-struktur. Satt opp mot Even Langes bind ser vi tydeligere den marxistiske inspirasjonen. Selv om Langes bind også handler om annen verdenskrig, og at vi derfor må forvente et økt fokus på krigens herjinger opp mot Bulls bind som starter med gjenoppbyggingen, er det tydelig at det økonomiske ikke har fått en like fremtredende plass i dette bindet.

⁹⁴ N. Fulsås, *Norway: the strength of national history*, 257

Lange omtaler økonomi og produksjon alt i andre delkapittel, men har ingen direkte henvisninger til økonomi før under *Krigsøkonomien og sosial utjevning*. Det som tydeligst skiller disse to bindene er nettopp vektingen av produksjon og næringsliv som vi finner hos Bull, men som ikke er like tydelig hos Lange. Det er tydelig mer politisk historie og sosialhistorie som blir trukket fram. Men Lange har et viktig siste tema *En langsom revolusjon* der han behandler nettopp framveksten av et industrisamfunn i Norge. Som tidligere nevnt er jo disse to verkene lagt opp ulikt, og Aschehoug-verket er langt mer tematisk enn den kronologiske framstillingen vi finner hos Cappelen; det kan jo også være en årsak til at Bulls bind framstår mer marxistisk inspirert enn Langes, siden temaet industrioppbygging her ble det siste temaet i bindet.

5.5 Produksjonsforhold, produksjonsmidler og produktivkrefter

Produksjonsforhold, produksjonsmidler og produktivkrefter er kanskje de mest markante marxistiske begrepene i denne undersøkelsen. Det å vektlegge produksjonsutvikling og ikke minst produksjonsformer er svært vanlig for økonomiske historikere, men ordbruken skiller seg da radikalt fra hva en marxistisk historiker vil bruke. I min gjennomgang av disse to verkene har jeg sett en rekke former for produksjonshistorie. Alle historikerne som har bidratt, har hatt med korte eller lengre avsnitt eller kapitler om nettopp produksjon. Eierforhold og produksjonsmåter har stått sentralt hos svært mange. Men likevel så det lenge ut som at de begrepene jeg så etter, produksjonsforhold og produktivkrefter ikke ble brukt. Derfor tenkte jeg at om disse begrepene ikke ble brukt, ville det i seg selv være en klar markør – og at jeg da burde se på de alternative formene som ble brukt i stedet. I den sammenheng ville det kanskje også være interessant å se på de ulike bidragsyternes forhold til eierskap over det jeg ville kalt produksjonsmidlene, altså arbeidsplasser og redskaper/maskiner. Og ikke minst, hadde de en forståelse av utbytting innen produksjonen, at noen tjente på å eie produksjonsmidlene og kunne høste merverdien av andres arbeid?

Å ikke bruke marxistisk ladede begrep er også en måte å vise sin historieteori på. Som Mykland skrev i innledningen til Cappelens, har ingen bestemt historieoppfatning preget det verket han var redaktør for, og bidragsyterne stod dermed fritt så langt de kunne underbygge de synspunktene de kom med. Altså fantes det, som vi har sett tidligere, ikke noen begrensinger for begrepsbruk blant forfatterne i Cappelen-serien som skulle hindre bruken av disse begrepene. Like fullt er de nesten ikke til å se. Det i seg selv sier meg noe om marxistisk

påvirking. Det er jo ikke slik at disse forfatterne har tatt avstand fra produksjonshistorie eller unnlater å redegjøre for eierskapsforhold. Erik Gunnes legger i det andre bindet for Cappelen eierskap til land, den tidens grunnlag for produksjon, til grunn for rikdom, for økonomien som helhet og ikke minst for makt. Liknende historieskriving finner vi flere ganger i løpet av både Cappelen og Aschehoug-serien. Går vi videre til bind tre hos Cappelen, skrevet av Kåre Lunden, ser vi på side 269 under kapittelet *Fordeling av produksjonsresultatet* at han omtaler nettopp forholdet mellom overskuddet av produksjonen og klasser. Han bruker da produksjonsformen, selveide, delvis trelledrevne gårdsbruk for å forklare fraværet av grunnlaget for et klassesamfunn. Dette er i og for seg et ganske marxistisk syn – der man deler opp historien ut fra ulike produksjonsforhold som gir ulike samfunnsforhold, der slavedrevne samfunn etterfølges av leilendingssamfunn for så å bli avløst av klassesamfunnet. Hos Aschehoug finnes flere eksempler på omtale av produksjonsformer. Nesten alle verkene har minst et kapittel om næringsutvikling og produksjon. Dette funnet er særlig knyttet opp til bergverkene og til skipsfarten. De nyere bindene omhandler selvfølgelig også industriproduksjon, og utviklingen av industrien, dette gjelder både for Cappelen og Aschehoug.

Likevel ser vi et klart skille mellom de to bindene. Cappelen har langt flere eksempler på at produksjonsforholdene blir omtalt som grunnlaget for en viss samfunnsstruktur enn hva vi finner hos Aschehoug. Et eksempel er Kåre Lundens bidrag. I tillegg kommer det klarere fram i de ulike Cappelen- bindene at eiendomsforholdene er avgjørende for makt og rikdom, tydeligst i de bindene som omhandler den eldre historien, altså fram til ca 1750. I tillegg er det klarere hos Cappelen enn hos Aschehoug at det foregår en form for utbytting i samfunnet, dette kommer særlig tydelig fram i arbeidet med treller. Selv om Aschehoug-bindene også til en viss grad behandler utbytting. Som eksempel kan vi se på Sølvi Sogners bind for Aschehoug. På side 31 finner vi en kort passasje om nettopp økonomisk utbytting. Men her er det ikke satt opp mot eierskap eller produksjonsmidler, men mot konkrete økonomiske ytelser. Sogner bruker utbytting om forholdet mellom bønder og embetsmenn, der embetsmennene brukte sin sosiale makt til å tyne bøndene økonomisk. Selv om dette er et konkret eksempel på bruken av ordet utbytting står det ikke i den konteksten jeg leter etter. Her blir utbytting trukket fram under kapittelet *Bønder driver politikk*, ikke under de seinere kapitlene om for eksempel bergverksnæringen. Men denne typen utbytting kan likevel passe inn i det marxistiske skjemaet jeg bruker for å undersøke disse verkene. Her er den en klar overføring fra en skapende klasse, bøndene, til en forbrukende klasse, embetsmennene. Dette

får Sogner tydelig fram i sitt avsnitt. Når vi kobler dette til at Sogner er den eneste som bruker basis som begrep i løpet av de to bindene, kan dette være klare tegn på en svak marxistisk påvirkning, om ikke i hele verket, så i dette bindet.

De begrepene jeg ser etter er som tidligere nevnt nesten fraværende hos alle forfatterne i denne sammenlikningen, unntatt hos Edvard Bull. I hans bind *Klassekamp og fellesskap 1920-1945* bruker han tidlig i bindet mye tid på å gjennomgå produksjonsindeksen for krisene som oppstod i økonomien i de tre kriseperiodene 1921, 1926-27 og 1931-34. Han vurderer nedgangen i produksjonen under disse tre krisene og på oppgangen som oppstod mellom krisene. I dette kapittelet bruker han begrepet produksjonsmidlene ved flere anledninger. Første gang dette begrepet blir brukt er i sammenheng med at produksjonsmidlene i jordbruket ble relativt dyrere i perioden fram til krisen i 1933-34. Langt mer interessant i min kontekst er bruken på neste side, under spørsmålet *Det kapitalistiske systemet?* Bull bidrar med en marxistisk definisjon av samfunnet, der han blant annet forklarer hva han mener med produksjonsmidler. Han inkluderer fabrikker, maskiner, redskap og skip, men kanskje viktigst, han legger også til at disse eies av noen få mennesker. Videre skriver han at ”(D)e mange som arbeider med produksjonsmidlene, har liten makt over hvordan de skal brukes – eller om de brukes.”⁹⁵ Videre definerer han den norske kapitalismen som en privat kapitalisme og fremhever at vi i Norge i denne perioden har privat eiendomsrett til produksjonsmidlene. Bull bruker ikke begrepene produktivkrefter eller produksjonsforhold i sin analyse av det kapitalistiske samfunnet i Norge på 1920 til 1930-tallet. Men jeg har merket meg i mitt arbeid med historisk materialisme at disse begrepene er de mest vanskelig tilgjengelige av de marxistiske begrepene, og at for eksempel Jon Elster og G.A Cohen, to ledende forskere på dette området, bruker mye plass i sine verk om historisk materialisme på å forklare nettopp disse to begrepene. Produksjonsmidler er derimot lettere å definere, slik Bull gjør på side 21 i bindet *Klassekamp og fellesskap*. Det kan jo være en årsak til at Bull bruker nettopp produksjonsmidler som begrep, men ikke bruker de to andre markørene jeg leter etter.

Dette avsnittet hos Bull er kanskje det mest marxistisk inspirerte jeg har funnet i noen av bindene. Han går nemlig videre til å forklare hvordan han kommer til å formidle historien ut fra produksjonen, i tillegg til å legge vekt på at ikke alle næringene i det norske samfunnet på dette tidspunktet var kapitalistiske næringer i like stor grad. Derfor, skriver han, vil han først

⁹⁵ E. Bull, *Klassekamp og fellesskap 1920-1945*, side 21

beskrive de mest kapitalistiske næringene, industrien og skipsfarten, og han er svært tydelig på at det i disse næringene var stor avstand mellom dem som hadde makten over produksjonsmidlene og dem som var lønnsarbeidere. På grunn av dette deler han opp fremstillingen i et marxistisk mønster der han først skriver næringsutviklingens historie, altså endringene i produksjonsforholdene, og så går videre til å skrive arbeidernes historie. Som Bull selv skriver; ”dermed skiller vi mellom økonomisk og sosial historie.”⁹⁶ Vi ser igjen et skille mellom basis og overbygning. Kanskje nettopp derfor har han valgt å ikke bruke begreper som basis og overbygning, men deler inn i økonomisk og sosial historie.

Det som kanskje har slått meg mest når jeg har lest Bull, men også andre av forfatterne, er hvor lett og godt de skriver. Det spesielle med disse norgeshistoriene er, som jeg har vært inne på før, at de er allemannseie, og ikke er verk skrevet for historikere eller andre akademikere. Likevel holder de høy historisk standard. Jeg tror det kan være grunnen til at jeg ikke finner så mange marxistiske begrep, selv ikke hos Bull. Mange av de begrepene jeg har valgt ut er tunge begrep som har skapt mye debatt – eksempelvis produktivkrefter. G.A. Cohen bruker mye tid på å forklarer og definere dette begrepet i *Karl Marx' theory of History – a defence*, det samme gjør Jon Elster i *Making sense of Marx*. Begge disse verkene er gitt ut lenge etter av Bull skrev sitt bind for Cappelen. Og siden Marx selv, som Elster påpeker i *Hva er igjen av Marx*, ikke selv har en klar definisjon av hva som tilhører produktivkreftene – innimellom regnes arbeidskraft med i disse, innimellom ikke – er det lite trolig at den jevne nordmann skal ha en utfyllende forståelse av dette begrepet. Jeg tror at dette kan være en like god grunn til at jeg ikke finner disse begrepene brukt som at forfattere som Edvard Bull ikke er marxistisk påvirket. Når vi i tillegg ser på hvordan faren hans, Edvard Bull den eldre, også brukte mye tid på å skulle definere produktivkrefter og i all hovedsak forholdt seg til det økonomiske, eller materialistiske, grunnlaget og drivkrefter innenfor dette uten å unødig bruke begreper som produktivkrefter og produksjonsforhold,⁹⁷ er det ikke rart at en historiker som skriver for det breie markedet ikke bruker disse begrepene.

Sett opp mot Kjeldstadlis bind *Et splittet samfunn*, er likevel Bulls bind i langt større grad et marxistisk inspirert bind. Kjeldstadli, som også er kjent som en radikal historiker, definerer ikke, slik Bull gjør det, hva som er produksjonsmidler eller hva som er de mest kapitalistiske næringene. Han bruker heller ikke begrepet produksjonsmidler, selv om han har valgt ut de

⁹⁶ Ibid, side 22

⁹⁷ O. Dahl, *Historisk materialisme*, side 42

samme næringene som Bull. Den tydelige inndelingen i basis og overbygning er heller ikke å finne i like stor grad hos Kjeldstadli. Der Bull bruker produksjonsmidler og definerer den norske kapitalismen som en privat kapitalisme med privat eierskap til produksjonsmidler bruker Kjeldstadli begrepene produksjon, bedrifter og tekniske begreper, slik som vinsjer, maskiner og liknende. Han deler også opp den norske kapitalismen annerledes enn Bull gjør. Mens Bull definerer den norske kapitalismen som privat, men fremholder at for bønder og fiskere flyter det økonomiske grunnlaget og den sosiale historien sammen, deler Kjeldstadli inn næringene på en annen måte. Han skiller mellom fullt ut kapitalistiske bedrifter og bedrifter med et tradisjonelt eller paternalistisk forhold til arbeiderne. Altså et skille mellom rene lønnsarbeider og bedrifter, gjerne i distriktene, der forholdene mellom arbeider og arbeidsgiver var mer slik forholdet mellom storbonde og leilending hadde vært før. Altså et skille mellom en horisontal inndeling med grunnlag for kamp mellom de ulike klassene og en vertikal inndeling der eier og arbeider hadde et klarere interessefellesskap.

Siden det kun er Bull som bruker begrepet produksjonsmidler, og siden ingen av forfatterne bruker de to andre markørene jeg har valgt meg ut kan det være fristende å komme til den konklusjonen at jeg ikke finner spor av historisk materialisme i disse verkene.

Produksjonsforhold, og alt som er knyttet opp til dette, står sentralt i den marxistiske oppfatningen av hva grunnlaget for historisk utvikling er. Historisk materialisme som begrep er jo nært knyttet opp mot det materielle, altså produksjon og økonomisk utvikling. Men det vil nok være for snevert å knytte spor av et slikt historiesyn bare opp mot bruken av enkelte begreper, og ikke til en helhet. I så fall mener jeg at flere av disse eksemplene som jeg har kommet med, viser tydelige tegn på marxistisk påvirkning, kanskje særlig når det gjelder deler av Kåre Lunden og Knut Kjeldstadlis bind, foruten Edvard Bull.

5.6 Kilder

Det alle disse bindene har til felles er at de ikke har notehenvvisninger, verken som fotnoter i teksten eller som sluttnoter. For å finne ut hvilke kilder som er blitt brukt, er jeg dermed nødt til å se gjennom litteraturhenvisningene bakerst i hvert bind. Norgeshistorier solgt for et kommersielt marked er skrevet på en annen måte en vanlige historiske verk. Mens en fagbok må referere til kildene underveis i teksten, enten som fotnoter/sluttnoter eller som henvisninger i selve teksten, mangler dette i disse norgeshistoriene. De skal være gode å lese, også for ikke-historikere, og de skal være lette å finne fram i og ikke minst de skal være en slags historisk autoritet. En norgeshistorie hjemme i en hylle kan lett bli sett på som et

nærmest leksikalsk eller ufeilbarlig verk. Dette gjør norgeshistoriene spesielle, de blir en mellomting mellom fagbok og folkelig bevissthet. Hos både Cappelen og Aschehoug er denne dualiteten løst ved at hvert bind har referanselitteratur/litteraturhenvisninger bakerst. Hos Cappelen blir dette kalt litteraturveiledning, og er delt opp i først generelle verk og oversiktsverk og så i ulike perioder eller tema. Her blir bare forfatter og navn på bok oppgitt. Hos Aschehoug finner vi en liknende inndeling, men her er kilden fulgt av en kort presentasjon og inndelingen følger kapittelinnndelingen.

Det som peker seg ut er de referansene som likevel har blitt oppgitt i teksten. Dette finner vi først og fremst hos Cappelen, der det innimellom henvises til forskningsarbeider i teksten. Men dette er først og fremst knyttet opp til forskningsarbeider som ikke er fullført, eller samtaler/artikler som er brukt som grunnlag, men som ikke allmennheten har tilgang til. Disse henvisningene har ikke vært særlig interessante for meg, siden de har vært knyttet opp til gårdtellingsprosjekter og liknende. Derimot har jeg sett en annen gruppe med kildereferanser og referanser til historikere eller deres bøker. Som vi har sett tidligere i dette kapittelet så har blant annet Knut Mykland i sitt første bind for Cappelen (nr 9) en lengre referanse til Koht på side 403-404. Referanser til Edvard Bull d.e finner vi i et annet av Cappelen bindene, i tillegg til et par likende referanser hos Aschehoug. Likevel er det begrenset hva man kan få ut av disse korte parafraseringene og referansene til anerkjente norske historikere. Det er også tydelig at begge verkene bruker sitater fra aviser, tidsskrifter, politikere og parafraseringer av historikere som koloritt til bindene sine, like mye som de bruker dette for å vise fram kildene i teksten.

Kildene oppgitt i de to verkene skiller seg lite fra hverandre, og gir meg dessverre få holdepunkter i jakten på marxistisk påvirkning. Det som skiller de to kildefremstillingene mest, er ikke bruke av ulike forfatters kilder, men den korte presentasjonen og kommentarene som følger med Aschehougs kildehenvisninger. I listene finner jeg alt fra hovedfagsoppgaver, festskrift, artikkelserier i *Historisk tidsskrift* til standardverk og private og offentlige dokumentsamlinger. I begge verkene finner jeg referanser til de mest anerkjente norske materialistene, Halvdan Koht og Edvard Bull den eldre, men dette er ikke overraskende. De var begge anerkjente historikere, i flere kretser enn innen historisk materialisme, og føyer seg inn i rekken av velkjente historikere og verk som man kan finne i listene over kilder bakerst i hvert bind. Det er få fremmedspråklige kilder, og de som er oppgitt, er i all hovedsak på dansk, med noen tyske og engelske innslag. At så få

fremmedspråklige verk er valgt ut, er ikke overraskende med tanke på at det er norsk historie disse verkene dreier seg om. Jeg finner ikke noen entydige spor etter marxistisk overvekt i noen av kilderegisterne, og siden variasjonen av kilder er såpass stor, er det heller ikke trolig at jeg kan finne en slik påvirkning i kilderegisterne. Knut Mykland slo fast i åpningen til Cappelens *Norges historie* at det var kildegrunnlaget og belegget som var det viktige, ikke den enkelte historikers historiesyn. Ut fra kildehenvisningene ser dette ut til å stemme for begge bind.

I hovedkapittelet har jeg sammenliknet og analysert verkene opp mot hverandre for å finne spor etter marxistisk påvirkning. I det neste og siste kapittelet vil jeg prøve å trekke konklusjoner ut fra de funnene jeg har presentert i denne oppgaven.

Kapittel 6 - Konklusjon

6.1 Innledning

Innledningsvis i denne oppgaven definerte jeg en rekke kriterier for hva jeg så etter, så vel som en rekke verktøy jeg kunne bruke i søken etter en marxistisk påvirkningen. Min hypotese har vært at et marxistisk tematikkvalg, og en marxistisk forståelse av det økonomiske grunnlaget som basis for historisk utvikling, er utpreget i norsk historieskriving, også etter radikaliseringsen på 1970-tallet. I tillegg arbeidet jeg ut fra en todelt problemstilling: *hva er igjen av den historiske materialismen i norsk historieskriving etter marxismens høydepunkt på 1970-tallet, da antallet uttalte norske materialister gikk ned? Og kan vi finne spor etter marxistiske/materialistiske fortolkninger og ideer selv hos moderne ikke-marxister?*

For å kunne komme med en tilfredsstillende konklusjon velger jeg å se disse to spørsmålene i sammenheng. Denne oppgaven er uløselig knyttet til de to store norgeshistoriene som ligger til grunn for mitt arbeid. Det er Cappelens *Norges historie* og Aschehougs *Norgeshistorie* som kan besvare de spørsmålene jeg har stilt. Et av de mest sentrale spørsmålene var om jeg ville finne klarere spor av historisk materialisme, målt i begrepsbruk, oppsett og vektlegging, i det tidligere verket enn i det mer moderne verket. Grunnlaget for dette spørsmålet var at 1970-tallet var studentopprørenes og den politiske radikaliseringsens tiår i Norge, og at dette også kom til å prege en norgeshistorie skrevet i dette tiåret. I tillegg må det nevnes at mens forfatterne som var med i Aschehoug-serien enten var veldig ferske som historikere, eller for unge til å delta på 1970-tallet, var noen av bidragsyterne hos Cappelen såpass erfarne at de dro veksel på den tradisjonen som Halvdan Koht og Edvard Bull d. e. etablerte.

6.2 Hva finnes av spor etter marxistisk inspirasjon i disse to verkene?

Hoveddelen av denne oppgaven har vært å sammenlikne Cappelens *Norges historie* med Aschehougs. Begge utgavene har vært velskrevne, informative og spennende å lese. Men de skiller seg fra hverandre på en del punkter. Når jeg i første omgang velger å behandle verkene under ett, og ikke de ulike forfatternes bidrag, er det fordi disse to verkene skiller seg fra hverandre også på det overordnede planet. Likevel er spennet mellom de ulike bidragene stort. Mens noen forfattere fremstår tydelig som historiske materialiser, er det andre bind der man ikke kan finne noe videre marxistisk påvirkning. Denne spennvidden finner vi i begge verkene, men jeg vil hevde at bredden er større i Cappelen-verket enn hos Aschehoug. Det er hos Cappelen vi finner det klareste marxistiske bidragene, og dermed blir spennvidden stor

mellom for eksempel Kåre Lundes bind *Norge under Sverreætten 1177-1319* og Rolf Fladbys bind *Gjenreisningen 1536-1648*. Mens Lundens bind er et av de mest marxistisk inspirerte bindene av alle bindene i begge verkene, bruker Fladby eksempelvis begrepet storbondeklasse kun én gang⁹⁸. Aschehougs verk fremstår dermed langt mer homogent enn Cappelens, siden avstanden mellom relativt sterk marxistisk påvirkning og liten grad av påvirkning ikke er så stor her.

Det finnes mange måter å skrive en norgeshistorie på. I så måte er de to jeg har valgt meg ut relativt like. De er omtrent like lange, dekker om lag samme periode og er skrevet av velkjente historikere på ærverdige norsk forlag. Aschehougs *Norgeshistorie* er et praktverk med mange gode fargebilder og illustrasjoner, i tillegg til en flott tidslinje fremst i alle bindene. Hos Cappelen er ikke verket så påkostet, men vi finner likevel relativt mange illustrasjoner. Cappelens *Norges historie* var derimot en stor salgssuksess med totalt ca 55 000 solgte 15-bindsverk. Men hva som skiller de to verkene i utseende og salgstall har ikke vært særlig interessant for denne oppgaven. Det har derimot det som skiller dem innholdsmessig vært. Og her er det en rekke skiller.

Mitt utgangspunkt var at jeg kom til å finne relativt mange spor etter historisk materialisme i begge verkene, og det har jeg også gjort. Selv om ingen av disse verkene kan sies å være marxistiske i tilnærmingsmåte eller formidling, har de begge klar marxistisk inspirasjon. Jeg har med andre ord funnet mer enn jeg forventet. På den annen side er innslagene av historisk materialisme relativt svake. Det overraskende har for min del vært at bare en av de tre markørene mine ble brukt. Mens klasse, i alle mulige former, ble anvendt flere ganger i så og si alle bindene jeg har lest var det ingen av forfatterne som brukte basis og overbygning som begrep. Kun én forfatter, Edvard Bull, har brukt begrepet produksjonsmidler, mens ingen forfattere har brukt begrepene produktivkrefter eller produksjonsforhold. Det vil likevel være feil å si at det i seg selv er et tegn på liten grad at marxistisk påvirkning. Fordelen med begrepet klasse er jo at det er relativt lett å forstå og at det blir brukt mye i samfunnsdebatten og som del av undervisningen i videregående skole. Det gjelder ikke for de andre begrepene. Jeg må derfor anta at de andre begrepsordene er vanskeligere å forstå siden de er ganske ukjente for den jevne leser, og ergo vanskeligere å bruke for forfatterne.

⁹⁸ R. Fladby, *Gjenreisningen 1536-1648*, side 243

Norgeshistorier er skrevet for det breie publikum og til sammen er det er om lag 80 000 nordmenn som har kjøpt et av disse to verkene. Det faktum har også forfatterne måttet ta inn over seg da de skrev sine bidrag. Disse verkene er relativt lettleste og uten særlig mange tunge, akademiske ord. Det kan være en vesentlig grunn til at jeg ikke fant spor av de andre begrepene jeg lette etter.

I arbeidet med denne oppgaven har jeg satt meg inn i flere faglige debatter knyttet nettopp til begreper som basis og overbygning og ikke minst produktivkrefter. Det er ikke enkle begreper å forholde seg til, og vi kan finne store uenigheter mellom autoriteter på feltet, slik som Jon Elster og G. A. Cohen, knyttet til disse begrepene, særlig til produktivkrefterbegrepet.⁹⁹ Det at disse begrepene mangler kan være et utslag av at den teoretiske utviklingen og graden av debatt innen historisk materialisme har vært lav, eller at forfatterne mente at få lesere ville ha kjennskap til og dermed vansker med å forstå disse begrepene. Mangelen på bruk av disse begrepene skyldes trolig at begrepene er vanskelige å bruke i et historieverk som er skrevet for det kommersielle markedet, og derfor ikke et tegn på en manglende marxistisk påvirkning.

Vi ser også en stor grad av historisk materialistisk tilnærming i begge verkene. Det gjelder særlig i framstillingen av økonomisk strukturer og materielle drivkrefter bak endringene i historien. Dette styrker forståelsen av at norske historikere, i disse to tidsperiodene jeg har undersøkt, har en svært materialistisk tilnærming til historien.. Det brukes mye plass i begge verkene til å forklare endringer i næringsveier eller demografiske endringer og vise hvordan disse endringene har ført til forandringer i samfunnet som helhet. I tillegg er disse verkene relativt lite personfokusert, kanskje med unntak av bindene som dekker perioden rundt 1300-1500. Det betyr at historien som blir fortalt ikke bare er historien om konger eller kriger, men også om hverdagsmennesket og hvordan hun eller han (mest han) levde. Vi har deltatt i relativt få kriger, i hvert fall sammenliknet med våre naboer i øst og sør. Som et land i ytterkanten av Europa er det ikke de store idekampene som har preget norsk historie. Norgeshistorien slik den blir framstilt i disse to verkene, har en klar vekt på de materielle forholdene, på økonomisk utvikling og på produksjon. Jeg vil si at denne vektleggingen har et iboende innslag av historisk materialisme.

⁹⁹ J. Elster, *Making sense of Marx*, side 243

I tillegg er disse verkene i stor grad det norske folks historie. Ikke bare som historieverk som finnes i mange hjem, men som fortellingen om våre forfedre. Det ville ha vært svært interessant å se om dette skiller seg fra for eksempel svenske eller danske historieverk, men det har vært utenfor rammene av denne oppgaven. Disse to norgeshistoriene har et klart egalitært tilsnitt. Da redaktørene for Aschehougs *Norgeshistorie* trakk fram mentalitetshistorie som et av de elementene de ville at forfatterne skulle ha med, endte de ikke opp med å skape et verk der det var elitens tanker og ideer som ble trukket fram. Hos Aschehoug får vi et like godt innblikk i hvordan kvinner og barn levde, og også hva de var opptatt av, som vi får av hva konger og embetsmenn tenkte. Det samme ser vi i ulike bind hos Cappelen. Hos for eksempel Edvard Bull finner vi flere eksempler på en historie nedenfra-tilnærming, der han er like opptatt av å fortelle de arbeidsløses og arbeiderklassens historie som elitens. Dette finner vi også igjen i andre bind i Cappelen-serien der forfatterne beskriver vanlige menneskers hverdag, hva de har av inntekt og hva de har å spise. Hverdagshistorie eller „historie nedenfra“ er ikke utelukkende marxistiske fenomen, men de springer ut fra et radikalt, politisk initiativ, nemlig å gi flere grupper historie og ikke minst sørge for at også vanlige mennesker får en historisk rolle. Hos Aschehoug ser vi dette ved at de både har valgt å fremheve at de ønsker å skrive nye gruppers historie, og ved at de faktisk løfter fram levemåten og historien til den samiske befolkningen.

Der det er tydeligst at moderne norsk historieskrivning fremdeles er påvirket av historisk materialisme, er i forholdet til klassebegrepet. Som jeg viste i forrige kapittel er det noen forfattere som ikke bruker dette begrepet i det hele. Men om vi ser på de to seriene som en helhet, ser vi at klassebegrepet, og ikke minst analysen av det klassesdelte samfunnet, står sentralt. Da jeg valgte ut analyseverktøyene for denne oppgaven var klasse det mest naturlige og det viktigste fordi klassebegrepet er en del av kjernen i historisk materialisme. Om disse verkene var med få eller ingen referanser til klasse vil det i seg selv være et tegn på liten marxistisk påvirkning. Begge seriene har mange referanser til klasse, også i bindene som dekker perioden før 1850. Jeg vil konkludere med at klassebevisstheten hos historikerne som har skrevet disse bindene har vært relativt høy. Klasse har vært gjennomgående brukt i begge verkene, noe som støtter min hypotese om at et marxistisk tematikkvalg og framstilling har stått sterkt i hele perioden jeg undersøkte. Det vises både i bruken av klassebegrepene og i vektleggingen av de materielle drivkreftene for historisk utvikling, som vi finner både hos Cappelen og hos Aschehoug.

6.3 Hvilket verk er mest påvirket?

I denne oppgaven har jeg vist at begge verkene er relativt sterkt påvirket av historisk materialisme. Det økonomiske grunnlaget står sentralt i begge verkene, det samme gjør behandlingen av produksjon og ikke minst klasse. Disse to verkene er skrevet i to ulike tiår, og kan derfor gi et innblikk i utvikling over tid. Det er tydelig at det ene verket, Cappelen, er mer påvirket enn det nyere Aschehoug, i hvert fall etter de markørene jeg har valgt meg ut. Hos Cappelen finner vi gjennomgående klasse som begrep i alle historiske perioder. Riktig nok er det ikke sikkert at all bruk av klassebegrepene har vært marxistisk inspirert. For eksempel hevder Ole Jørgen Benedictow at hans klassebegrepet var påvirket av Weber, ikke Marx¹⁰⁰. Like fullt finner vi langt flere henvisninger til klasse og ikke minst klassekamp og klassebevissthet i bindene i Cappelen-serien. Mens flere av forfatterne hos Aschehoug bruker sosiale lag eller grupper som gjennomgående inndeling av samfunnet, finner vi en større og mer gjennomgående klassebruk hos Cappelen.

Det interessante er at vi her kan ane en utvikling over tid. Disse to verkene er valgt ut fordi de er relativt representative for utviklingen i norsk historieforskning. De er skrevet av et tosifret antall historikere med spesialområder innen norsk historie, og kan derfor gi et innblikk i utviklingen innen norsk historie. At Cappelen-serien er mer marxistisk inspirert enn Aschehoug kan derfor være et tegn på en nedgang i marxistisk påvirkning over tid. Cappelen's *Norges historie* er skrevet og utgitt på 1970-tallet. Det betyr at det er 14 år mellom det siste bindet i Cappelen-serien og det første bindet i Aschehoug-serien kom ut. I den perioden har jeg i denne oppgaven funnet en sporbar reduksjon i bruken av historisk materialisme som metode innen norgeshistorie. Om dette er tilfellet også for norske historikere som skriver internasjonal historie kunne det ha vært interessant å fordype seg i, men var ikke en del av mitt oppdrag.

Den tidsmessige inndelingen er litt forskjellig mellom de to ulike verkene. Men likevel er det slik at noen perioder har utmerket seg som mer marxistisk inspirerte enn andre. Dette gjelder særlig den nyere historien. Bindene *Det moderne gjennombrudd 1870-1905* og *Et splittet samfunn 1905-35* hos Aschehoug er skrevet av henholdsvis Gro Hagemann og Knut Kjeldstadli. Her ser vi en ganske markant grad av marxistisk påvirkning, litt sterkere hos Kjeldstadli enn hos Hagemann. Det samme gjelder for bindet *Klassekamp og fellesskap 1920-*

¹⁰⁰ Intervju med Ole Jørgen Benedictow 29.04. 2011

1945, skrevet av Edvard Bull. Dette er kanskje det mest marxistisk inspirerte bindet av alle jeg har undersøkt. I tillegg er bindet *Norge i støpeskjeen 1884-1919* av Per Fuglum et bind med mange klassereferanser i tillegg til en klar vektlegging av arbeiderklassens framvekst og historie. Vi ser at særlig den nyere historien er marxistisk inspirert i begge disse verkene. Det motsatte avdekker vi i perioden 1520 til 1660. Bindene *Gjenreisningen 1536-1648* av Rolf Fladby og *Den nye begynnelsen 1520-1660* er de to bindene som skiller seg ut fordi de har en liten grad av marxistisk inspirasjon. Her blir klassebegrepet nesten ikke brukt, og økonomien har en framtreddende rolle, men ikke på en utpreget marxistisk måte. Det er lett å observere at noen perioder har en sterkere marxistisk inspirasjon i begge verkene enn andre. Det ser ut til at det er slik fordi noen historiske områder har vært mer preget av marxistisk inspirert forskning og historieskrivning enn andre.

Når vi ser på vektlegging av økonomi, og ikke minst framhevingen av økonomien som grunnlaget for utvikling, ser vi igjen at Cappelen merker seg ut. Selv om Aschehoug har et relativt sterk fokus på økonomisk utvikling i de fleste bindene finner vi dette likevel klarere hos Cappelen. Det kan være knyttet opp til oppsettet de to ulike verkene har. Cappelen-bindene er først og fremst kronologisk satt opp med tematiske avbrekk. Det tematiske dreier seg oftest om nettopp økonomisk utvikling, endringer i produksjonsforholdene eller produktivkreftene gjennom utvikling av ny teknologi og liknende. Dette inntrykket blir også forsterket av at Cappelen-serien har de to klareste marxistisk påvirkede bindene av alle de jeg har undersøkt, Kåre Lundens bind *Norge under Sverreætten* og Edvard Bulls bind *Klassekamp og fellesskap*.

6.4 Hva er igjen av marxismen?

Min problemstilling gikk ut på å finne ut hva som er igjen av historisk materialisme i norsk historieforskning etter 1970, og å finne ut om ikke-marxister også var påvirket av historisk materialisme. Jeg har vist at begge verk har en klar marxistisk påvirkning. Det er klart at det er vanskelig å si nøyaktig hva som er igjen av historisk materialisme når vi møter en vag form slik vi har sett i disse verkene. Men jeg vil hevde at temavalgene er typisk marxistisk inspirert. Forfatterne, både de som hevder seg marxistisk inspirert og de som ikke gjør det, har valgt ut tematikk knyttet til økonomisk utvikling, utbytting av ulike grupper og opprør mot undertrykkere, være seg futer eller dansker. Karl Marx skrev i *Det kommunistiske manifest* at

”(A)ll historie om samfunnene til i dager historien om klassekamper”.¹⁰¹ Det virker som om en rekke av disse forfatterne har basert seg på dette. Det ser vi på deknningen av bondeopprør i middelalderen eller av Thranittbevegelsen midt på 1800-tallet. Begge verk har vist fram nye sosiale grupper i sin historieskriving. Hos Cappelen gjelder dette først og fremst fattige bønder, husmenn og seinere arbeidere. For Aschehoug er det samer, kvinner og barn, i tillegg til de gruppene som Cappelen behandlet. Det viser til en klar sosialhistorisk påvirkning med et ønske om å utvide historieforskningen, å vise fram de tidligere usynlige deltakerne. Det vi har sett tidligere er at dette, blant annet i Jan Eivind Myhres artikkel *I historiens hus er det mange rom*, kan knyttes til en breiere marxistisk påvirkning.¹⁰² Denne påvirkningen lever i beste velgående i begge disse verkene.

Det andre som peker seg ut er den klare bruken av klassebegrepet som vi finner i begge verkene, om enn litt mer hos Cappelen. Klassebegrepet står sentralt i formidlingen av den norske historien, og både marxistisk påvirkete historikere og andre forholder seg til og bruker dette begrepet. Klasse er ikke bare et marxistisk begrep, men omfanget og den vidstrakte bruken vitner om en marxistisk påvirkning. Vi møter alt fra herskerklasser til underklasser, fra arbeiderklasse til klassekamp, tydelige tegn på en marxistisk inspirasjon i framstillingen.

Ut fra helheten vil jeg konkludere med at norsk historieforskning, i hvert fall disse to eksemplene jeg har brukt, er fulle av spor etter Karl Marx. Dette gjelder både for verket skrevet på 1970-tallet og for verket skrevet på 1990-tallet. Norgeshistorier er som jeg har skrevet tidligere spesielle. De er ikke laget med tanke på historiestudenter eller forskning, men for salg til helt vanlige, historieinteresserte nordmenn. Og de er å finne i veldig mange norske hjem. På et vis skulle man forvente at slike historieverk hadde et nasjonalistisk tilsnitt som ikke gikk sammen med en marxistisk tilnærming. Men disse historieverkene har vist seg å ikke bare være Kongeriket Norges historie, men historien til menneskene som levde i dette kongeriket. Disse verkene er like mye historien til norske og danske konger, deres bragder og kriger, som det er historien til den norske arbeiderbevegelsen eller norske middelalderbønder. Denne blandingen av det nasjonale og det radikale, altså historien om Norge som nasjon og hverdagen til dem som levde her, minner meg om Halvdan Kohts historieskriving.¹⁰³ Koht

¹⁰¹ K. Marx, *Det kommunistiske manifest*, side 224

¹⁰² J. E. Myhre, *Mange veier til historien*, side 74-75

¹⁰³ O. Dahl, *Historisk materialisme*, gjennomgående poeng i verket

klarte å ta vare på en nasjonal tilnærming til historien samtidig som han var historisk materialist.

Den arven bærer disse to verkene videre.

Kilder

K.1 Primærkilder

Cappelens Norges historie, J.W.Cappelens forlag A.S, Oslo 1976-1980:

Bente Magnus og Bjørn Myhre, *Forhistorien inntil ca. 800*

Erik Gunnes, *Rikssamling og kristning ca. 800-1177*

Kåre Lunden, *Norge under Sverreætten 1177-1319*

Steinar Imsen og Jørn Sandnes, *Avfolkning og union 1919-1448*

Ole Jørgen Benedictow, *Fra rike til provins 1448-1536*

Rolf Fladby, *Gjenreisning 1536-1648*

Knut Mykland, *Gjennom nødår og krig 1648-1720*

Ståle Dyrvik, *Den lange fredstiden 1720-1784*

Knut Mykland, *Kampen om Norge 1784-1814*

Francis Sejersted, *Den vanskelige friheten 1814-1851*

Hans Try, *To kulturer – en stat 1851-1884*

Per Fuglum, *Norge i støpeskjeen 1884-1920*

Edvard Bull, *Klassekamp og fellesskap 1920-1945*

Edvard Bull, *Norge i den rike verden tiden etter 1945*

Aschehougs Norgeshistorie, Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo 1994-1998, 2. opptrykk 2007

Arnvid Lillehammer, *Fra jeger til bonde – inntil 800 e. Kr*

Claus Krag, *Vikingtid og rikssamling 800-1130*

Knut Helle, *Under kirke og kongemakt 1130-1350*

Halvard Bjørkvik, *Folketap og sammenbrudd 1350-1520*

Øystein Rian, *Den nye begynnelsen 1520-1660*

Sølvi Sogner, *Krig og fred 1660-1780*

Ståle Dyrvik og Ole Feldbæk, *Mellom brødre 1780-1830*

Anne-Lise Seip, *Nasjonen bygges 1830-70*

Gro Hagemann, *Det moderne gjennombruddet 1870-1905*

Knut Kjeldstadli, *Et splittet samfunn 1905-35*

Even Lange, *Samling om felles mål 1935-70*

K.2 Muntlige kilder

Ole Jørgen Benedictow – intervju 29.04.2011

Gro Hagemann – telefonsamtale 10.05.2011

Sølvi Sogner – intervju 13.04.2011

K.3 Andre skriftlige kilder

Gerald Allan Cohen, *Karl Marx' Theory of History - A defence*, Clarendon press, Oxford University Press, Oxford 1978

Ottar Dahl, *Marxisme og politisk-historisk analyse*, Studier i historisk metode nr. 8, Universitetsforlaget, Oslo 1972

Ottar Dahl, *Historisk materialisme: historieoppfatningen hos Edvard Bull og Halvdan Koht*, Aschehoug, Oslo 1974

Ottar Dahl, *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre*, Universitetsforlaget, Oslo 1992

Jon Elster, *Hva er igjen av Marx*, Universitetsforlaget, Oslo 1988

Jon Elster, *Making sense of Marx*, Cambridge University Press, 1985

Eric Hobsbawm, *On history*, Weidenfeld & Nicolson, London 1997

William H. Hubbard, Jan Eivind Myhre, Trond Nordby og Sølvi Sogner (red), *Making a Historical Culture – Historiography in Norway*, Scandinavian University Press, Oslo 1995

J. A. Hughes, W. W. Sharrock og P.J. Martin, *Understanding classical sociology – Marx, Weber, Durkheim*, SAGE Publication, London 2003

Karl, Marx *Verker i utvalg* (red Elster og Lorenz), Pax Forlag, Oslo 1970

Karl Marx, *Det kommunistiske manifest og andre ungdomskrifter*, Bokklubbens kulturbibliotek, Norge 2000

Frank Meyer og Jan Eivind Myhre (red), *Nordic Historiography in the 20th Century*, Tid og Tanke nr. 5, Oslo 2000

Jan Eivind Myhre, *Mange veier til historien, om historiefagets og historikernes historie*, Tanke og tid nr. 14, Unipub Oslo 2009

John Roemer (red), *Analytical Marxism*, Cambridge University Press, Paris, 1986

Adam Przeworski, *Capitalism and Social Democracy*, Cambridge University Press, Paris 1985

Francis Sejersted, *Historiefagets fortellinger*, Nytt Norsk tidsskrift nr 4 1995, Oslo 1995

Jón Vidar Sigudsson, *Norsk historie 800-1300 Frå høvdingmakt til konge- og kyrkjemakt*, Det norske samlag, Oslo 2009

K.4 Bilder

Logoen på forsiden er hentet fra Universitetet i Oslos nettsider.

K.5 Nettadresser

Nyhetsartikkel om Stoltenbergs nyttårstale:

http://www.dagbladet.no/2011/01/03/nyheter/jens_stoltenberg/historie/14922906/
(30.03.2011)

Universitetet i Oslos presentasjon av Knut Kjeldstadli:

<http://www.hf.uio.no/iakh/om-instituttet/ansatte/vit/kkjeldst.xml> (26.05.2010)

Minneord om Knut Mykland på Universitetet i Bergens nettsider:

http://nyheter.uib.no/?modus=vis_nyhet&id=111105094535 (10.04.2011)